Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

HARTVIG FRISCH

HANS PERSONLIGHED OG GERNING

UNDER REDAKTION AF HANS HEDTOFT OG M. K. NØRGAARD

HARTVIG FRISCH

HANS PERSONLIGHED
OG GERNING

Redigeret af

Hans Hedtoft og *M. K. Nørgaard*

FORLAGET FREMAD
København 1950

INDHOLD

Hans Hedtoft: Vennen og medarbejderen 11
Johannes V. Jensen: Hartvig Frisch 22
Karen Blixen: Hartvig Frisch som nabo 26

H. C. Hansen: Politikeren. Taleren. Mennesket 33
Ole Bjørn Kraft: I det internationale arbejde 54
C. E. Christiansen: Hartvig Frisch og Maribokredsen 61
N. Simmelsgaard: En lollandsk vælger om Hartvig Frisch 67

Svend Ranulf: Kulturhistorikeren 69
Per Krarup: Hartvig Frisch som klassisk filolog 87
Hartvig Frisch: Tale på Københavns Universitet 98

Henrik Bang: Skolemanden 100
Henry A. Steen: Hartvig Frisch og Århus Kathedralskole 1918—23 103
Fanny Hartmann: Læreren ved Metropolitanskolen 108
Fredrik Nygaard: Hartvig Frisch 110

Joh. Lemche: Slægtsruner 112
Hartvig Frisch: Selvbiografi 119
Anna og Karen Frisch: Småtræk 123
Gerhard Kemp: Fantasiens ø 126
Hartvig Frisch: Til bedstefader på hans 80 års fødselsdag 131
Hartvig Frisch: Hjemmet i Hillerød 134
M. K. Nørgaard: Fra studenterårene 138
Irene Frisch Fuglsang: Min barndoms far 151
Edith Frisch: Hartvig 156

Mogens Lorentzen: Bedst af sit slægtled — 167

Bibliografi 169

Med denne bog har man tilsigtet at give et indtryk af Hartvig Frischs særprægede, rigt facetterede personlighed og af hans på så mange områder betydningsfulde gerning. Gennem de vidt forskellige bidrag, fra den nøgterne, kritiske vurdering til den helt personlige beretning, håber vi at have fået omtalt de væsentlige sider af dette rige menneskeliv og denne frugtbare virken, og at bogen, som den foreligger, vil bidrage til at fastholde mindet om Hartvig Frisch for eftertiden.

H. H. *M. K. N.*

Hans Hedtoft

VENNEN OG MEDARBEJDEREN

Ved sørgehøjtideligheden i Odd-Fellow palæet den 19. februar 1950 holdt statsminister Hans Hedtoft mindetalen, der her gengives i noget ændret og udvidet form.

Der er i dansk arbejderbevægelses historie adskillige navne på akademikere, der har gjort en stor og fortjenstfuld indsats. To af disse navne lyser med en særlig glans, fordi de hører til i bevægelsens rejsnings- og gennembrudsperiode. Det første er navnet *Gustav Bang*, præstesønnen, der blev historiker og nationaløkonom, og som sammen med sin hustru, Nina Bang, viede arbejderbevægelsen sit liv og arbejde.

Det næste er navnet på dyrlægesønnen *Frederik Jeppesen Borgbjerg* fra Boeslunde, der via sine teologiske studier kom til arbejderbevægelsen og blev Social-Demokratens chefredaktør og undervisningsminister.

Nu føjes et tredie til: navnet *Hartvig Frisch*. Dette navn vil i al fremtid uløseligt være knyttet til den begivenhedsrige tidsperiode, der herhjemme begynder med den ideologiske afklaring i arbejderbevægelsen efter verdenskrigen fra 1914 til 1918, som fortsættes med Stauningperioden, tredivernes sociale reformpolitik og slutter med Danmark besat og befriet. Den samme periode, i hvilken vi ude i Europa oplever den russiske revolution, Weimar-republikken, Mussolini og Hitlers gennembrud, pest over Europa, verdenskrig nr. 2, freden og De forenede Nationer og endelig det tidsafsnit, vi er inde i i dag: indledningen til tragediens 2. del: Europas begyndende deling i øst og vest, og hvad dermed følger.

Den, der til sin tid skal skrive dette dramatiske tidsafsnits historie i dansk politik, vil også komme til at forme sagaen om skolebestyrerparret Aage og Anna Frisch's søn *Hartvig*, der fra barnsben blev ind-

podet respekten for de store klassikere, og som tilegnede sig, arbejdede for, ja, bogstaveligt levede og døde for deres udødelige tanker. Sagaen om den højtbegavede videnskabsmand, der hørte hjemme blandt herrerne i åndernes rige, men som drevet af en social retfærdighedstrang allerede som 18-årig valgte sin plads i den socialdemokratiske arbejderbevægelse, han anså for den drivende kraft i den sociale nyorientering, der karakteriserer dette århundrede.

Jeg tror, at den, der til sin tid skal skrive denne saga, trods tidsafstanden vil finde mange lighedspunkter mellem de skæbner og navne, som gjorde Hellas agtet og æret i verden, og Hartvigs skæbne og navn. Nøglen til forståelse af Hartvig Frisch's indsats både i arbejderbevægelsen og i hans publicistiske og hele offentlige fremtræden og forklaringen på hans lødighed som menneske og karakter, tror jeg nemlig er at finde i hans menneskelige mangesidethed, i hans humanistiske livssyn, i hans agtelse for næsten, i hans tapperhed, i hans kundskabstørst og hans lidenskab for sandhed og ret.

*

Hartvig — som navnet var i vennekredsen — talte engang til unge om leg og arbejde og gav de unge gode råd. Han sagde:

»Det sunde ved legen i de unge år er, at den foregriber alle de interesser, man senere i det voksne liv vil kaste sig over. Så fortsætter legen som kunst, som videnskab, som sport. Kulturens højeste ydelser er næsten alle en forfinelse af legen.

Derfor er barndommen så afgørende for hele resten af ens udvikling, og derfor er det af yderste vigtighed at give den opvoksende slægt en så bred orientering og så gode kundskaber som muligt. Man hører ofte, at det i skolen væsentligt skal dreje sig om at lære børnene at læse, skrive og regne. Det er også godt, men det er ikke nok. Det gælder ikke blot om at lære meget, men også at lære mangt, og en udvidelse af skolekundskaberne for alle børn bør være et krav, demokratiet ikke slipper.

Ingen af os ved, hvad barnet og den unge rummer af evner.«

Der er i disse enkle og klare linier noget af en livsbekendelse og noget af et skoleprogram.

*

— Det er ønsket, der driver værket i alt, hvad mennesket udretter! lød Hartvigs bekendelse som moden mand. Selv havde han tre hovedinteresser. Han arvede interessen for *klassisk filologi* fra morfaderen, rektor C. Iversen i Hillerød, *historien* dyrkede han hos Kr. Erslev, og i Studentersamfundet fik han den første udløsning for sin *politiske* og *sociale* interesse. Det var fra de unge år hans ønske at øve en indsats på disse felter; det formede ham, og da processen var fuldbyrdet, gjorde det ham til det, han blev: *videnskabsmand, socialist* og *demokrat* og — da han ikke alene havde lært meget, men *mangt:* et frodigt og vidtfavnende, et ægte og *godt menneske.*

Jeg savner alle forudsætninger for at afsige nogen sagkyndig begrundet dom om Hartvigs gerning som videnskabsmand. Kyndigere folk må gøre det og har gjort det. Men jeg kan som lægmand vidne, at han ejede evnen til at gøre den gamle tids problemer nærværende og interessante, ja, inspirerende for moderne og ulærde mennesker.

Det var jo hans fag at være lærer for akademisk ungdom. Hans fremragende pædagogiske evner bevirkede, at han blev lærer og opdrager for *alle,* han fik berøring med. Han var ven og lærer for mine børn, når han tog dem i hånden og talte med dem, han var det ofte for sidemanden i regeringen, når et problem blev diskuteret, og han kunne være det midt i et lidenskabeligt opgør med en politisk modstander i folketingssalen.

De, der har oplevet og nøjere betragtet Hartvig som taler, ved, det er sandt, at man under en tale ofte ligesom anede den hellenske blå himmel bag hans stærke profil, han gjorde klassicismen, den græsk-romerske oldtid til aktuelle diskussions- og studieemner også blandt Danmarks arbejderungdom. Ikke for at gøre dem til fortidsgranskere, men for at give dem viden og våben til morgendagen.

Fortiden kan være en inspiration, sagde han midt i alsangsperioden i 1940, men lad os passe på ikke at tro på, at vi kan blive åndeligt selvforsynende, for så afkaster vi de broer, der fører *ud* i verden og *ind* i fremtiden. Den gnist, inspirationen tænder, må kunne lyse på vejen fremover. Selv var han livet igennem en fakkelbærer, og den fakkel, han bar, løftede han højt, så den *altid* lyste fremover.

Hartvig og jeg mødtes for snart 30 år siden. Han kom ikke som de fleste af os, der hører til arbejderbevægelsens tredie generation, via den socialdemokratiske ungdomsbevægelse og arbejderorganisationerne. Da vi andre stod på et værksted eller en fabrik, stod han i skole- eller i høresalene eller sad i bibliotekerne i København, Athen eller Rom. Vi blev ikke fortrolige venner lige straks. Forholdet mellem os var endda i begyndelsen af tyverne ganske spændt. Forskellen mellem akademikeren og arbejderen gjorde sig gældende. Hartvig vurderede de politiske problemer nordisk, europæisk og universelt, mange af os andre havde en erfaringsverden med mere begrænsede horisonter. Det er klart, at det i en social gærings- og brydningsperiode, som tyverne var, kunne give anledning til rivninger.

Datidens unge arbejdergeneration blev først og fremmest præget af to ting. Den ene var desillusionen over det europæiske, særlig det tyske, socialdemokratis holdning eller mangel på holdning til verdenskrigen 1914 til 1918. Den anden var det indtryk, den russiske revolution i 1917 gjorde på os, og striden om indholdet af det perspektiv, denne verdenshistoriske tildragelse virkelig åbnede. Det danske socialdemokratis, ja, hele arbejderbevægelsens ledelse var traditionelt tysk-orienteret i den forstand, at hele vor doktrinære og teoretiske socialistiske arv var hentet fra tyske teoretikere, og den gamle generation af arbejderledere havde ligeledes hentet deres værdifulde organisationstekniske tradition i Tyskland. Den strid, der opstod i tysk arbejderbevægelse mellem *uafhængige* senere kommunister og *flertalssocialdemokrater,* blev også ført ind i dansk arbejderbevægelse. Herhjemme ytrede striden fra 1918 og frem til tyverne sig i spaltningen af det gamle socialdemokratiske ungdomsforbund (S. U. F.) og dannelsen af Danmarks socialdemokratiske ungdom (D. s. U.) og i teoretiske diskussioner om demokrati og proletariatets diktatur og opgør om »minister-socialisme«, d. v. s. spørgsmålet om socialdemokrater kunne og burde indtræde i ikke-socialdemokratiske regeringer. I denne diskussion deltog Hartvig også. Han var ikke-kommunist, men gav i denne periode i diskussioner i Studentersamfundet og i artikler i Social-Demokraten udtryk for meget radikale synspunkter. Først og

fremmest var han meget kritisk indstillet over for de tyske flertalssocialister og deres holdning under Weimar-republikken, og til at begynde med var han også ret skeptisk indstillet over for os, der havde startet D. s. U. som en politisk-kulturel ungdomsbevægelse. Han ville kamp og stillingtagen og forstod, da vi mødtes i tyverne, knapt os, der hævdede, at en ungdomsbevægelse, der fortrinsvis bygger på 14—20-årige unge arbejdere som medlemmer, ikke først og fremmest havde den opgave at tage stilling og give paroler, men mere måtte anlægges som en politisk-kulturel forskole for arbejderbevægelsens unge generation.

Det var mødet mellem den politisk-frigjorte akademikers syn og de mere jordbundne og organisationstrænede håndens arbejderes opfattelse.

Når det ikke kom til brud, skyldtes det Hartvigs pædagogiske talenter og hans dybe respekt for håndens arbejdere og organisationernes folk. Denne respekt var *ærlig*. Han ønskede at være arbejderens ligemand og gøre det organisatoriske detailarbejde med. Der er for os, der tror på Socialdemokratiets mission og erkender det organisatoriske arbejdes nødvendighed, noget stort i den tanke, at både han og ungdomsvennen Herbert Iversen, der fik så stor betydning for hans udvikling, begge har deltaget både i valg- og husagitationen og er gået fra dør til dør for at hverve medlemmer.

Hartvig var kammerat og demokrat af rette støbning. Når han i livsfjerne akademikerkredse bevidst irriterede med at sige, at af alle bøger var *fagforeningsbogen* den vigtigste, og samtidig i fagforeningskredse målte *Sokrates* med *Karl Marx*, var det netop udtryk for, at det var en udogmatisk socialist, en demokrat og humanist og samtidig en stor folkepædagog, der talte.

*

Det var Social-Demokratens afdøde redaktør, *Marinus Kristensen*'s fortjeneste, at Hartvig Frisch fik det skub, han skulle have for at komme fra studentersamfundsdrøftelserne og ind i praktisk politik. Han blev i 1926 opstillet som Socialdemokratiets folketingskandidat i Maribo, hvor kredsformanden, fhv. borgmester *Carl Christiansen* og hans storartede

kone *Christiane* tog sig af »lektorens« vælgermødeopdragelse, og han kom ind i folketinget samme år.

Det er nok en overdrivelse at påstå, at Hartvig ved sin entré blev modtaget med åbne arme i den socialdemokratiske rigsdagsgruppe. Ikke, at han blev mødt med fjendskab, men der var vist hos adskillige af de gamle en skeptisk indstilling over for »akademikeren«. Vist anerkendte man, at han var meget vidende, men han var jo ikke rigtig »arbejder«. Desuden var han uden parlamentarisk og taktisk træning, mon han i det hele taget var politisk *driftssikker*, når det kom til stykket?

Det blev til nogle læreår, men Hartvig var en dygtig elev. I sin valgkreds erobrede han hurtigt helt stemningen for sig i de socialdemokratiske indercirkler og blev ikke alene respekteret, men afholdt også af sine politiske modstandere. Han talte ikke alene på møderne om aftenen, men han gik om dagen ud og talte med alle kredse af vælgerskaren. Både læreren ved Maribo skolerne, smeden på værkstedet og landarbejderen ude i marken fik besøg af »kandidaten«, og de blev hans venner.

I den socialdemokratiske rigsdagsgruppe — partiets fornemste, men også mest kritiske forsamling, stedet, hvor himmelstormeren må vise, om han nu også kan gå på jorden og få ploven i den politisk rigtige fure — gik det på samme måde. Han gjorde ikke sin entré som overlegen akademiker, men gik til sit arbejde med den blanding af ydmyghed over for opgaven og bevidsthed om egen viden, der svarede til hans egen nøgterne vurdering af sig selv og ægte respekt for de politisk udlærte. Det gik Hartvig i gruppen som andet steds: han kom, så og sejrede. Det begyndte vist med ordførerskabet om sukkerloven, og det kulminerede med overtagelsen af partiets politiske ordførerskab i 1935.

*

Hartvig blev hurtigt den anerkendte tolk og åndelige fører for det, jeg kalder Socialdemokratiets tredie generation. Jeg tænker med dette udtryk på den generation, der voksede til og modnedes under og efter verdenskrigen fra 1914 til 1918.

Hartvig Frischs far, skolebestyrer Aage Frisch. 1894.

Hartvig Frischs mor, Anna Frisch, f. Iversen.

Familieliv, Vilhelminelyst (Lyngby) ca. 1894. Nr. 3 fra venstre er Hartvig Frischs mor, hans far sidder midt for døren; fasteren, Gyrithe Lemche, skænker kaffen, og det er onklen, Joh. Lemche, med den lange pibe.

Gruppebillede fra århundredets begyndelse. Hartvig Frisch ses siddende i forgrunden, til højre for bordet. Bag dette hans mormor og hans morfar, rektor Iversen. — Til venstre for denne H. F.s fætter Herbert Iversen og derefter hans 2 søstre og hans mor (i sort).

Hartvig Frisch med sine forældre og to søstre.

Krigen fra 1914 til 1918 var en frygtelig skuffelse for os, men mange troede, og alle håbede, den blev den sidste og indledningen til en fredelig demokratisk udvikling i den sociale udlignings tegn. Den russiske revolution i 1917, præsident Wilsons 14 punkter, Weimar-republikken og Folkenes Forbunds oprettelse nærede dette håb. Den russiske revolution blev alt andet end det, vi håbede, og da udviklingen i begyndelsen af trediverne vender ude i Europa, da illusionerne brister, er Hartvig den første herhjemme, der advarer og slår alarm. Det sker med kampskriftet: *Pest over Europa,* med undertitlen: Bolchevisme, fascisme og nazisme. Bogen udkom i 1933 og tilegnedes Th. Stauning på hans 60 årsdag.

Vi skal mindes den bog, fordi det var en modig, ja, en lysende bedrift. Hartvig havde på sin legatrejse i 1920—21 på nært hold oplevet borgerkrigen i Italien, og da han vendte hjem, havde han advaret mod den fare, fatalismen i marxismen forbundet med pacifismen betyder for Socialdemokratiet. *Lad være med at tro på videnskabelig garanti for vor sags sejr! Magtesløshed for demokratiet og arbejderne er det farligste af alt! Det er splittelsen i arbejderbevægelsen, der har fremkaldt den sociale krise i Europa og bragt vor verdensdel til katastrofens rand!* Sådan var summen af hans advarsel til arbejderne og alle demokratisk tænkende medborgere, der må erkende, at kun industriens milliontallige arbejderklasse kan være rygraden i et *holdbart* europæisk demokrati. Han var forfærdet over de politisk tankeløse kredse, der herhjemme koketterede med diktaturet, og indigneret over de intellektuelle, der talte om »ånd« i forbindelse med diktatur og terror eller fejgt stillede sig passive i den kamp, der forestod.

Han skrev i sit »*Nordisk forord*« til bogen:

»Det er helt hen i vejret, når man vil påstå, at disse diktaturbestræbelser er fremtidstendenserne i verdensudviklingen. Målt med verdenshistoriens målestok er disse diktaturer overgangsformer. Vi møder dem på ruinerne af de gamle kejserdømmer eller i analfabetlandene, hvor det politiske demokrati har været sent udviklet. Kun reaktionære hornugler vil glæde sig over det dybe kulturfald i disse lande, hvor frihedens lys slukkes, og vil skrive dybsindige bøger om fascismens eller nazismens »ånd«.«

(og videre): »Nu er lejligheden inde for os til at vise, at der er knogler og marv i det nordiske demokrati. Det var bønderne i Norden, der førte parlamentarismen til sejr og skabte det politiske demokrati — den ære er deres. Det er arbejderbevægelsen, der har bygget videre på dette grundlag og støbt fundamentet til det sociale demokrati. Bygningen er ikke rejst endnu, og der er hårdt arbejde nok for den kommende generation, men fundamenterne er støbt, og enhver nordisk arbejder og bonde, håndværker og funktionær, åndsarbejder og kunstner har grund til at værne og forsvare den indsats, der her er gjort, mod ethvert forsøg på at indføre diktatur og voldsmetoder, hvad enten de kommer fra øst eller fra syd.«

Sådan talte Hartvig i 1933.

Under hans sidste sygdom blev det aftalt at genoptrykke denne bog, og han nåede, netop som sygdommen lammede hans hånd, at fuldende et nyt bind, der førte udviklingen videre fra 1933 til Hitler-krigens afslutning. Der er en tragisk både politisk og personlig symbolik i, at han inden sin død bestemte, at bogens titel skal være: *Tragediens anden del.*

Noget af det sidste, Hartvig skrev, var en epilog til denne bog, der bliver hans politiske testamente. Epilogens slutning lyder:

»Men efter verdenskrigen 1939—45 har Europa ganske vist mistet hele sin gamle magtstilling og er blevet et operationsfelt for vor klodes to stærkeste magter. Det er i løsningen af dette europæiske problem den frie demokratiske socialisme har sin verdensopgave, og den kan kun løses indefra gennem de europæiske folks egen vilje til demokrati lige fjernt fra totalitær diktatur som fra tøjlesløs kapitalisme.

Uden denne vilje vil Europa falde som et let bytte for fremmed indflydelse. Derfor er oplysning så vigtig, for det er i vore egne sind, kampen står, og enhver af os er medansvarlig for dens udfald.«

Dette blev Hartvigs sidste appel:

Oplysning er vigtig! Den frie demokratiske socialismes verdensopgave kan kun løses indefra gennem vor egen vilje til et demokrati, der er lige fjernt fra totalitært diktatur som fra tøjlesløs kapitalisme!

Enhver af os er medansvarlig for kampens udfald!

Lad denne appel tale for sig selv, jeg ønsker blot at sige, at det store ved vor afdøde ven, det var netop, at han ikke nøjedes med at kalde andre til kamp og værn for de frihedsidealer, der gør livet værd at leve.

Han satte livet igennem alle sine rige evner og kræfter ind for at forsvare, værne og udbygge dette danske, nordiske og europæiske demokrati, hvis ægte søn han var. Hele den omfattende gerning, han trods sygdom og vanskeligheder udfoldede på rigsdagen, i Folkeforbundet i Genève, i De forenede Nationer, ved sin skribentvirksomhed, på universitetet, *alt* var det præget af tjenersindet over for de idealer, der var den vesteuropæiske kulturs klenodier og hans humanistiske stræben, længsel og drøm.

*

Besættelsestiden blev en prøve for os alle, den blev det også for Hartvig. Det er få af det offentlige livs danske mænd, der personligt under og efter besættelsen blev udsat for skarpere angreb end Hartvig. Først af nazisterne, der af gode grunde ikke kunne glemme »Pest over Europa«, og efter besættelsen af enkelte — jeg synes intolerante — medborgere. Men det skal også siges, og jeg, der har været uenig med og bebrejdet Hartvig en og anden formulering i visse udtalelser, ønsker at sige det her: Der er *ingen,* der i dansk offentligt liv i denne periode har kæmpet mere åbent eller modigere for det, *han* i hver situation anså for sandhed og ret. Og der er ingen, der mere redeligt har vedgået det, han sagde. Han kæmpede for sit standpunkt, fordi han var stærk i sin overbevisning om principielt at have ret, og han kæmpede fair selv mod de tarveligste angreb, fordi han var for fin til at tro, at hans angribere var uforsonlige.

Besættelsen ramte Hartvig som et slag, han følte det hårdere end mange andre, fordi ansvar og pligtfølelse over for bevægelse, folk og land var hans særkende. Da han som socialdemokratisk ordfører tog ordet i folketinget 4. juli 1940, måtte han svare de folk, der i læ af tyske bajonetter smædede vort land, dets folkestyre og dets mænd — ikke mindst ham selv. Vi har intet at skamme os over, fordi vi så vor vigtigste opgave i fredens gerning og i at støtte de svage i samfundet, hed det værdigt. Slutningen på Hartvigs tale om »Den nationale samling« vil jeg citere, fordi den giver os manden:

»Fremtiden er usikker, men een ting ved vi: at livet selv er stærkt. I de dage, da katastrofen ramte Danmark, fødtes der flere børn end sædvanligt. Disse spæde, de svageste og ubehjælpsomste væsner, vil med livets styrke vokse op, trods alle katastrofer, til fremtidens Danmark. Det er for dem, vi arbejder og gør den fælles nationale gerning, som vi har samlet os om. Vore personer er aldeles ligegyldige, men hvad der ikke er ligegyldigt, det er vort fælles mål: Danmarks bevarelse, bevarelse af dansk sprog, dansk kultur, dansk tanke. Ingen har sagt dette smukkere end Jeppe Aakjær, når han synger:

Lad mig kun flagre hen som blad i høst,
når du mit land, min stamme frit må leve,
og skønne sange på den danske røst
må frie, stærke sjæle gennembæve.

Det er dansk tale, sådan tænker vi, og med det mål går vi til vor gerning i nationalt dansk samarbejde.«

*

Jeg kan ikke meget oldtidshistorie, det lidet, jeg kan, har Hartvig lært mig. Men er det mon urigtigt, når jeg siger, at Hartvigs ideal var sokratisk, og at han søgte at handle derefter? Hellere lide uret end gøre uret. Han foragtede den politiker, der tror, at en demokratisk leder blot har den opgave at snakke folk efter munden. Statskunst burde være at forme mennesker i retfærdighedens billede, og det forudsætter nøgtern vurderingsevne og dømmekraft! Sig uforfærdet det, du tror er sandhed, og grib i selve det levende stof menneskenes sjæle for at gøre dem bedre! *Så* højt tror jeg, Hartvig sigtede også i sin politiske gerning. De idealer holdt han fast på også på det tidspunkt, hvor råhed, brutalitet og primitiv gengældelsesmoral var sat i højsædet af herrefolket sydfra. Dette skal betænkes af dem, der har ment at kunne fælde dom over Hartvigs meninger. Han havde virkelig det åndens sindelag, som ikke kender noget andet kriterium mellem menneske og menneske end det, han efter bedste overbevisning anså for sandheden.

*

Vor ven døde på sit livs middagshøjde. Meget kunne han endnu have udrettet; men bag ham står et afrundet livsværk, en ædel dåd: Arbejdet for andre og kampen for store idéer og høje idealer. Kamp for den socialdemokratiske arbejderbevægelse, han troede på og viede sit liv, og pligttro arbejde for de idéer, der fra ungdommens år havde overbevist hans forstand og erobret hans hjerte. Bogstaveligt: han levede, og han døde for disse idealer, og han gjorde det modigt, stort og smukt. Hans sidste tanker gjaldt andre, navnløse folk, han ville give en hjælpende hånd. Jeg tror ikke, døden har taget livtag med rankere og modigere modstander. Vi, der oplevede Hartvigs sidste kamp på nærmeste hold, har ofte spurgt os selv: hvorfra har han den styrke, denne modige evne til midt i kampen med døden trodsigt at fortsætte sit ja til livet? Denne kamp var tragisk og smertelig, som enhver dødskamp er det, men der var over denne uendelig bitre strid alligevel ligesom et skin fra den høje og lyse idéverden, der giver forklaring på og mening og mål for al højere menneskelig stræben.

Johannes V. Jensen

HARTVIG FRISCH

Med Hartvig Frisch kom jeg i Berøring paa et Tidspunkt da han var Formand i Studentersamfundet, en lang smækker ung Mand med et højtrejst Hoved og et levende, aktivt Væsen. Siden kom han gennem Aarene til at staa for en som en Bestanddel af Tilværelsen, en Institution, uden hvilken Kredsen man regnede sig til ikke var hel. Og det er da en Part af en selv der er gaaet tabt, nu da han er død. Svært at vænne sig til Tanken om at man ikke kan gaa hen og finde ham, at det Rum han fyldte nu for altid er tomt.

Det stærkeste Indtryk af Hartvig Frisch, hans Person og hans Sind, fik jeg da vi traf hinanden i Rom og var tilstrækkeligt sammen, rolige Timer, til at hans Væsen udfoldede sig helt som det var, solet, fordybet og funklende af Liv. Det var i Foraaret 1928, han var da først i Trediverne, endnu med noget af de unge Aars Sorgløshed over sig.

Under Opholdet i Rom arbejdede han paa den store Kulturhistorie han i disse Aar skrev, og som nu staar som et af Monumenterne for hans Kundskabsfylde og frisindede Syn paa Historien. Det var mere end et literært Job, det kan siges at han var i den Periode af sit Liv, hvor man maa fuldbyrde sig ved at gaa til Roden af Tingene, gennemløbe Historien, inden man med alle Livsaander kaster sig over Nutiden og de Opgaver den forlanger løst. Han befandt sig i en produktiv Pause, mens han ordnede sit Hoved ved et Tilbageblik paa Fortiden, Tømret deri, og hvad Viden derom udruster os med. Historien var for ham Forskolen til

Politik. At han havde slaaet sig ned i Rom med sit Arbejde var ingenlunde nogen Tilfældighed, han var her i sit Element, Antiken, som en Romer der efter en lang Udlændighed var vendt tilbage til sin Hjemstavn. Han læste Latin og Græsk som andre deres Modersmaal; Antiken genopstod i de blændende Værker han skrev om Kriser i Hellas og Rom for et Par Aartusinder siden, men hævet ud over Tiden, aktuelle den Dag i Dag. Han var Filolog og en Lærd, men saa Liv hvor andre forsænkede sig i Papir, man kunde i hans Selskab faa en slaaende Følelse af at vi lever i Antiken endnu, en klar Verden, der mødes med vor egen, efter et Par Seklers aandelige Tusmørke.

At færdes med Hartvig Frisch i Rom var lærerigt og en stor Fornøjelse, han vidste jo Besked om alt, udstraalede Viden paa en egen gylden Maade, naar vi gik mellem Resterne af det gamle Rom paa Forum Romanum, Titusbuen, via sacra, det var som om Augustustiden kom igen i Lyset af hans Besjæling. Til Indtrykket knytter sig Erindringen om tidligt Foraar i Rom, med kold, solet Luft og enkelte kortstilkede Foraarsblomster og vildtvoksende Laurbærbuske i Jordsmonnet mellem Ruinerne. Svunden Tid føltes her og noget lovende i Naturen, under den høje sydlige Himmel. Goethe var os nærværende under vore Ture i Rom. Hvor var han haabefuld og livsglad, et Lyssind, som vi nu ser var Grundstemningen hos ham gennem hele hans Liv.

Tilknytningen til Antiken var den dybe Brønd Hartvig Frisch øste af, han var Antiken selv, i egentligste Forstand Akademiker, med det aandelige Fortrin man knytter dertil. Men til Trods for Aandsprivilegiet sluttede Hartvig Frisch sig til Demokratiet i den mest omfattende Form, Arbejderbevægelsen, tilsyneladende et Paradoks, og en Kombination han var ene om, som ikke let kommer igen.

I Virkeligheden gaar akademisk Dannelse op i en Enhed med antike politiske Former, selve Glosen Demokrati er af græsk Oprindelse, som Republik er af romersk. Det typiske Eksempel paa Foreningen af akademisk, klassisk Dannelse og demokratisk Tankegang har man i Thomas Jefferson, Fader til den amerikanske Konstitution og en af de første Præsidenter; ovenikøbet var han Godsbesidder og selvskreven til en kon-

servativ politisk Holdning, ikke destomindre grundlagde han det amerikanske Demokrati, Folkefriheden, som de Forenede Stater nyder den Dag i Dag. Man kunde henvise til Gracherne, de to Brødre der søgte at modarbejde den sociale Slagside i det romerske Rige allerede paa deres Tid ved at give Jorden, der var beslaglagt af Ridderskabet, tilbage til Bønderne, uagtet de selv tilhørte de privilegerede Storfamilier. De tilsatte Livet under Forsøget. Men de var et andet, tidligt Eksempel paa at den demokratiske Tanke udgaar fra Toppen, Bevidstheden om at Samfundet er til for de mange, ikke fortrinsvis for de faa.

Hartvig Frisch kunde have levet tyve Aar endnu og grebet uoverskueligt ind i det offentlige Liv, ved sit universelle Overblik og sin sjældne Arbejdskraft. Men mest med Sorg tænker man paa at han saa tidligt skulde berøves selve Livets Gave, han der i skærpet Grad besad Evnen til at gennemtrænge Tilværelsen, med sit Vid, sin Forfinelse, sin Robusthed, som heller ikke manglede ham. Med et folkeligt Udtryk vilde man kalde Skolaren, der ved sin Doktorpromotion holdt Tale paa Latin, for en Guttermand.

Et Træk rinder mig i Hu fra hans gode Tid, da han endnu fuldblodig og levelysten deltog i Livets Gaver. Det var en Vinter hvor et Selskab fejrede Nytaarsaften hos en fælles Ven paa et Landsted ved Sjællands Kyst ud til Storebelt. Ved Midnatstid, da Skaalerne for det nye Aar var drukket og Deltagerne i Selskabet var varme, Hartvig Frisch ikke mindst, for han var en Mand af mere end een Drink, uden at det kendtes paa ham, og Tobak, Cigar eller Pibe, var sjælden af hans Mund, ved Midnatstid var der nogen der fik den Ide at man skulde gaa i Vandet, og den mandlige Portion af Selskabet begav sig virkelig ned til Stranden i den kolde Vinternat og tog sig en Svømmetur i Beltet. Det var bælgmørkt, og man havde Besvær med at finde sit Tøj i Sandet efter Badet. Hjem kom de som en Flok store Drenge, gloende efter Strabadsen og meget forfriskede, Hartvig Frisch et Billede paa Vederkvægelse og nye tindrende Livsaander der tændtes i ham.

Han var som mere end eet Menneske at være sammen med, altid oplagt, med en Understrøm af Lykke i sit Væsen, Vitalitet, dybt greben af

Deltagelse for alt og alle, Tidens Problemer, der angik ham personlig, og som han var mere indviet i end nogen anden.

Og det var det sidste Indtryk man havde af ham, da han laa paa sit Dødsleje, efter svære Lidelser, der bringer en Filoktet i Erindring, og som han bar med stoisk Fatning. Til det sidste, inden Sygdommen fik Bugt med ham, var han flammende optaget af Problemer, en Ild i ham der var stærkere end Selvet, alles Anliggender der arbejdede i ham til hans sidste Stund.

Uforglemmeligt var det Indtryk man havde af hans Mod og Sjælsstyrke, da Tilstandens Haabløshed var gaaet op for ham og han imødesaa Udslettelsen som en ham uvedkommende Proces, da det ikke kunde være anderledes. Indtil faa Timer før sin Død var han klar, og som Sokrates var det ham der maatte holde Modet oppe hos sine nedbøjede Venner, der saa ham for sidste Gang, og ikke de ham. Saa skete det da med ham, det ene Øjeblik Liv, det andet Uliv, saadan som det venter os alle.

Men hvor levende staar han for os i Tanken! Man ser for sig hans lyse Smil, der blottede et lille Mellemrum mellem Fortænderne, man hører hans varme Stemme; han var den vennesæleste Mand. Og er han selv gaaet, saa bliver hans store tungtvejende Produktion staaende efter ham. Den indeholder hans Sind, hans Klogskab, hans Puls, en Tankens Verden der ikke vil forgaa. Store offentlige Hverv var ham betroet, og flere ventede ham, men i en af hans sidste Publikationer fandtes en Bemærkning af ham om at det egentlig var som Forfatter han følte sig, og i den Egenskab vil han komme til at tilhøre Fremtiden. Han skrev en uforlignelig klar og sober Stil, som afspejlede hans udstrakte Dannelse, gennemtrængende Forstand og aabne Karakter. I hans Skrifter ligger Holdepunktet for en varig Indflydelse fra hans Aand, nu da han selv ikke er mere.

Karen Blixen

HARTVIG FRISCH SOM NABO

Jeg har haft det Privilegium i atten Aar at være Hartvig Frisch's Nabo: fra Rungstedlund til Den Gamle Skole i Hørsholm er der kun tre Kilometer. Vi saas maaske gennemsnitlig ikke mere end et Par Gange om Aaret, mest saaledes at jeg, naar min Vej førte mig forbi Huset, faldt ind til en Cigaret eller en Kop The, og i en Timestid sad paa Terrassen i Haven eller i den store, lammeskindsbetrukne Lænestol foran Ilden, og lyttede og talte. Dog har jeg nogle Gange haft den Glæde at se Hartvig Frisch og Fru Edith til Middag her hos mig, og jeg vil altid huske den Nytaarsnat, da jeg i deres Hjem, sammen med Johs. V. Jensen og hans Familie, hørte Klokken slaa tolv.

For mig, som paa mine lange Safaris paa den afrikanske Højslette har oplevet, at Mørket, naar det pludselig faldt paa, kunde være utrygt og fuldt af Muligheder af alle Slags, — og nogle af disse paa Liv og Død, — og at en Ild langt borte altid betød Tilflugt og Tryghed, tager Tanken om at jeg har Venner et eller andet Sted i Verden, uvilkaarligt den Form: »Der brænder et Baal for mig. Der er en Lejrild, som jeg kan sætte mig ved.« Denne Følelse har jeg gennem de mange Aar haft for Hartvig Frisch's og hans Hustrus Hjem: her brændte en Lejrild med forunderlig stærkt Lys og rig Varme. Jeg ved ogsaa, at den endnu brænder for mig i Fru Ediths trofaste Venskab og Hjertelag, selv om den klare Lysglans, der kastedes saa vidt omkring, nu er sunket.

Naar jeg ser tilbage paa disse Aars Samvær med Hartvig Frisch, da synes jeg, at den Egenskab hos ham, som især prægede det, var Gene-

røsitet. Idet jeg tænker paa hans Ansigt, — og Hartvig Frisch havde jo et Ansigt, som man ikke glemmer, — staar det for mig som om han altid smilede til mig, — eller ad mig. Maaske var der af og til nogen Ironi i Smilet, men hans Smil kunde indeholde en god Del Ironi uden at blive mindre velvilligt. Han var altid rede til at give af sin Videns og Begejstrings rige Forraad. Her mødtes vi paa et særligt Felt: i hans bevidste og befæstede Samhørighed med, og min egen store, umiddelbare Kærlighed til, Antiken.

Jeg har aldrig gaaet i Skole, og jeg tror, at Hartvig Frisch tidt blev forundret og egentlig forarget over min Uvidenhed. »Det maa De dog vide,« sagde han. »Nej, jeg ved det ikke,« sagde jeg, »men forklar mig det.« Og jeg husker ikke, at han da nogensinde afslog min Anmodning. Kun een Gang fik jeg ham sat til Vægs: han havde aldrig hørt om Pavinde Johanne, og nægtede at tro, at hun var andet end et Foster af min egen Fantasi. Men da jeg fik ham overtalt til at slaa op i Encyclopedien, stod hun dog omtalt i den. Det kunde jo ogsaa hænde, at jeg vidste bedre Besked end han om Dyr eller Fugle, eller gamle Viser, og da var han lige saa oplagt til at høre efter som ellers til at berette.

Jeg har vistnok ofte trukket store Veksler paa Hartvig Frisch's Generøsitet. Jeg husker, at jeg en Gang ringede ham op og sagde til ham: »Professor Frisch, jeg vil saa gerne bede Dem oplyse mig om to Ting. For det første: hvad er en Myte? Hvorfra stammer Ordet, og hvad betyder det i sig selv? For det andet: er jeg berettiget til, i en Historie, der foregaar Anno 1768, at lade to Personer af almindelig, jævn Dannelse omtale Kongen som »Skjoldung«?« — »Jeg maa tænke lidt over det,« svarede han mig, »jeg skal ringe til Dem iaften og give Dem Besked.« Det gjorde han ogsaa, og forklarede mig samvittighedsfuldt Ordet »Myte«s Oprindelse og Væsen. »Og De skal ikke,« tilføjede han, »lade Deres jævnt dannede Personer af 1768 omtale Kongen som Skjoldungen. Det er ikke udelukket, at de kunde gøre dette, men Ordet vil give Deres Historie et skævt Præg af Guldalder.« Jeg følte ved mig selv, at det dog for mig var et ganske særligt Held i min Nærhed at have en Mand, som, maaske med mere Autoritet end nogen anden i Landet, kunde give

mig to saa specielle Oplysninger, — og som vilde indlade sig paa at give dem.

Nogle Gange kunde der dog ogsaa i vore Samtaler være en Art Vekselvirkning. Jeg sagde engang til Hartvig Frisch: »Vil De ikke forklare mig, hvad der nøjagtig udtrykkes i Ordet »Arbejderkultur«, som man nu møder allevegne. Jeg tænker ikke her paa den Bourgeoisi-Kultur, som Arbejderne gennem deres forbedrede Kaar har kunnet tilegne sig, og som de egentlig ringeagter. Men vil De ikke rigtig forklare og udlægge for mig, hvad der er Arbejdernes egen, særlige Indsats i Tidens Kulturliv?« — »Det er nu meget forlangt,« svarede han, »og jeg ved ikke, om jeg kan besvare Spørgsmaalet paa staaende Fod.« — »Det skulde dog kunne lade sig gøre,« sagde jeg, »jeg tror, at jeg selv meget godt kunde give Dem en elementær Forklaring paa, hvad f. Eks. Ordene Officerskultur, Præstegaardskultur eller Herregaardskultur staar for.« — »Giv mig da,« sagde Hartvig Frisch med et lille Smil, »en saadan Forklaring paa, hvad Herregaardskultur er.« — Resultatet af hans Opfordring og den Udredning, som den tvang mig til, blev for mig Historien »Sorg-Agre« i min Bog »Vinter-Eventyr«. »Ja, nu maa De vente med Arbejderkulturen til De næste Gang kommer herop,« sagde Hartvig Frisch.

Da jeg næste Gang, maaske efter et halvt Aars Forløb, kom til Den Gamle Skole, huskede han virkelig vor Samtale, og holdt et lille Foredrag om Arbejderkultur for mig, saa klart og med saa megen Indsigt, at jeg mange Gange har været ham taknemlig derfor. Det bliver jo her for langt at gennemgaa, men jeg vil omtale enkelte Ting deri.

Han nævnede Arbejdernes særlige Indføling med Materialet og Værktøjet og bemærkede, at mens Bønderne i deres daglige Tale bruger symbolske Betegnelser fra Naturen og Landbruget som: »I Ny og Næ«, eller taler om, at en Person maa »tygge Drøv« paa en Sag, siger Arbejderne om en Mand, at han »har en Skrue løs« eller »er gaaet over Gevind«. Jeg kom til at huske paa denne Bemærkning, da jeg nogen Tid senere stod stille paa Hørsholmvejen for at se nogle Arbejdere lægge Chaussee-Brolægning, — jeg undrede mig over, at nogen kunde udføre dette Arbejde, som for mig tog sig ud som meget vanskeligt, saa hurtigt

og smukt. Der kom i det samme en anden Arbejder cyklende forbi, og mine Folk raabte til ham: »Er den i Vinkel, Hansen?« — »Ja, gu er den i Vinkel,« raabte Hansen tilbage, »en Dreng paa otte Pund!« Jeg gav denne Illustration til Hartvig Frisch's Iagttagelse videre til ham selv, og han bevarede den i sin Erindring og sagde ved en senere Lejlighed til mig: »Den er i Vinkel hos Mimi. En brillant lille Pige.«

Han udviklede for mig, at Arbejderne havde et kulturelt højere, og mere frigjort, Syn paa Penge end Bourgeoisiet. »Naar min Bedstefader,« sagde han, »mens jeg var ungt Menneske, tog mig med til en Frokost paa en Restaurant for sine Venner, og det Øjeblik kom, da han skulde betale for Trakteringen, da følte dette af alle Parter som i nogen Grad pinligt. Værten holdt Tegnebogen halvt skjult af Frakkeopslaget, og Gæsterne saa taktfuldt bort. Men Arbejderen,« sagde han, »slaar, i samme Situation, fornøjet den flade Haand i Bordet og spørger højt Kredsen rundt: »Hvad har Du faaet? Og hvad har Du faaet?« og hans Gæster svarer ham højt og fornøjet.« Jeg gav Hartvig Frisch Ret i, at dette virkelig er et kulturelt højere og smukkere Synspunkt. Han fortalte mig videre, at noget af det mest foragtelige, som en Arbejder kan sige om en anden, er, at denne lever »paa Nas« — det vil sige, at han bestandig lader sig bede ud og traktere uden at gøre Gengæld. Dette var mens jeg, i Moders sidste Leveaar, boede hos hende paa Rungstedlund. Moder var dengang svag, og det lod sig sjældent gøre for mig at bede mine Venner, — hvorimellem ogsaa mange var hende personligt ubekendte, — til vort Hjem. Jeg blev derfor paa uhyggelig Maade slaaet af Hartvig Frisch's Argument og udbrød: »Det er netop, hvad jeg selv gør!« Han lo og svarede mig: »De kan godt tillade Dem det.« Hans venlige Svar beroligede mig siden tidt, jeg tænkte: »Jeg lever paa Nas. Men Hartvig Frisch siger, at jeg kan godt tillade mig det.«

Det var dog især under Besættelsen, at jeg søgte Tilflugt ved Lejrilden i Den Gamle Skole. Jeg boede da, efter Moders Død, alene paa Rungstedlund, og jeg havde Tyskerne ikke fem Minutter fra mig, paa det gamle Rungsted Hotel, som nu er revet ned. Der var, syntes det mig, i Besættelsens første Aar, ligefrem sat Præmie paa at ligge tot, jeg

havde i saa høj Grad Brug for Lys og Varme for ikke virkelig næsten at dø aandeligt. Jeg havde dog i Rungstedlund en stor Fordel fremfor mine Venner i København eller inde i Landet: jeg kunde, gennem alle Besættelsesaarene, hver Nat se Lysene langs den svenske Kyst.

Jeg kom en Eftermiddag op til Hartvig Frisch's Hus og bankede paa Døren, og Fru Edith tog imod mig. Det maa have været i Besættelsens første Aar, da Hartvig Frisch var blevet tvunget til at nedlægge sit Arbejde i Rigsdagen, og mens han var ved at skrive paa sin Disputats: »Athenernes Statsforfatning«. Fru Frisch fortalte mig, at hendes Mand var meget glad ved at kunne vende sine Tanker fra Øjeblikkets Politik til det Athen, som han elskede saa højt, og at han arbejdede intenst og ikke gerne skulde forstyrres. Hun og jeg sad da og talte hyggeligt sammen i Dagligstuen, da Hartvig Frisch aabnede Døren og kom ind. »Jeg syntes nok, det var Deres Stemme,« sagde han. — »Jeg er ked af at have forstyrret Dem,« sagde jeg, »men jeg har tyske Soldater i Gasmasker eksercerende paa Strandvejen foran mit Hus hele Dagen igennem, og de har slaaet Telte op paa min egen Grund, saa at jeg overalt i Haven har tyske Kommandoord rungende i mine Øren. Men De ser ud, som om De kom lige ned fra Akropolis. Og jeg vil være Dem uendelig taknemlig, hvis De vil fortælle mig noget derfra.« — »Jeg kommer virkelig derfra,« sagde han, »jeg har i saa høj Grad følt mig under en græsk Himmel, at jeg er forundret ved nu, gennem Havedøren, at se at vor egen Himmel er mørk og graa. Jeg vil gerne fortælle Dem noget. Hvad vil De høre om?« Jeg bad ham fortælle mig noget om Alkibiades. »Ja, det kunde jeg tænke,« sagde han og smilede, »at De vilde høre om Alkibiades.« Jeg fortalte ham, at min Bøn havde sine særlige Grunde. Da jeg i Afrika skulde forlade min Farm og sørgede derover, søgte jeg forgæves Opmuntring i de Bøger, hvor jeg før havde kunnet finde den. Da hændte det, at jeg i Byskovs Bog »Dagen og Vejen«, i et Kapitel om Symposion, faldt over et Par Linier: »Og da de nu havde siddet saaledes en Stund, kom Alkibiades ind, fulgt af en Fløjtespillerske kranset med Violer.« Af en eller anden Grund var disse Linier mig til stor Trøst, jeg gentog dem bestandig for mig selv, og jeg har siden den Tid

følt megen Taknemlighed mod Alkibiades. — »Ja, og jeg skal gerne fortælle Dem om Alkibiades,« sagde Hartvig Frisch, »jeg tror, at De vilde have befundet Dem vel i hans Selskab.«

Han begyndte at fortælle, og jeg tror, at han, mens jeg talte, selv bevægedes stærkt af sit Emne. I hvert Fald følte jeg, som hans Tilhører, som om han løftede Loftet af Stuen, og Rummet virkelig blev aabent mod den græske Himmel, han havde talt om, og som om lysende Søjler sprang frem af Væggene. Da jeg skulde til at gaa, saa jeg, at jeg havde siddet i hans Stue i fire Timer, og vilde gøre ham og Fru Frisch en Undskyldning derfor. »Nej, det skal De ikke undskylde,« sagde han, »i Dag har vi afskaffet Tiden, — ikke alene nogle Timer, men 2365 Aar.«

Denne Eftermiddags Indtryk havde været saa stærke, at jeg bagefter blev ved at beskæftige mig med Tanken om at lære græsk, hvortil jeg mente, at Aarene var særligt godt egnede. Jeg vendte en Maanedstid senere tilbage og spurgte Hartvig Frisch, om han mente, at det vilde være uoverkommeligt for mig. Han svarede mig, at det vel ikke vilde være rent ud uoverkommeligt, men at det vilde komme til at tage mig urimelig lang Tid. Men han tilbød at hjælpe mig til at finde de Bøger, der bedst kunde oplyse og vejlede mig i den gamle græske Verden, — naar jeg havde læst den ene, kunde jeg komme igen efter den næste, og efterhaanden rykke op i Klassen. Hele dette Aar laante han mig saadanne Bøger, og fulgte mine Fremskridt med den sande Lærers Interesse og Omhu for en Elevs Udvikling. Ind imellem talte vi om vor egen Tid og dens Problemer. Han har gjort mig den Ære at citere en Udtalelse af mig i sin Bog »Danmark besat og befriet«, I, Side 159.

Hartvig Frisch og jeg saa meget forskelligt paa mange Ting i Livet, — hvis det havde drejet sig om en anden saa energisk Forkæmper for bestemte Idéer, vilde jeg have sagt, at vi tidt var i højeste Grad uenige. Hans Retskrivningsreform var mig meget imod, og næsten en personlig Sorg. Jeg fik, mens Sagen stod paa, nogle Kroniker om Retskrivning optrykt og udgivet som Pjece, og sendte ham den, og vi havde nogle varme Diskussioner om den. Det var især Ændringen af Stavemaaden i ville, skulle og kunne, som forargede mig. »Nu kommer vi, Professor

Frisch,« sagde jeg, »til at tale Dansk saaledes som jeg i Afrika talte Swaheli med mine Folk: »igaar jeg skyde Duer mens Du ride til Nairobi.« — »De har dog mange Fordomme,« svarede han, »og vi har dog før talt om, at en Forstmand, for virkelig at bevare en Skov, maa bekvemme sig til ogsaa at hugge nogle Træer i den.«

Da Hartvig Frisch i Foraaret 46 skulde indlægges paa Militærhospitalet, var jeg selv nylig kommet ud derfra. Jeg sagde til Fru Edith: »For alt, hvad De gør, saa tag et Duntæppe med derind til Deres Mand. Ellers vil han komme til at føle sig trykket flad under de Blytæpper, som vore unge Soldater har maattet trækkes med.« Da jeg igen saa Hartvig Frisch, i Bedring paa Terrassen i Haven, sagde han til mig: »Min Kone fulgte Deres Raad, og jeg tror at kunne sige Dem, at De her virkelig har lettet mig en tung Byrde. Men jeg havde,« tilføjede han, »noget af en daarlig Samvittighed, ved at skaffe mig selv saa meget bedre Kaar end de andre Patienter.«

Under Hartvig Frisch's sidste lange Sygeleje skrev hans Hustru til mig, at hun havde læst min Bog »Den Afrikanske Farm« højt for ham, og at han havde haft Glæde af den. Jeg er taknemlig, fordi det maaske her er blevet mig forundt at give en Ven og Lærer noget tilbage, til Gengæld for, hvad han, gennem saa mange Aar, ud af et rigt Sind har givet mig.

Rungstedlund, Sommeren 1950.

Tegning af hjemmet i Høsholm.

Hartvig Frisch med sine to søstre.

Hartvig Frisch med sin mor og sine to søstre (1905).

Hartvig Frisch med sin klasse i et af de første skoleår. H. F. sidder på første række som nr. 5 fra højre.

26 August – 2 Septbr.	Lørdag.	Mandag.	Tirsdag.	Onsdag.	Torsdag.	Fredag.	Anmærkninger.
Mundtl. Dansk					Mgr.		
Skriftl. Dansk	Middl.	lgr.	lgr.	gr.		gr.	
Danske Vers		Mgr.			Mgr.		
Salme							
Religion							
Historie				Mgr.			
Geografi							
Tabel		Ugr.		Ugr.		Ugr.	
Regning	Middl.		lgr.		Dårl.		
Skrivning		gr.				g.	
Orden							
Opførsel							
Gymnastik							

Summen Summarisken 29/8. F: 1/9 Lignelsen. H. Frisch.

Anna Frisch.

25/2 – 4/3.	Lørdag.	Mandag.	Tirsdag.	Onsdag.	Torsdag.	Fredag.	Anmærkninger.
Mundtl. Dansk		mg		mg		mg	
Skriftl. Dansk		mg	g		mg	g.	
Danske Vers							
Salme		Ug.				Ug?	
Religion						mg	
Historie							
Geografi							
Tabel	Fridag	g?				Ug	
Regning		Ug	g	mg			
Skrivning		Ug	g?			g	
Orden						g	
Opførsel						mg	
Gymnastik						mg?	

Flodvig en Aarrisk. navnedag. H. Frisch.

er blevet Nr. 8
Klassen har
13 Elever.

Anna Frisch

2 sider af Hartvig Frischs karakterbog fra 1899.

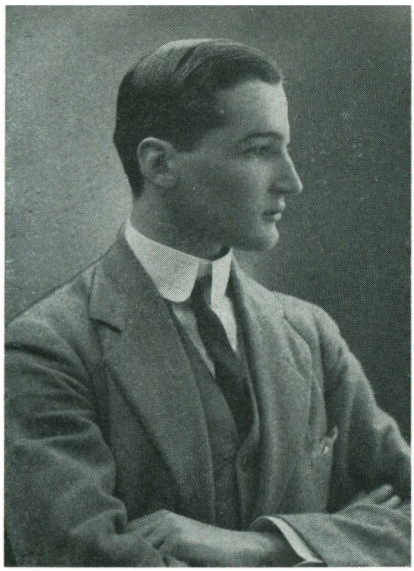

Hartvig Frisch ca. 1910 (rusåret).

Øverst til højre: På Regensen (ca. 1914).

Nederst til højre: »Drankerklubben« i Studentersamfundet. Foran fra højre: Hartvig Frisch og M. K. Nørgaard. Bagved fra højre: Holger Koed, Chr. Borg og Henry Bendixen.

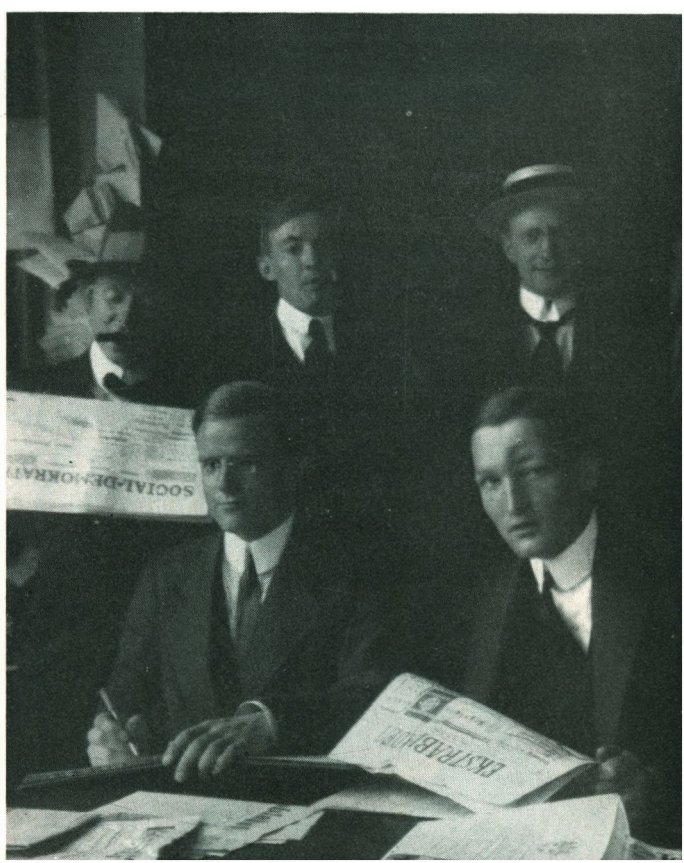

Magister Herbert Iversen.

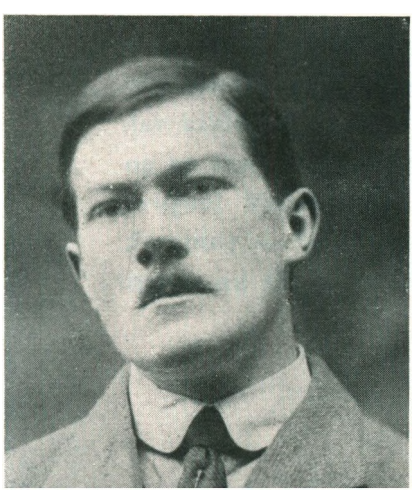

Hartvig Frisch som ung lærer (2. række, nr. 3 fra venstre).

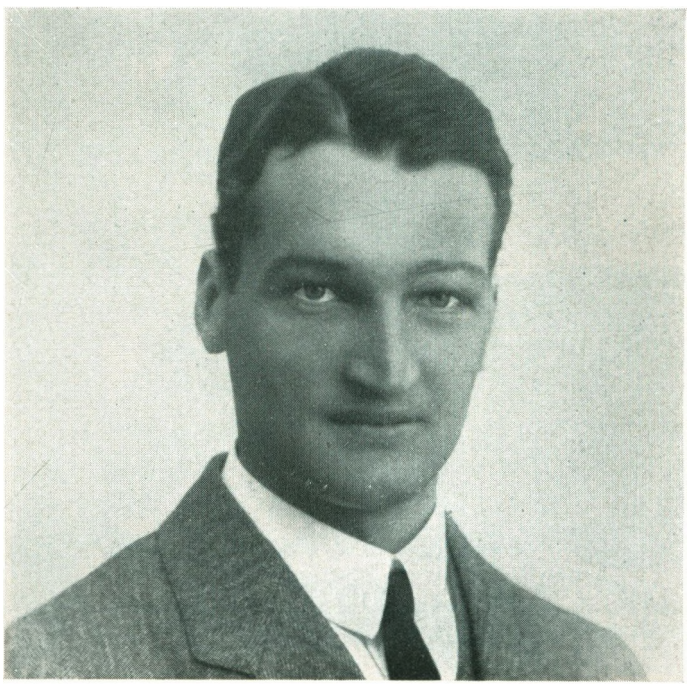

Hartvig Frisch 1920.

H. C. Hansen

POLITIKEREN . TALEREN . MENNESKET

Den nye rigsdagsmand — den unge, der lige er kommet ind i gruppen, og som i en stor gruppe som socialdemokratiets må vente nogle år, før han får virkelige opgaver — må lytte sig til sine erfaringer. Bevares, han må læse og lære og studere lovforslag, bemærkninger og betænkninger, — men han skal først og fremmest i salen, i gruppemødet, i vandrehallen og i snapstinget lytte sig frem til erfaring. Han må have fornemmelse for rigsdagens særlige atmosfære, kende dens uhåndgribelige væsen, før han kan udrette noget.

Hartvig Frisch havde *sin* periode som lytter, med al den utålmodige venten på opgaver og den opøven i tålmodighed, som hærder og afklarer. Og da han selv rykkede frem på de forreste pladser i salen, blev han et af de medlemmer, der stærkest og mest intensivt blev lyttet til. Sjældent har vel vi unge lyttet mere opmærksomme og nydt partiets repræsentant på tingets talerstol i højere grad, end når han talte. Ikke blot var det en fornøjelse at følge hans klare fremstilling, hans træfsikre karakteristik af det væsentlige i en sag eller en situation og hans ofte skarpe, men altid rene hug til modstanderne. Men vi sad også i den kildrende spænding, der udspringer af en blanding af forventning og en smule frygtsomhed: Ville han forme en sentens, der kunne misbruges? Ville der dukke en formulering op, som fik den gamle — *Stauning* — til at rynke brynene og mene, at hans taktiske konstruktioner nu fik en brist? Monstro nogle dødsklokker begyndte at ringe

over det kapitalistiske system, så det gungrede gennem hele den borgerlige presse til rædsel for pæne bedsteborgere og til forskrækkelse for gamle koner? Når han forlod talerstolen med den mærkelige rejsning — som om han vejrede virkningen — og med et ligesom lidt fraværende udtryk i ansigtet gik hen til ordførerpladsen med lange skridt, fyldtes vi altid af stolthed over, at han var vores mand. Hvem af dem, der fulgte efter ham fra de andre partier, kunne overgå ham? Ingen! Vi vidste det. Og det gjorde os sikre og glade, at det var sådan.

*

Dødsklokkerne! Ja, hvad sagde Hartvig Frisch egentlig om dem? Udtalelsen blev fremsat forud for folketingsvalget i 1939, hvor arbejdsløsheden og de dermed følgende ulykker blev udnyttet af oppositionen i dennes kampagne. »Med denne agitation,« sagde han, »ringer venstre og de konservative ... selve kapitalismens dødstime ind her i landet.« Han begrundede det med, at afskaffelse af arbejdsløsheden er afskaffelse af kapitalismen, fordi det betyder samfundets regulering og afskaffelse af arbejdsgivernes frie afskedigelsesret. Han henviste til, hvorledes man fra oppositionens side larmede over, at nogle skatteborgere i disse opgangsår var nået over millionen, og sagde: »Det viser, at socialdemokratiet ikke har arbejdet forgæves, og at det private ejendomssystem simpelthen står for fald. Det er dødsklokkerne, der ringer for et system, som disse partier i sin tid klamrede sig til, mens de nu for en billig agitations skyld vil være med til at vise befolkningen det urimelige i dette ejendomssystems fremtrædelsesformer.«

Det var simpelthen disse udtalelser, som blev udnyttet på det blodigste i oppositionens agitation med det formål at fremstille Hartvig som en rabiat revolutionær, der ville bringe samfundsordenen i fare.

Hartvig løb ikke fra sine udtalelser, men begrundede dem og berigtigede de mange fejlagtige »citater«, hvor han kunne komme til det.

I det hele taget løb han aldrig fra et ansvar, men gik stærkt ind for, at man i politik ikke skal vige tilbage for at træffe nødvendige beslutninger og holde fast derved, selv om en kritiks storme søger at ændre

Ingen fanfarer

Statsministeren udtaler i Folketinget, at han ikke havde anledning til at blæse fanfare i sin trontale

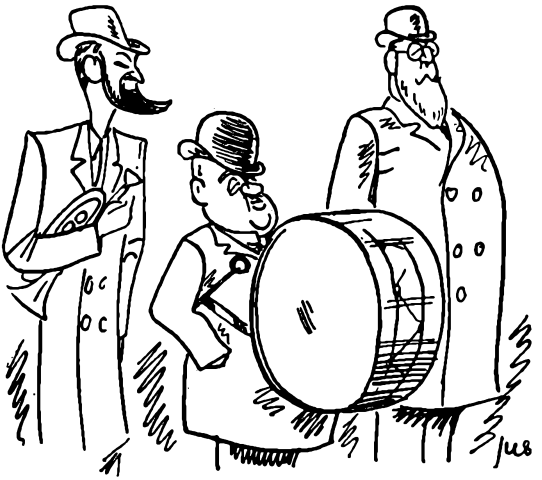

Fanfare! Hvad er det nu for et krav?
Man ønsker, jeg skal blæse en fanfare.
Men den ulejlighed man godt kan spare.
Engang jeg nok et stød i hornet gav,
men det var dengang, Venstre stod ved roret,
da gav jeg tit signal til jægerkoret.

Da blæste jeg en ganske god trompet,
en rigtig oppositionel fanfare,
hvormed jeg tit opflammede min skare.
Men siden den tid er jo meget sket.
Nu er der ingen grund til festlig tuden,
nu klarer jeg mig næsten bedst foruden.

Ja, Frisch jo i trompeten gi'er et trut.
Måske man har bemærket nogen skratten,
når han har glemt at hælde spyttet af den,
kønt lyder det jo ikke absolut,
men til hans egen morskab er det bare,
og det kan ikke kaldes en fanfare.

Han kom i stedet for Hans Nielsen der.
Før var det Hans, der i trompeten stødte.
Det gjorde ikke nogen særlig nytte,
og nu har Hans slet ikke mere vejr.
Nu får Hans Nielsen bare lov at brumme
og bære foden til den store tromme.

Det store sus i Danmarks politik,
det er der altså ikke mer en stump a'.
Jeg med min bas kun brummer umba-umba,
der er, hvad jeg kan lave af musik.
Det med fanfarer tror jeg bare skader.
Og skal der spilles, så kan de få plader.

Ærbødigst.

(Berl. Tid. 17. okt. 1937)

dem, og selv om det i øjeblikket måske er lettere at forsøge en billig opportunismes chance-sejlads. »Et politisk parti, der skal kunne regere eller deltage i en regering, må,« sagde han, »have den fasthed, at også et standpunkt, der er indtaget ved et forlig, og som derfor ikke helt dækker det, man ønsker sig, kan være fast over for de storme, som til enhver tid lader sig rejse i den offentlige mening.«

Det er ganske godt at erindre sig denne udtalelse netop nu, hvor man af og til ser det standpunkt hævdet, at man godt kunne tænke sig en koalitionsregering, hvor de enkelte ministre bliver frit stillet i salen over for afgørelser, som de ikke helt kan tiltræde.

Således som han selv kunne forme en sætning, der stod skarpt og dirrende som en kniv, der kastes mod en væg, kunne han fange en parole, formet af modstanderen. »Styres skal der, og alt det andet er en forvirret flok!« er et sådant eksempel. Han havde som så ofte før grebet en modstanders replik i flugten og forstået at benytte den i rette tid og på rette sted. Sætningen blev formet af venstres daværende leder, dr. Krag, der benyttede den i en tale under grundlovsdebatten. Hartvig Frisch kunne med et smil nøjes med at kommentere citatet med den spidse sætning: »Når man står over for det mesterlige, skal man ikke forsøge at gøre det bedre!«

Med sin bog »Pest over Europa« var han med til at rejse faresignalet over for nazismen, og i sine ordførertaler i folketinget sidst i trediverne gav han klart og skarpt udtryk for sin afsky over for både nazismens og kommunismens metoder; han kunne gøre det med henvisninger til aktuelle begivenheder, så det måtte svide i sindet på dem, der dengang nærede både den skjulte og den åbne antisemitisme, og han kunne også finde udtryk derfor hos de gamle klassikere, som da han sluttede sin ordførertale i 1938 med at citere »Hamlet«: »Kun vildskud, rå bedrift i verden trives som ukrudt i en have, ingen luger.«

*

Således som han hævdede sig i salen — det sted, hvor selv den trænede taler og debattør har en lille klump af ængstelse i brystet ved at

tage ordet — således stod han også i partifællernes bedømmelse rundt i landet. Hvad enten han talte i en københavnsk tillidsmandsforsamling, eller han havde lollandske roearbejdere og husmænd siddende foran sig på forsamlingshusets bænke, *havde* han forsamlingen. Ingen var vel mere efterspurgt som taler end han, og med rette. Thi selv i en tale om døgnets politiske begivenheder — måske traditionel i andres mund — glimtede hans viden i sammenligninger, der bed, og i vid, der funklede. Mærkelig inciterende var han, når han stod på talerstolen ved et folkemøde. Lang og spændstig, på skrævende ben, let vuggende i overkroppen og med små hastige, undertiden lidt hidsige håndbevægelser. Der var ingen borgbjergsk musik i hans stemme. Tværtimod. Den var, når han talte igennem, lidt skarp, næsten råbende. Han var fri for teater, og hans skiftende stemmeklang var ægte forbundet med mening og ord i hans tale. Når lunet lyste op i fremstillingen, kunne han selv le, med disse afhuggede små latterhop, som alle hans venner og tilhørere husker. Han fængslede ved sin ægthed, sin evne til klar og enkel fremstilling, men også ved den lidenskab, der glødede bag ordene.

*

Trods en enestående evne til at sætte sig ind i problemerne og trods en viden, som måske ikke er overgået af nogen anden politiker, savnede Hartvig Frisch selv *den* direkte naturlige tilknytning til arbejderklassen, som følger med barndom og opvækst i denne klasses kår. Han gav nu og da udtryk herfor — for dem, der ikke kendte ham, kunne det næsten se ud, som om han koketterede med denne »mangel«, men vi, hans venner og kammerater, vidste, at det var alvor for ham.

Han fortalte engang i et interview i »Social-Demokraten« om sit venskab med nu afdøde skrædder R. P. Jørgensen og sagde om ham: »Han lærte mig meget. Vi mødtes i Baltzers kælder på hjørnet af Rømersgade. Det var sådan et hyggeligt sted med sand på gulvet, hvor vi kunne sidde og diskutere. Og der slog det mig egentlig, at mens *jeg* vidste alt om de romerske konsuler og kunne alle prætorer og ædiler udenad helt op til Cæsars død, så vidste gamle Jørgensen *alt* om dansk politik ... Jeg blev

hurtigt klar over, at gamle Jørgensen og jeg i virkeligheden interesserede os for eet og det samme, men at han havde grebet tingene an på en langt mere nærliggende måde. Han gik nemlig ud fra de forhold, der kom både ham og mig personlig ved som nulevende danskere«.

Den samme følelse af et savn gav han udtryk for i en tale ved Danmarks Lærerforenings 75 års jubilæum, da han så stærkt bekendte sig til tanken om en fælles folkeskole for alle Danmarks børn. »Jeg har altid selv følt et savn på dette punkt,« sagde han og fortalte denne lille historie herom:

»På den lille sidevej i Hillerød, hvor jeg boede indtil 10 års alderen, var min bedste ven og kammerat en søn af en snedker. Han hed Christian og var noget ældre end jeg, men vi legede alligevel sammen, og mens jeg fortalte ham om Rikard Løvehjerte fra »Ivanhoe«, så fortalte han om sin bedstefar, der havde været med, da linieskibet Christian VIII sprang i luften i 1849, og mange andre mærkelige ting. Så en aften ude ved stakittet, hvor vi stod sammen, siger jeg i min beundring for den store dreng: Christian, vi vil slutte evigt venskab! Og så svarede Christian, der var meget nøgtern: Det tror jeg ikke, for du går jo i latinskole. Det var mig dengang ganske uforståeligt, men Christian fik jo ret; han kom snart i lære, og kort efter flyttede vi, og vi har aldrig truffet hinanden senere. Han blev en dygtig håndværksmester og er sikkert endt som konservativ, mens jeg nu som socialdemokrat og som undervisningsminister stadig står tilbage med mit savn, nemlig af en fælles folkeskole for alle danske børn.«

*

Hartvig var en glad mand i venners kreds, og det hvad enten han og hans Edith slog deres døre op på vid gab i Hørsholm, eller de samlede hele vennekredsen på een gang i et hundredtal. Der var fest og farve i hans værtsskab. Altid parat til en munter ordveksling og altid oplagt til en debat. Ja, han elskede debatten i den snævre kreds om et bord, på samme måde som han aldrig gik af vejen for en ordduel på talerstolen. Mennesker og meninger interesserede ham.

I en årrække var han formand for socialdemokratiets rigsdagsgruppe, respekteret og afholdt af de ældre, beundret og elsket af de yngre, hvis jeg må have lov til at generalisere, for jeg ved, at f. eks. Bording i denne sammenhæng må med blandt de yngre. Han tog sig af de unge i gruppen. Jeg husker en aften i Hørsholm. 14—15 af gruppefællerne — navnlig de yngre — var inviteret hjem hos ham til lidt mad, en øl og en sludder. Arbejdersangbøgerne lå på bordet ved hver plads, og Hartvig lagde for med sin totale mangel på sangstemme og sin ukuelige sangglæde. Han opmuntrede til taler ved bordet — uden nogen tanke om, at der skulle siges noget om og til ham, men for at lytte sig til, hvad den enkelte havde på hjerte, hvad der rørte sig i den kreds af unge, han havde samlet. Selv sad han spændt opmærksom, med piben eller cigaren tændt, og lyttede. Han så det som sin formandsopgave at give de gode kræfter en chance, finde opgaver til dem, som passede for hver enkelt. Pædagogen fornægtede sig ikke.

I gruppen lyttedes der til ham, når han tog ordet, på samme måde som der blev lyttet, når han stod på tingets talerstol. Og det mærkelige — eller bedre: særegne — ved ham var, at han, skolemanden, professoren, aldrig var partiets ordfører i skolesager. Han talte med om dem i gruppen, men hans felt var langt bredere.

Han var folketingsmand for Maribo-kredsen og blev derfor ordfører for sukkerloven. Han gjorde det blændende dygtigt.

Det var hans første større ordførerskab i folketinget, godt 5 år efter at han var blevet medlem. Som mange af hans senere taler kan den stå som mønster for skildring af en udvikling og saglig argumentation for et lovforslag. Filosofi-læreren havde sat sig ind i sukkerdyrkningens historie og nutidige problemer i en sådan grad, at hans tale er et udmærket kildeskrift. Og læser man den i dag, så opdager man, at han fik ret i sine forudsigelser — vel endda i langt højere grad, end han selv havde ønsket. En sukkerordnings gennemførelse vil, sagde han, først og fremmest betyde mindre afhængighed af udlandet. Hvis vi lader denne produktionsgren helt falde, vil vi dyrt komme til at betale det; for det,

der kan synes at være en øjeblikkelig fordel, kan senere vise sig at være til stor skade ...

Han jonglerede med tal og beregninger over melis-priser, tantièmer, sukkerindhold, aktieudbytte o. s. v. på en måde, som var han vokset op med disse problemer. Trods det tunge emne var der flugt over talen; han forfaldt aldrig til tom lyrik. Og han placerede arbejdernes interesse i problemernes løsning på en måde, så alle forstod det. Jeg har ofte tænkt på, sagde han, om det i virkeligheden har været en velsignelse eller forbandelse for den store befolkning på Lolland-Falster, at man i 1872 grundlagde en sukkerfabrik der. Den allerstørste procent af arbejdernes store mængde er jo ganske afhængig af denne industri, men når det falder ind med dårlige tider, vil det mærkes, at lige så megen rigdom, som sukkermøllerne har givet, lige så megen fattigdom kommer der til at brede sig over hele den egn i det øjeblik, denne industri slår fejl ...

Hans politiske modstandere beundrede ham vel i hjertet lige så højt som vi andre. Venstremanden Clausager, der fik ordet efter ham, indrømmede straks, at det jo var »en interessant tale«. — At Clausager så tilføjede nogle ord om, at det jo ikke var nogen kort tale, måtte naturligvis med for ikke at give »nybegynderen« indtryk af for stor sukces.

I gruppens møder var Hartvig den myndige leder eller den ivrige deltager i gruppens debat og arbejde. Ved gruppens fester var han som formand et strålende midtpunkt. Det er formandens opgave at sige nogle ord til det gruppemedlem, der har haft 25 års jubilæum, eller som har forladt gruppen på grund af alder og nu er indbudt til festligheden. Hartvig formede sine taler med denne blanding af alvor og venligt vid, som var så typisk for ham. Og når »den alvorlige del af festen« var forbi, og vi samledes ved kaffen og likøren, var han munter med de muntre. Han blev der, til de sidste var gået. Han kunne sidde der med den resterende snes festdeltagere hen på natten om et glas øl og et stykke spegepølse, levende optaget af en debat med sidemanden, måske med hele kredsen, om et eller andet problem, eller brummende med på omkvædet til en vise, som en eller anden foredrog.

*

Også i sin folketingskreds var han højt vurderet. Redaktør Carl Emil Hansen skrev herom i en nekrolog i Lolland-Falsters Socialdemokrat:

»Den unge københavnske adjunkt kom hertil som en fremmed, men nu ved hans død — og længe, længe før — betragtedes han som en af vore egne. Han havde i sjælden grad levet sig sammen med befolkningen på »Sydhavsøerne«, kendte landsdelens vilkår ud og ind og delte interesse for dens velfærd med os alle i stort og småt. Ingen sag var for lille til, at han tog sig af den; han sled troligt trappperne i København for at fremskaffe resultater for denne egn og dens befolkning.«

Jeg tvivler på, at Danmark kunne sende bedre mand til De forenede nationer, til UNESCO eller til Den interparlamentariske union. Han ragede op ved sin personligheds styrke. Hans anseelse i disse internationale forsamlinger stod mål med hans anseelse i den danske rigsdag, og dette er i sig selv en bedrift, eftersom det altid vil være en vanskelig opgave for en politiker fra et lille land at hævde sig dèr, hvor det er de stærkere instrumenter, der ellers præger orkesteret.

*

Jeg ved, at det var Hartvig en stor skuffelse, at han ikke i 1945 blev medlem af befrielsesregeringen. Hans interesse i økonomiske problemer og hans medlemsskab af Nationalbankens repræsentantskab gennem en årrække gjorde, at han vistnok syntes, at det havde været rigtigere af Buhl at bede ham blive finansminister end at bede mig om det. Hartvig og jeg drøftede spørgsmålet igennem på bedste kammeratlig vis, og således at vi kunne gå fra hinanden uden bitterhed. Men da Hedtoft dannede sin regering i 1947, var det en selvfølge, at undervisningsministerposten skulle tilfalde Hartvig Frisch. Han klædte denne post. Skolefolkene — jeg tænker på folkeskolens mænd — modtog ham vel nok med nogen skepsis, men de og han blev gode venner, og selv ved de lejligheder, hvor han brød en lanse med lærerne på deres årsmøder, var det åbenbart, at de to parter satte pris på hinanden trods forskellen i anskuelser.

I de to år, Hartvig Frisch fik lov at virke som undervisningsminister — fra november 1947 til hans sygdom igen brød frem i december 1949 — fik han udrettet utrolig meget. Undervisningsministeriets område er stort — men han interesserede sig for alt, både problemer og mennesker. Ved adskillige lejligheder greb han så direkte ind i vanskelige sager, at der gik et gisp af forundring igennem pressen — efterfulgt af den bølge af kritik, som altid rammer den, der er lidt »aparte« og siger og gør ting, som »man« ikke havde ventet.

Tænk på hans hurtige skæren igennem den optrækkende ballade omkring Ranum-seminariet, da eleverne forlod en eksamen i protest mod Kålund-Jørgensen som censor, efter at Kålund-Jørgensen ved en tjenestemandsdomstol var blevet frifundet for de anklager, man rejste imod ham. Fem dage efter »strejken« — da andre vel havde svært ved at se, hvorledes denne kedelige sag skulle ordnes uden hårdhændet forfølgelse af seminarie-eleverne eller uden opgivelse af den beskyttelse, en minister må yde sine embedsmænd — tog Hartvig Frisch i bil til Ranum og gav eleverne en stileopgave, som aldrig før er stillet på et seminarium: de skulle redegøre for deres kendskab til grundlaget for tjenestemandssagen mod statskonsulenten, give et referat af tjenestemandsdomstolens præmisser og motivere deres deltagelse i strejken. Takket været dette hug i en gordisk knude blev der igen ro på seminariet, og Hartvig Frisch fik i folketinget fuld tilslutning til sin optræden — dog naturligvis ikke fra kommunisterne.

Han var imidlertid på det rene med, at »sagen« som sådan ikke dermed var løst. Den klaredes på hans initiativ kort tid efter ved, at der oprettedes en særlig stilling til Kålund-Jørgensen, medens en ny mand rykkede ind i skolekonsulentens embede.

Lige så behjertet var hans indgreb i Stige-affæren, hvor forældrene ikke ville sende deres børn i skole, fordi læreren 6 år tidligere var blevet angrebet af tuberkulose, men i fire år havde været meldt rask. Han rejste selv til Stige og talte indtrængende med forældrene og sognerådet, han gik fuldt og helt ind for lærerens ret og førte hans sag til sejr, selv om

det kostede mange ugers kamp også med folk, han ikke burde have mødt modstand fra.

Her må også nævnes hans triumf med gennemførelsen af de små bogstaver og de par mindre reformer, der fulgte i deres kølvand. Han havde ikke været minister i mere end to måneder, da han lod bomben springe og på et pressemøde erklærede, at der ville blive udstedt en bekendtgørelse om en ny retskrivning. Der rejste sig en storm af protester i pressen, og sagen blev ført frem i rigsdagen. Men man bøjede sig her for hans argumenter, og det udvalg, sagen blev henvist til, gav ham bolle-å'et og ville, kunne og skulle oven i det forslag, han havde stillet.

A Tale of Two Cities

Statsbanerne holder fast ved Aarhus på trods af byrådets vedtagelse af Århus.

— That's right, Sir — på billetten står der Aarhus, men byen hedder Århus. Nu er De jo i Århus, men Århus er altså det samme som Aarhus, det vil sige, det er det nu ikke, men hvis vi siger at De . . . nej, vi må hellere fortælle det hele fra begyndelsen. Altså: — vi har en undervisningsminister . . .

(Tegning af Bo Bojesen i »Politiken« 27/9 48.)

Han var lykkelig over, at ministermødet så omgående gav ham bemyndigelse til at søge sagen løst, og jeg tror nok, at han havde indstillet sig på visse vanskeligheder. »Tænk, at også Buhl gav tilslutning«, sagde han. »Hvis han havde opponeret, så havde han vel trukket andre med, og så ved ingen, om ikke situationen var blevet forpasset!«

Stormen i pressen stilnede vel noget af, men den lagde sig ikke. Diskussionen morede ham imidlertid; han kunne selv deltage i det, han kaldte en selskabsleg, nemlig at finde sætninger, som kunne misforstås.

Selv om han som minister ikke *søgte* slagsmål, tværtimod, så gik han heller ikke af vejen derfor, når det gjaldt en sag, han fandt værd at

kæmpe for. Skarpt svang han tugtens ris over lærere, som ikke ville være med til at afskaffe prygl i skolen — legemlig afstraffelse er en pædagogisk falliterklæring, sagde han på et møde, og han gentog dette, da han kort efter kom til Lærerforeningens repræsentantskabsmøde. Men han indrømmede selv, at han i sin lærertid fire gange havde måttet ty til lussinger.

Folkeskolen, skolen for hele folket, havde hans hele hjerte — det springende punkt er, sagde han engang, at få gennemført enhedsskolen, befri folkeskolen fra eksamensskolens pres, altså afskaffe optagelsesprøven til 1. mell. uden at give afkald på den tidlige sprogundervisning ved højtkvalificerede lærere.

Han gik stærkt imod eksamensvæsenet — i dets nuværende form et eksamensuvæsen — uden at han derfor forkastede den vejledning og form for udvælgelse en eksamen kan være, og hvis bortfald måske vil betyde ansættelser gennem protektion i langt højere grad, end det nu sker. Sit program i denne sag udtrykte han i et foredrag for Gymnasieskolernes Lærerforening således:

»Kunne vi afryste det åg, som overtroen på karaktererne som talværdier, endda sammenlagt, øver over vort eksamensvæsen, vil meget være nået. Og yderligere — kunne vi tage os selv i nakken og erkende urimelighederne i det inkvisitoriske system, vi anvender, og, hvor det kan lade sig gøre, komme ind på tests eller tentaminer, der er fri for den eksaminatoriske rigorisme, så vil vi aflaste vore elever fra et tryk, der er ufrugtbart og i mange henseender skadeligt. Det inkvisitoriske system fører til, at eksamensbordet bliver en anklagebænk. Men det burde være som en lektion i fægtning, en udøvelse af en funktion som på en fri sportsplads, kort sagt en ganske naturlig samtale. Jeg kender mange lærere, der har evnen, men det bør ikke være noget individuelt og tilfældigt. Det bør være et mål for skolen.«

Han nåede ikke at se sine drømme opfyldt. Men han fik gennemført en lov om forsøgsundervisning på seminarierne, hvor grundlaget for al undervisning lægges.

Her skal ikke remses op de love, han ellers fik igennem om skoletilsyn, om tilskud til forskellige skoleformer o. s. v. Men der er på den anden side ingen grund til at glemme skoletilsynsloven med dens nye principper for tilsyn og dens ændring af forældrerådene til *skolenævn,* der fik nye og større beføjelser, end de gamle råd havde haft.

Som eksempel på hans vidtspændende interesser bør også erindres om, at det var ham, der forberedte den nye bibliotekslov, og at han fik vedtaget statens overtagelse af musikkonservatoriet, efter at Alsing Andersen med megen entusiasme og saglig styrke havde rejst kravet herom i en tale under finanslovdebatten. Med største iver og interesse gik han også så stærkt ind for statens deltagelse i oprettelse af et Willumsenmuseum, at det trods store diskussioner forud i offentlighed og trods betænkeligheder hos mange på rigsdagen blev vedtaget med overvældende majoritet. Det var en af de sager, som han virkelig glædede sig over.

Heller ikke sin »hobby«, videnskaben, svigtede han som minister. Han fik i hård kamp med en nedskæringslysten finansminister i det væsentlige gennemført videnskabskommissionens forslag med en forhøjelse af Rask-Ørstedfonden på 3 mill. kr., forhøjelser til de videnskabelige biblioteker og større rejsestipendier til unge videnskabsmænd. Han kunne derfor også med god grund tilbagevise den kritik, der sagde, at der intet blev gjort. Egentlig syntes han nok selv, at vi trods alle fremstød alligevel gjorde for lidt for videnskaben, og han slog mangt et slag for yderligere bevillinger. Men han nåede betydelige resultater, og det harmede ham derfor at se visse videnskabsmænd tale, som om intet var sket. Virkningsfuldt imødegik han engang i en tale, som han offentliggjorde som kronik i »Politiken«, et angreb fra en kendt videnskabsmand, der påstod, at den faste bevilling til løbende udgifter, undervisning og forskning på hans område var som før krigen 11.800 kr., der ganske vist var blevet overskredet med 100 pct. Over for den åbenbare urigtige fremstilling reagerede Frisch stærkt. Med tørre tal påviste han, at der var bevilget 214.436 kr. til disse formål, og tilføjede: »Jeg ønsker ikke at kommentere disse oplysninger.« Og efter at have nævnt endnu et par eksempler på ubillig kritik tilføjede han lidt bittert: »Hvad stilling tror man, der gives

en undervisningsminister, når fattigdommens fe gnider så hæftigt over lille Floras nystivede kjole? Hvad kan jeg udrette, når alle de forsøg, der gøres inden for det muliges rammer, øjeblikkelig i den offentlige debat skal vejres hen som usle fedtskillinger.«

*

Selvfølgelig måtte teatret og radioen, som alle andre kulturfaktorer, have hans store interesse. I 17 år var han medlem af Statsradiofoniens programudvalg, og da radioen under en finanslovdebat blev angrebet for at have »socialistisk slagside«, kunne han med styrke tilbagevise denne kritik. Han var aldrig selv ensidig, og han fremhævede, at organiseringen af Statsradiofonien var et eksempel på en vidtgående socialisering af en vigtig åndsfaktor, hvor man har sikret sig en sådan medvirken af de folkelige faktorer og også af rigsdagen, at man har undgået enhver art af bureaukratisme. Når man ved, at dette er grundlaget, så er det, sagde han, ganske ejendommeligt at møde et krav om, at jeg som undervisningsminister skal gribe riset, at jeg skal straffe, at jeg skal gribe ind, og at jeg skal stå til ansvar: kort sagt den rene statssocialisme på dette åndslivs område.

Sit syn på radioen gav han iøvrigt senere udtryk i en strålende tale ved Arbejdernes Radioforbunds jubilæumskongres i København. Det var i denne tale, Hartvig på festlig vis formulerede radioens opgaver således:

»Radioen bør være som et østerlandsk marked eller en basar med syngende dervisher og markskrigere, der hver sælger sin åndelige vare, med bøn fra minareten ind imellem, og som man ser i Østerland lærere, der midt på gaden sidder på hug med en kreds af elever omkring sig uforstyrret af al det andet tingeltangel.

Naturligvis skal målet være, at alle varer i denne basar skal være gode, d. v. s. at hver udsendelse af ledelsen skal behandles som en udsøgt ting. For så vidt er det kun godt, at dagspressen følger radioen så kritisk, som den gør, for derved anspores programudvalg og ledelse jo kun til at gøre sit yderste.«

Og derefter vendte han sig mod pressens kritik af radioen, som han

anså for forfejlet; den virkede som en slags overcensur, — »udslag af en overmætning, lige som hos folk, der har forspist sig.« Og Hartvig lancerede derfor den idé, at radioen burde have en månedlig udsendelse under rubrikken »*pressen i næste måned*«.

Ideen blev ikke til noget, men den er jo ikke dårligere af den grund.

Han elskede Det kgl. Teater, af hvis tilsynsråd han var et meget interesseret medlem gennem mange år. Ikke mindst gjorde han hvad han kunne for at støtte Det kgl. Teaters provinsturneer. I en artikel i Det kgl. Teaters jubilæumsprogram nytår 1948 erindrede han om, at »den store gamle skude på Kongens Nytorv i det århundrede, hvor den frie forfatning har bestået, har måttet gennem mange storme.« Og han gik helt ind for Borgbjergs teaterlov, med hvilken »nationalscenen synes at være kommet ind i mere smult vande.« Det dæmrede, siger han i sin artikel, efterhånden for befolkningen, at ligesom universitetet og kunstakademiet er vor nationalscene en uddannelsesanstalt for selve den dramatiske kunst, som nationen simpelthen ikke kan undvære.

*

I ministerkollegernes kreds var han højt værdsat. Hans ord havde vægt i ministermøderne. Han sagde ganske vist en gang med et lille smil til mig, at han følte sig ligesom afpolitiseret derved, at den interne økonomiske debat i så høj grad var forlagt til regeringens økonomiske udvalg; men det var kun udtryk for hans trang til at være *direkte* med i tingene. Og det *var* han dog på sit eget felt forbilledligt, kan jeg godt sige. Det er mig en gåde, hvordan det var muligt for ham som undervisningsminister med den mægtige arbejdsbyrde, denne stilling pålægger sin mand, også at få skrevet så meget, som han gjorde. Ikke blot taler og kronikker og små afhandlinger, men også bogen »Tragediens anden del«, fortsættelsen af »Pest over Europa«. Hans arbejdsevne og hans flid stod i et enestående forhold til hans kundskabsrigdom og belæsthed.

Når jeg taler herom, fristes jeg til også at nævne hans doktorafhandling »Athenernes statsforfatning« og forsvaret af den på universitetet

under besættelsen, for den er en del af politikeren Hartvig Frisch. Han skrev den på rekordtid. Og hvilken fest og stemning var der ikke over selve handlingen på universitetet! Jeg ser ham for mig, som han sad der, fuldskægget, i kjole og hvidt ved forsvaret af doktorgraden. De, der var med, husker ham: Denne spændte lytten, denne enestående sikkerhed over for stoffet og denne elegante form for debat, som på een gang viste ham som videnskabsmand og som politisk trænet debattør. Øverst på næseryggen de små sveddråber, der altid hos Hartvig var ubedragelige beviser på intens og spændt medleven — et morsomt ydre tegn på hans levende optagethed af den tankegang, som blev udviklet, og af de meninger, han skulle krydse klinge med. Det var rigsdagen i dens fineste form flyttet ind på universitetet. En oplevelse for alle os, som hørte det, selv om vi savnede enhver forudsætning for at kunne bedømme den videnskabelige side af handlingen.

*

Det kan vel være på sin plads her til slut at sige nogle ord om Hartvig Frisch's stilling til modstandsbevægelsen og hans udtalelser herom under og efter besættelsen.

I en kronik i »Social-Demokraten« den 13. september 1945 skildrer Hartvig Frisch sine motiver til og baggrunden for de to så voldsomt angrebne udtalelser. Den ene blev fremsat i Studenterforeningen 13. november 1943, hvor han udtalte: »De herrer fra det selvbestaltede »frihedsråd« burde læse »Gøngehøvdingen«, der er en førsteklasses dansk sabotage-roman. Deraf kunne de lære, at der også i dette fag er gentlemen. Jeg bekender åbent, at attentatet på den danske færge, som kostede helt uskyldige mennesker liv og førlighed, og som udsatte 600 danske medborgere for druknedøden, fylder mig med væmmelse.« Den anden fremkom i en radiosamtale den 25. august 1945, hvor Hartvig Frisch betegnede stikkerlikvideringerne som mord.

I kronikken udtrykker Hartvig Frisch som sin opfattelse, at »mens modstandsbevægelsen naturligvis i sin oprindelse samledes om kampen mod tyskerne, var den nu efter kapitulationen (som den jo ingen andel

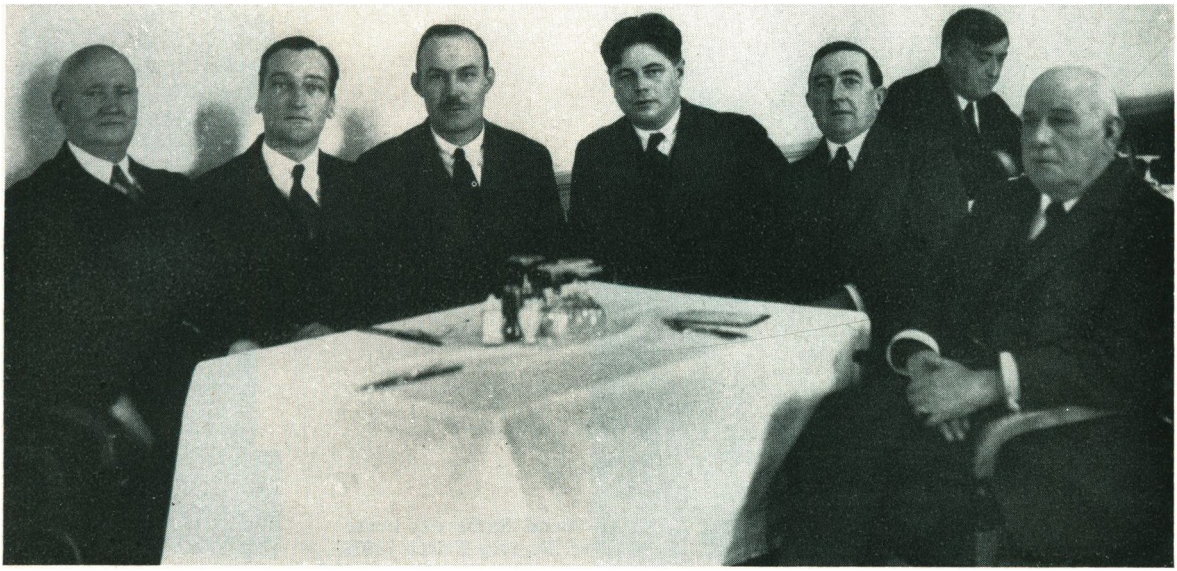

»Kaffeklubben« på Rigsdagen. Omkring bordet fra venstre: M. K. Sørensen, Hartvig Frisch, Marinus Sørensen, Jul. Bomholt, M. Larsen (Bjerre) og J. P. Jönson.

På ski i Norge 1931.

Hartvig Frisch, Stella Frisch og Povl Holck (ca. 1920).

Hartvig Frisch med datteren Irene
i Firenze 1928.

Svend Rathsacks buste
af Hartvig Frisch (1930).

Til venstre: På Akropolis, sommeren 1933.

Til højre: Sejlads på Sortehavet 1933.

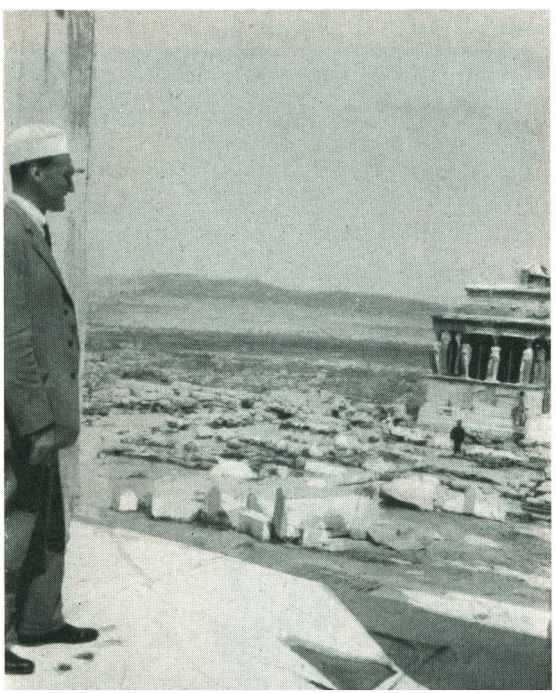

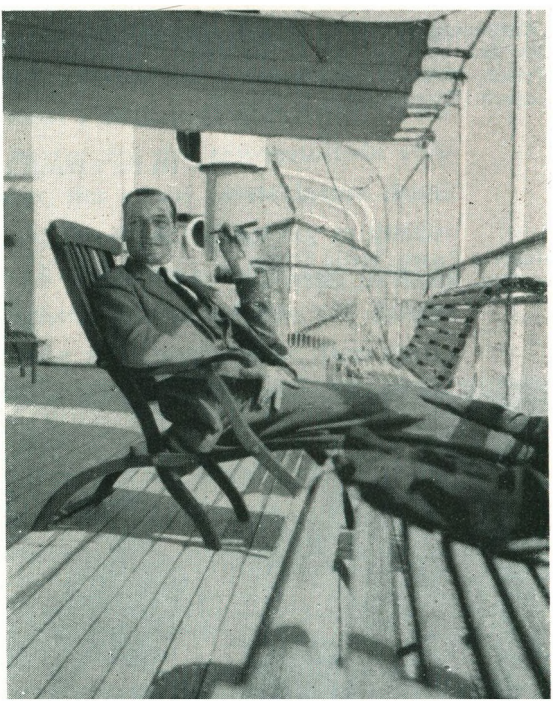

Hartvig Frisch 1931.

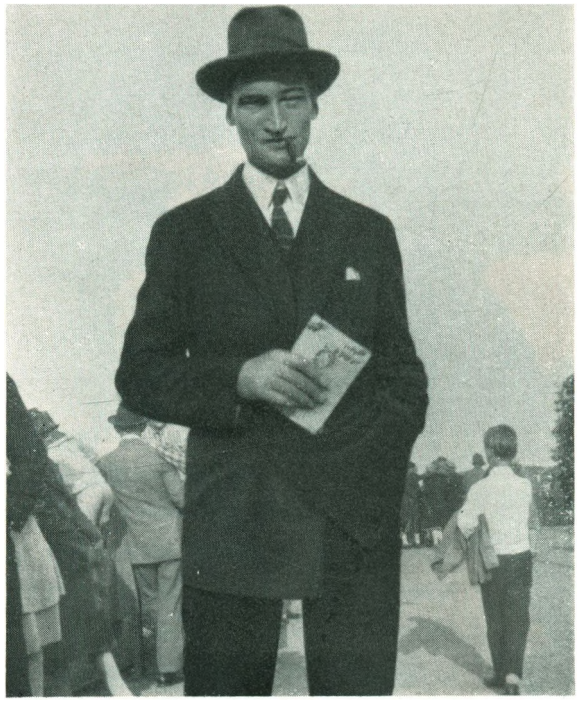

Metropolitanskolens lærere.
Hartvig Frisch i 2. række, nr. 4 fra venstre.

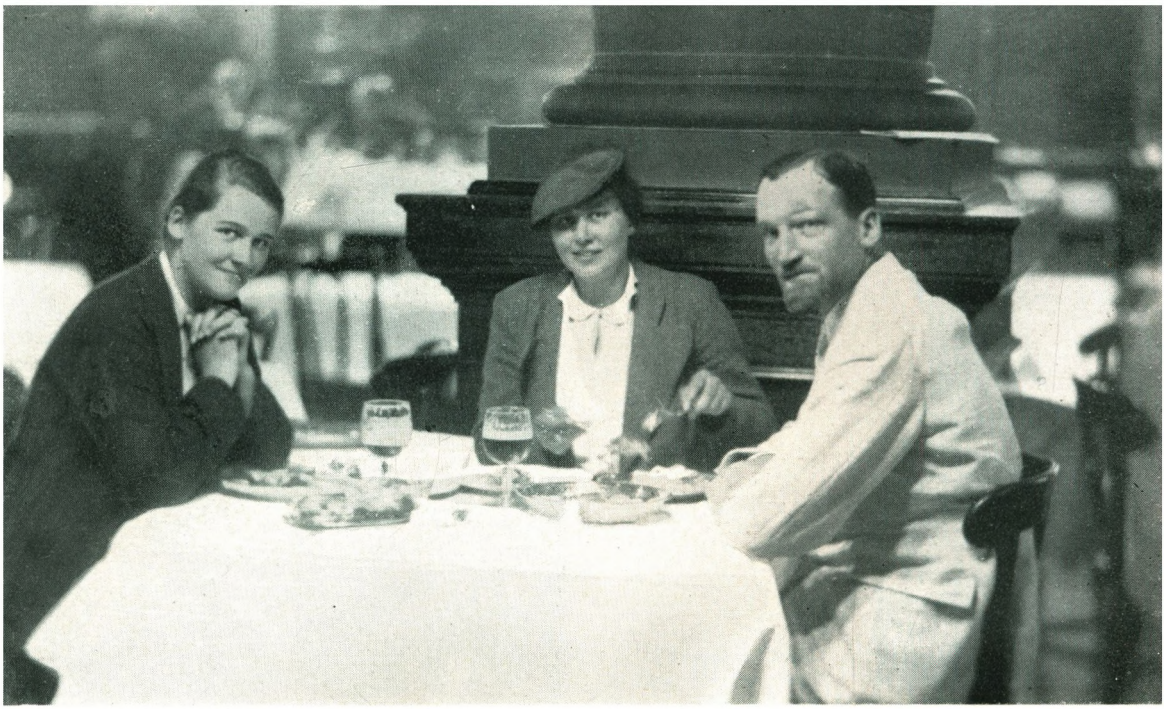

Hartvig Frisch. fru Edith Frisch og datteren Irene i Hamburg 1936.

havde i) blevet en åndsretning, samlet om een eneste ting: at fortsætte modstanden. Mod hvad? Naturligvis mod alle og enhver, der ikke hører til deres egne«. Han erindrer om den hetz, landstingsmedlem fru Ingeborg Hansen havde været ude for, da hun fremdrog 8 grove tilfælde af mishandlinger over for de internerede, om den nye hetz med strejketrusler og krav om dommer Karen Johnsens afsættelse, fordi hun efter visses mening afsagde for milde domme efter straffelovstillægget, samt om den åndelige terror, man forsøgte mod 60 præster, der tog til orde for barmhjertighed over for de tyske flygtninge .....

»Dette er«, siger Hartvig Frisch i kronikken, »baggrunden for den radiosamtale, jeg den 16. august førte med Karl Bjarnhof (udsendt den 25. august på et tidspunkt, jeg ikke var herre over). Han spurgte om de studier, der var gået forud for min bog »Pest over Europa«, og jeg forklarede ham så, at jeg i min ungdom havde opholdt mig i Rom, netop da fascismens terror begyndte, og at jeg siden de oplevelser havde kunnet lugte antidemokratisme på miles afstand. Dertil føjede jeg så:

»Og når vi nu snakker om det, så vil jeg gerne spytte ud på det punkt. Det er forbavsende for mig, at den udvikling, som begivenhederne har taget her i Danmark efter den 5. maj, på en ganske uhyggelig måde minder om tilstanden i Italien i årene lige før marchen mod Rom og lige efter. Jeg tænker både på, hvad jeg har oplevet at se med fascisterne kørende rundt over hele byen, arresterende folk uden synderlig forbindelse med øvrigheden og med lovene, og hele den ejendommelige stemning af en slags privilegeret befolkningsmængde, for hvem almindelige borgerlige love ikke gælder.«

Fra dette førte Bjarnhof samtalen ind på hele min stilling under besættelsen og på min tale i Studenterforeningen. Jeg udtalte da herom: »Den var fremkaldt af een bestemt ting, som havde gjort et overvældende stærkt indtryk på mig, nemlig ulykken, der skete på Storebæltsfærgen, hvor 600 danske medborgere var udsat for båldøden og hvor mange blev invaliderede og adskillige døde. Ved denne lejlighed var det ikke selve ulykken, der fik mig til at tale, for den kunne siges at være

hændelig, men det var den måde, den blev omtalt på både i den illegale presse og fra London — jeg husker, man sagde: »Hvor der handles, der spildes«. Det kunne jeg ikke som dansk landsmand tage. Vi kan kritisere i dette land enhver ussel biografforestilling, og skulle man så ikke som en mand med et medansvar for den offentlige mening gøre opmærksom på, at den vej var ikke farbar.«

Derfra gled samtalen ind på spørgsmålet om de såkaldte stikkerlikvideringer. Da jeg vendte hjem fra San Francisco, udtalte jeg mig ved mit første offentlige møde med skyldig respekt for den betydning, den militære sabotage har haft for bedømmelsen af os i udlandet. Disse bedrifter er modstandsbevægelsens store indsats, og den skal vi andre ikke søge at tage part i, som vi ikke har adkomst til. Iøvrigt er det jo en kendsgerning, at alle partier har haft repræsentanter med i denne del af den illegale kamp.

Et helt andet spørgsmål er stikkerlikvideringerne. Her synes jeg Frihedsrådet må finde sig i, at der øves en historisk kritik af dets handlinger. Modstandsbevægelsen har jo nu i måneder gennemheglet de politiske partier for den politik, vi førte, skønt det også var en modstandspolitik, blot med andre midler. Da Bjarnhof derfor spurgte mig om mit syn på disse »henrettelser«, som han kaldte det, svarede jeg ordret følgende: »Hvis jeg havde siddet som medlem af Frihedsrådet på det tidspunkt i efteråret 1943, hvor man første gang tog den alvorlige overvejelse at gå til mord — og det var jo mord (Bjarnhof: Nej!) — man må sige, at den form, det foregik under, var det, vi på dansk kalder mord. Hvis jeg havde været med til de overvejelser, ville jeg bestemt havde lagt min stemme i vægtskålen for, at man lod være. Jeg ville have erkendt de farer, der var forbundet, også strategisk forbundet, med disse hæslige individer, stikkerne, men mit argument ville have været, at ved selv at slå ind på den vej, åbnede man hele banen for en terroraktion fra tyskerne, som var hemningsløs, og jeg ville have tilføjet: Det bliver ikke os, de illegale, som denne terror særligt rammer, det bliver den store almindelige befolkning.«

Da Bjarnhof heroverfor forstandigt spurgte, om den terror ikke var kommet alligevel, svarede jeg med at henvise til Norge, som oplevede mange frygtelige ting, men ikke mordepidemien, vi fik herhjemme.«

Videre i kronikken omtaler Hartvig Frisch de angreb, han efter radioudsendelsen var ude for, og siger bl. a.: »Man rettede de voldsomste anklager mod mig for at have været fejg under besættelsen, skønt jeg næppe tror, nogen af disse højrøstede damer og herrer, af hvilke de fleste var vendt hjem fra Sverige, ville have brudt sig om at være i mine sko i disse fem lange år.

Men hovedsagen i det af mig fremførte synspunkt, som både var moralsk og strategisk, nemlig følgerne for de værgeløse landsmænd, det ville gå ud over, og forråelsen af vor egen mentalitet ved at gå til handlinger, som under de givne betingelser ikke kunne blive drab i kamp, alt det har man med få undtagelser ladet ligge.«

I afslutningen af kronikken siger Hartvig Frisch bl. a.: »Jeg er blevet hårdt dadlet som »humanist« (en dame i Berlingske skriver endda »pladderhumanist«). Jeg vil tilstå, at jeg straks fra besættelsens begyndelse, da jeg var et næsten dagligt offer for de danske nazisters angiveri og hetz, gjorde min stilling op og tog mit standpunkt støttet til min gamle ven Sokrates, hvis tanker jeg i en menneskealder havde doceret i skolen. Trods idelige trusler og advarsler (endog fra det danske politi) og trods husundersøgelse fulgte jeg min overbevisning i, hvad jeg sagde og gjorde, og blev på den post, der nu engang var min. Når nu mange folk, som ovenfor nævnt, er ivrige efter at bebrejde mig mangel på mod, skønt de næppe selv har stået på Brøndums liste, må man have mig undskyldt, at jeg tager sådanne angreb let.«

Og Hartvig Frisch slutter: »Jeg står ved mine ord og mine handlinger.«

Han gik stærkt imod den opfattelse, at det var den aktive modstand under besættelsen, der alene havde betydning for Danmark, og gav bl. a. udtryk derfor i en tale til unge magistre i februar 1947, hvor han sagde: »Skal der males et historisk billede af danske studenter, der rykkede ud

for fædrelandet — i lighed med det i festsalen, der forherliger studenterne under Københavns belejring — så er det jer og jeres medicinske, juridiske og teologiske kammerater, der skal med på billedet: i spidsen for transporter af flygtende jøder, i »Studenternes Efterretningstjeneste«, i sabotagegrupper her eller i Jylland, i fængselsceller eller i Frøslevlejren — eller sideløbende dermed som vagthold på universitetets enemærker, i deputationer med protester til tyskerne fra Studenterrådet og studenterforeningerne samt med mappen under armen på kryds og tværs i byen til alle de underlige lokaler, hvor undervisningen blev fortsat efter 19. september 1944. Som I ser, jeg ønsker et maleri, der fremhæver begge sider af billedet, den illegale og den legale, for det vil fremtiden erkende: det var samvirket mellem disse to elementer, der bragte Danmark så uskadt og så stærkt gennem besættelsen. På grund af det kor af brutale klappere, der siden befrielsen har villet sætte skel mellem dem med og uden armbind, har det for os andre praktisk talt været umuligt at få anbragt den oprigtige beundring, vi nærer for den aktive illegale kamp.«

— Enig eller uenig med Hartvig, det er i denne sammenhæng uvæsentligt. Alle, der kendte ham, vidste og ved, at han talte ud fra en dyb overbevisning, en stærk sandhedssøgen.

Han var gennem alle besættelsens år medlem af socialdemokratiets snævreste ledelse, partirådet, hvor de vigtigste drøftelser fandt sted. Han var til enhver tid fuldt informeret om forbindelser og fremgangsmåder, og han deltog med iver og aktiv interesse i enhver debat i partirådet herom. At han med sit særprægede udseende ikke egnede sig som forbindelsesled til de forskellige kredse, som under besættelsen var så vigtige — Dedichen, den engelske faldskærmschef Flemming Muus, Frihedsrådet, Sverigeskontakter o. s. v. — var klart for ham selv og for os andre. Men han var i enkeltheder underrettet om disse forbindelser og om samtalerne med dem. Netop fordi han på så nært hold havde fulgt hele udviklingen og kendte den i detailler, var det så givet, at netop han måtte påtage sig at være hovedredaktør og hovedbidragyder til »Fremad«s værk om besættelsestiden: »Danmark besat og befriet«, det værk, som vel

nok har ry for at være den bedste, mest objektive og mest sobre skildring af besættelsens begivenheder, som er skrevet.

Han brugte i sine taler og artikler udtryk, som sårede dybt, og som han mildnede. Men når jeg tænker på, hvad han måtte høre i den polemik, som blev ført, så må man give ham fighterens ret til rent svar. Han var en modig mand — han krøb ikke i ly under besættelsen, endsige før eller siden. Enhver tale om frygtsomhed eller fejghed i forbindelse med Hartvig Frisch er usand tale.

*

Jeg ved meget vel, at disse korte rids ikke er hele mennesket eller hele politikeren Hartvig Frisch. Jeg ved også, at hans politiske gerning fortjente en langt dyberegående behandling og vurdering, end denne artikel indeholder. Der er her tale om nogle hurtigt henkastede streger, der kun kan antyde.

Men lad dog i hvert fald disse ord få lov til at stå som en stille hyldest til mindet om en fremragende politiker, en mand af de ædles æt, der aldrig dør ud, en ægte ven, der har efterladt sig et rigere minde, end det er de fleste beskåret.

Ole Bjørn Kraft

I DET INTERNATIONALE ARBEJDE

Hartvig Frisch arbejdede efter mange forskellige linier. Et tilbageblik over hans livsgerning viser næsten utrolig alsidighed. Hans interessefelt var uhyre omspændende. Han var lige fængslet af oldtiden og den moderne tids historie. Han skrev om historien og var selv med til at forme historien. Han fordybede sig med lige så stor iver i sociale og kulturelle problemer som i forsvarets og udenrigspolitikkens. Lukkede begivenhederne en dør for ham, gik han straks aktiv og levende ind ad en anden, hvor arbejdet lå parat til ham. Han arbejdede på mange ting på een gang, og der stod ham derfor altid flere muligheder åbne, hvilket kom ham til gode, da han under besættelsen for en tid måtte være passiv i det politiske liv. Han døde som undervisningsminister — men mon han ikke havde håbet en dag at have kunnet leve som udenrigsminister? Han havde under alle omstændigheder mange forudsætninger for at kunne udfylde denne post og havde igennem mange år ved deltagelse i det internationale arbejde utvivlsomt forberedt sig på at kunne gøre det. Det var i dette internationale arbejde, at jeg kom Hartvig Frisch på nærmere hold og lærte at vurdere og agte hans store menneskelige egenskaber. Når man igennem længere tid lever sammen under fremmede forhold, optaget af de samme problemer og arbejde, så at sige sammen fra morgen til aften, lærer man hinanden at kende på en helt anden måde, end der sædvanligt er mulighed for. Det gælder såvel det rent personlige menneske som synspunkter og meninger, fordi man ofte ikke møder

dem fuldt færdige, men ser dem blive til under samtaler og meningsudveksling.

Jeg var sammen med Hartvig Frisch, da vi begge var medlemmer af den danske delegation til Folkenes Forbund i de spændende år omkring Italiens overfald på Abessinien, og oplevede her sammen med ham i selve centret i Genève sanktionspolitikkens og Folkeforbundets sammenbrud. Senere mødtes vi pånyt i det samme arbejde efter krigen, da en ny verdens-organisation: De Forenede Nationer, steg op af asken — ved møderne i 1946 ved årets begyndelse i London og ved dets slutning i Lake Succes uden for New York. Desuden har vi mange gange rejst sammen til Den interparlamentariske Union's rådsmøder og konferencer. Selv om jeg ikke overværede det allervigtigste af de internationale møder, nemlig San Francisco-konferencen, hvori Hartvig Frisch deltog, og som blev hans betydeligste indsats, har jeg dog fået sådant kendskab til denne side af hans livsgerning, at jeg har vovet at skrive nogle mindeord herom.

Hartvig Frisch og jeg valgtes ind i Folketinget ved det samme valg i 1926. Vi var næsten jævnaldrende, og vi kom begge som nye medlemmer ind i den danske delegation til Folkeforbundet, der lige siden 1920'rne næsten uafbrudt havde været ledet af dr. Munch. Det var derfor ganske naturligt, at vi kom til at være meget sammen for lige uprøvede på dette nye felt at diskutere de mange forskelligartede problemer, og til uden for arbejdets timer at slå os sammen om aftenen eller om søndagene på vandringer og udflugter, for det meste her også sammen med andre medlemmer af delegationen. Det var altid en inspiration at være sammen med Hartvig Frisch. Han var så levende et menneske, han havde en så rig kundskabsfylde, han var så umiddelbar interesseret i — ja glødende optaget af — alt, hvad der foregik omkring ham. Dertil kom, at han var åben, modtagelig for argumenter eller — hvis han ikke kunne overbevises — dog altid med respekt for andres mening, når han fandt, at den var ærlig og selvstændigt tilkæmpet. Han kunne bekæmpe ens standpunkter med fyrighed og skarphed — ikke altid kunne han skjule, at han fandt sine egne betragtninger overlegne — men han var en modstander,

der ikke blot kæmpede med blanke våben, men som det var udbytterigt at diskutere og samtale med, fordi det for ham ikke gjaldt — det, som det så ofte er tilfældet — at vinde i diskussionen, men virkelig at få sagen belyst, at nå ind til dens kerne. Men hvad han selv gav, krævede han imidlertid også af andre. Han skjulte ikke sin foragt over for dem, hvis ærlighed og selvstændighed i meningsudvekslingen han havde tvivl om, og hvis diskussion derfor kun blev agitation for et standpunkt, der var uimodtageligt for saglige, berettigede indvendinger, og som lod sig diktere af hensyn, som Hartvig Frisch ikke respekterede. I en sådan situation kunne han blive hensynsløs i sin åbenhed med hensyn til, hvad han mente. Kommunistiske deltagere i sådanne debatter har fået det at mærke.

Det var disse egenskaber, der gjorde det muligt for Hartvig Frisch og mig — der havde så forskellig en mening om så mange ting og vel oftere var uenige, end vi var enige, både i udgangspunkt og slutresultat — at komme hinanden menneskeligt nær og, tror jeg, være glade for at være sammen. Jeg betragter ham som et af de værdifuldeste mennesker, jeg har mødt. Men det var også disse egenskaber, der gav ham mulighed for at skabe kontakter og opnå indflydelse hos medlemmer af de andre landes delegationer. Betydningen af de menige medlemmers arbejde i et lille lands delegation ligger naturligvis mest på de indre linier under forhandlingerne i delegationen. Skal man nå derudover, må særlige forudsætninger opfyldes. Dem var Hartvig Frisch i besiddelse af. Ikke blot den selvfølgelige forudsætning: den fornødne sprogkundskab, som han stadig arbejdede med. I de første år i Genève tog han daglig samtaleundervisning i fransk, der lå ham fjernere end engelsk, som han altid benyttede i sine taler, når ikke særlige forhold, som undertiden i Den interparlamentariske Union's møder, gjorde det rimeligt at tale fransk. Men naturligvis var det nyttigt i samtaler med latinske folk at kunne tale fransk, og han dygtiggjorde sig med stor flid deri. Den væsentligste forudsætning var naturligvis, at andre havde udbytte af at tale med ham, at hans personlighed gjorde sig gældende ved hans lærdom, hans ligefremhed, hans venlighed. Han færdedes frit og utvungent imellem de

Tegning af *Anton Hansen*

meget forskelligartede mennesker, der er deltagere i disse internationale møder, altid sig selv, altid dybt interesseret i, hvad der foregik, altid med viden om de problemer, der lå for. Hartvig Frisch lagde ikke stor vægt på formerne, undertiden måske for lidt, han koketterede vist en smule med en vis skødesløshed, men han behøvede ikke at stives af af korrektheden. Der skulle ikke gå lang tid, før dette uvæsentlige glemtes for det væsentlige i mennesket selv.

Hartvig Frisch havde skrevet en del af den nyere tids historie ud fra sine egne synspunkter i »Pest over Europa« og »Fra Brest-Litowsk til Rapallo«, da han selv blev aktiv deltager i den internationale politik. Han gik over fra at skrive om historien til selv at være med til at forme den. Men han kendte altså dens forudsætninger, og han var ivrig for at leve med i dens videre gang. Hele udviklingen i Folkeforbundet var ham naturligvis en bitter skuffelse. Sanktionernes sammenbrud, stormagtsspillet bag de skønne kulisser i Ariadne-parken ved Lac Lemon sønderrev mange illusioner, som måske også han havde næret. Han mødte virkeligheden på en måde, som karakteriserer ham. Han søgte ikke, som så mange andre, at tilsløre de brutale kendsgerninger, men anlagde tværtimod et meget nøgternt og realistisk syn på, hvad der foregik, og veg ikke tilbage for at drage de nødvendige konklusioner. Han erkendte efter Abessinien-tragedien, at Folkeforbundet som sikkerhedsgaranti intet var værd for de små nationer, og at de igen måtte tilbage til neutraliteten. Det var også i disse år — tror jeg — at han ændrede sit syn på nødvendigheden af et dansk forsvar, og begyndte det moderne socialdemokratis udvikling frem imod en positiv holdning. Men samtidig hermed arbejdede han virksomt for at bevare, hvad der kunne bevares af værdifuldt i Folkeforbundet. Jeg husker således, at han i en af kommissionerne fremsatte forslag om, at man for at åbne ungdommens øjne for værdien af Folkeforbundets fredelige og kulturelle arbejde skulle bygge et storstilet stadion, så at åbningen af forbundsforsamlingerne kunne indledes med internationale sportskampe. Det var helleneren Frisch, der her handlede, som de gamle grækere ville have gjort det. Hvad han også selv udtrykkeligt har henvist til. Han ville ikke give op, han ville ikke

drives bort fra troen på, at der endnu var en mulighed tilbage, han ville ikke indrette sig efter, hvad modstanderne mente. Thi som han selv engang har skrevet: »Hvis man ikke selv tror på sin sags retfærdighed, hvorfra skal man så få styrke til at gøre sin sag gældende?« — en for ham meget karakteristisk udtalelse.

Da efter krigen det nye Nationernes Forbund skulle opbygges, var det en selvfølge, at Hartvig Frisch først blev delegeret til San Francisco-konferencen for at gennemføre Danmarks optagelse og senere blev Danmarks delegerede ved De Forenede Nationer. Også her udførte han sit arbejde med denne blanding af nøgtern realitetssans og en varm kærlighed til at arbejdet lykkes. Han var vokset i de år, der var gået, og udøvede nu en meget betydelig indflydelse. Amerika blev en stor oplevelse for ham. Han følte sig i umiddelbar kontakt med noget væsentligt i det amerikanske menneske, dets uimponerethed og formløshed, dets demokrati, der ikke spørger meget efter fødsel og herkomst. Han genfandt — syntes han — meget af det nordiske væsen, og holdt endogså engang ved en dansk-amerikansk sammenkomst en tale om nordisk indflydelse i Amerika, en tale, der udsatte ham for adskillige spottegloser for nationalisme. Negerproblemet optog ham uhyre, han søgte forbindelse med intellektuelle neger-kredse, og levede i det hele taget, ved siden af arbejdet i De Forenede Nationer, et rigt liv, hvor han sugede til sig alt, hvad den nye verden kunne give. Når jeg mindes ham, tænker jeg på den frodighed, der var i ham i den tid. Han var ikke et menneske, der var færdig. Han groede, han udstrålede varme, han arbejdede med sig selv og med problemerne — og han skabte sig mange venner, der var værdifulde for Danmarks deltagelse i UN's arbejde.

Det tredie område af internationalt arbejde, hvor Frisch og jeg mødtes, var i Den interparlamentariske Union. Her nåede han at blive valgt ind i eksekutiv-komiteen, unionens øverste ledelse, hvor jeg ved, at hans arbejde værdsattes højt. Denne unions betydning er svundet i de senere år, men deltagelsen i arbejdet her interesserede Frisch, måske mest for den mulighed, det gav ham, for at stifte internationale bekendt-

skaber, at udvikle sine kontakter, som kunne blive af værdi for hans fortsatte internationale gerning.

Døden afbrød brat et virke, der — her som på andre områder — endnu var i udvikling. Han måtte efterlade sit værk som en torso, men også torso'er efterlader skønhedsindtryk. Jeg, som har færdedes ved hans side i dette arbejde, har kun rige minder om ham, medens han formede sit livs indsats på dette felt. Han var min politiske modstander, vi måtte bekæmpe hinandens meninger, men jeg er glad for at kunne sige, at han var min ven.

C. E. Christiansen

HARTVIG FRISCH OG MARIBOKREDSEN

Den tidligere borgmester i Maribo, C. E. Christiansen, der — som Hans Hedtoft kalder det — tog sig af lektorens vælgermødeopdragelse, fortæller om Hartvig Frisch i Maribo-kredsen, politikeren og »mennesket bag politikeren«.

Ved Maribokredsens socialdemokratiske grundlovsfester i Maribo er det skik, at man foruden partiets kandidat har endnu en taler. Partiets kandidat var i tiden 1920—24 den unge, evnerige politiker, Social-Demokratens redaktør Marinus Kristensen. Da partiets lokale ledelse drøftede med ham, hvem der skulle tale sammen med ham ved grundlovsfesten 1924, foreslog han, at man anmodede den københavnske adjunkt Hartvig Frisch, der var kendt som en flittig kronikør ved Social-Demokraten, om at påtage sig hvervet. Dette enedes man om, og Hartvig Frisch tog mod opfordringen, og den 5. juni 1924 stod han for første gang som taler i den kreds, han — uden dengang at ane det — skulle repræsentere i folketinget gennem 20 år.

Det var tillige første gang, Hartvig Frisch talte ved et friluftsmøde, og han erklærede efter mødet, at det var med megen betagelse, han stod overfor den store forsamling, og han kunne heller ikke sige sig fri for en vis lampefeber. Dette mærkede tilhørerne dog ikke meget til, thi da den første benovelse havde lagt sig hos ham, tog han ved sin klare og stærke måde at udrede de politiske tråde på, forsamlingens interesse fangen, og man blev hurtigt klar over, at det var en ikke almindelig politisk begavelse, man stod overfor. Han klarede med bravour sin debut som friluftstaler.

Da Marinus Kristensen samme år meddelte partiledelsen, at han på grund af sit arbejde som redaktør af socialdemokratiets hovedorgan ikke

så sig istand til under fremtidige valgkampagner at være borte fra hovedstaden og derfor måtte frasige sig kandidaturen i Maribokredsen, vedtoges det at rette henvendelse til Hartvig Frisch om at påtage sig hvervet som kredsens folketingskandidat. Han slog til, men måtte dog, før partiforsamlingen fik lejlighed til ved afstemning blandt alle partimedlemmer, som partiets love foreskriver det, gennemføre en mødetourné i samtlige kredsens 16 kommuner. Det blev hovedsagelig sommerens og efterårets lørdage og søndage, der valgtes til møderne.

Det var et for akademikeren aldeles uvant publikum, han kom til at stå overfor, idet det hovedsagelig var arbejdsmænd i landkommunerne, endda ofte folk, der var kommet til møderne lige fra roemarkerne. De første møder, som holdtes i kredsens vestlige sogne, længst fra byerne, var kun svagt besøgt, og tilhørerne sad stilfærdig, mange med piben i munden, uden at give tilkende, hvorledes de syntes om denne nye københavnske kandidat, men efter møderne kom så en, og så en anden og rettede spørgsmål til ham, og den interesse, han viste herfor, og den klarhed, hvormed han besvarede deres spørgsmål, gjorde det af med den skepsis, man måske straks nærede overfor den unge akademiker.

Efterhånden som hans møder skred frem, gik hans ry forud for ham. Møderne vandt stærkere og stærkere tilslutning, og adskillige af hans tilhørere fra de første møder deltog også i de senere møder. Det var tydeligt, at han havde sat deres tanker i sving, og at de derved havde fået lyst til mere oplysning. Og han selv havde hurtigt fundet den tone, der slog an hos hans tilhørere. Han blev ikke alene taleren, men også lytteren, der ønskede at lære menigmands tanker og levesæt at kende, og der opstod forbavsende hurtig en usædvanlig kontakt mellem taler og forsamling.

Efter møderne gav dette sig især tilkende ved interessante samtaler, hvor også personlige momenter kom frem, og det varede ikke længe, før han her og der fik indbydelse til at drikke en kop kaffe eller en pilsner i hjemmene, og var det ham muligt at efterkomme indbydelsen, sagde han aldrig nej, og der, hvor han kom indenfor hjemmet, var han en meget kær gæst. Man vidste, der ikke skulle gøres »anstalter« for

ham, thi hans væsens ligefremhed indbød til tillid og fortrolighed. Han holdt af den slags gæstevenskab og lærte ved disse besøg familielivet i de små hjem at kende, og han drog sine slutninger af samtalerne og hvad han iøvrigt hørte og så. Med andre ord: han lærte sine vælgeres levesæt og deres besværligheder og glæder at kende. Folketingsmand Larsen-Badse udtrykte engang sin forbavselse over det kendskab, Hartvig Frisch havde erhvervet sig til den lollandske befolkning ved at spørge: Hvor i alverden har du fået så god besked? Du kender jo snart den lollandske befolknings levesæt bedre end jeg, der er opvokset og lever blandt dem.

Hartvig Frisch, som naturligvis var blevet enstemmig opstillet som folketingskandidat, fik sine første vælgermøder, hvor han mødtes med politiske modstandere forud for folketingsvalget i 1926. Og skønt man var godt vant fra Marinus Kristensens deltagelse i de mange valgmøder i 1920 og 1924, viste det sig, at også Hartvig Frisch hurtig tog teten på vælgermøderne og blev den magnet, der drog interessen, og han viste også, at han var en kampglad mand, der kunne sætte sværdet dybt ind hos modstanderen, når der var grund dertil. Det blev hurtigt åbenbart, at hans modstandere frygtede hans skarpe klinge, men at de også respekterede ham, og de kom endogså til at høste stor værdi af hans noble fægtekunst. Ofte søgte de belæring hos ham efter og mellem møderne, og han var aldrig karrig med at vejlede både i politisk og folkelig historie. Det er vist ikke for meget sagt, at hans modkandidater gerne ville være ven med ham.

Hans hensyn overfor modstandere kunne være ligefrem rørende. En af dem kunne f. eks. sige: vær nu ikke for hård ved mig i aften, husk på, hvad det betyder for mig, jeg er jo en af deres egne, og så kunne han endog hentyde til, at helbredet f. t. ikke var så godt. Skønt Hartvig Frisch derved kunne blive afskåret fra at benytte en heldig situation i valgkampen, tog han altid hensyn til slige lidt ydmyge henstillinger.

For arbejdervælgerne og for os, der fulgte kampagnen, gjorde Hartvig møderne til festaftener, og når vi var færdige og vel var kommet inden for de hjemlige enemærker, vidste han sjældent bedre end at gå i spisekamret og smøre en fedtemad, og var der en snaps eller pilsner til,

var aftenen reddet, og han kunne, efter at aftenens forløb var drøftet, tage fat på sit videnskabelige eller litterære arbejde. Han havde indstillet sig på at klare sig med få timers søvn. Han havde simpelthen ikke tid til mere. Over for sit forlag havde han forpligtet sig til at levere 1000 linjer hver uge til Europas kulturhistorie, og det faldt så uheldigt, at han måtte tage sin første valgkampagne samtidig, men han holdt sin forpligtelse over for forlaget.

Hans søvn faldt almindeligvis mellem kl. 2 og 7. Når han havde indtaget sit morgenmåltid, tog han på studie, og han gik ikke af vejen for en spadseretur på op til en snes km.

Han brugte en del af sin tid til at bese fabriksanlæg og andre erhvervsvirksomheder i sin kreds, og han bad altid om, når han fik tilladelse til dette studium, selv at gå sin runde og spørge sig frem hos de arbejdere, der betjente maskinerne. Han tog andre dage på landet, talte med konerne, der arbejdede i roerne og med de børn, der fulgte med i roemarken. På øerne i Smålandshavet, hvor dagen før eller efter mødet af trafikale grunde skulle tilbringes, var Hartvig Frisch og vi, der fulgte med som referenter, altid gæster i fiskerhjemmene, og her, hvor han følte sig vel tilpas hos de gæstfrie partifæller, kom samtalerne hurtigt ind på fiskerierhvervet, og det varede ikke længe, før han var inde i fiskeriets mysterier og kendte de fleste af dets udøvere på de tre øer.

Undertiden aflagde han besøg på en og anden af Lollands mange herregårde for at studere dens kunstskatte og kultur.

Hartvig Frisch var den ideelle kandidat for en kreds med mange kommuner, thi han havde vilje og energi til at holde sig i bestandig kontakt med befolkningen i kredsen, han sagde aldrig nej til et møde i sin kreds. Så længe han var opstillet i Maribokredsen, besøgte han hvert sogn mindst en gang i hver rigsdagsperiode, ligesom han altid deltog i samtlige vælgermøder i kredsen og desuden ofte i andre politiske møder, hvortil der var adgang. Han besørgede tillige mangt et ærinde for befolkningen i København, både af officiel og privat karakter.

Det varede nogle år, før Hartvig Frisch fik de store sager at tumle med på rigsdagen, men da han havde holdt sin store tale som ordfører

Hartvig Frisch med Marinus Sørensen og hans kone.

Tegning af Jensenius i Blæksprutten 1936 med tekst: »Vore egne Spanioler eller: Da Bramsnæs endelig flottede sig«.

Hartvig Frisch og Henni Forchhammer i Genève 1936.

Rådsmøde i Genève. Mellem de danske deltagere ses Erik Scavenius, P. Munch, Henni Forchhammer, Hartvig Frisch, Ole Bjørn Kraft og Jesper Simonsen.

for sukkerloven — en tale, der blev læst og kommenteret overalt på Lolland-Falster — blev den udgangspunktet for mangen en samtale og mange diskussioner blandt sukkerroedyrkere, thi den tale var der, som en roedyrker på et møde udtalte det, perspektiv i, og der blev på grundlag af den tale rettet mange forespørgsler fra roedyrkerne.

Tegning af *Jensenius* »Efter valgets i 1945, hvor Hartvig Frisch ikke opnåede valg i Maribokredsen.

Hartvig Frisch kunne også med sin trang til at sige tingene ved sit rette navn og uden omsvøb, udæske modstandere, og det skete ikke sjældent, at »en ærets vælger« tog ordet og angreb ham for en udtalelse, han havde brugt andetsted i skrift eller tale — og Hartvig Frisch tog altid alvorligt på sagen og forklarede og forsvarede, hvad han havde talt eller skrevet, han gik aldrig bortforklaringens vej, selv om han måske derved kunne have opnået en øjeblikkelig fordel.

Under besættelsen viste han sig som en modig mand, hvilket ofte gav sig udslag bl. a. derved, at da han, tvunget dertil af tyskerne, måtte afholde sig fra at tale ved politiske møder, nægtede han at respektere dette, for så vidt angik hans valgkreds, og her holdt han flittigt møder, og ved disse lagde han ikke fingrene imellem. De, der overværede disse møder, forbavsedes altid over den frejdighed, hvormed han informerede om tyskernes og deres håndlangeres overgreb. Han stak aldrig noget under

stolen, thi sandheden skulle frem, ligegyldigt, hvor meget han personligt risikerede derved.

Det var da også smerteligt for hans mange venner at se den hets, det lykkedes kommunisterne og deres medløbere at rette mod ham for hans frimodige udtalelser vedrørende likvideringerne under besættelsen — udtalelser, hvis berettigelse senere er fastslået.

Da den lokale partiledelse så, at hans genvalg i Maribokredsen ved panikvalgene i 1945 var i fare, og da folketingsmand Grove, Nakskov, havde besluttet at opgive sit folketingsmandat, blev det tilbudt Hartvig Frisch at blive overflyttet til den sikre Nakskovkreds, men han nægtede at tage derimod, idet han udtalte: Hellere tager jeg et nederlag end svigter mine trofaste vælgere i min gamle kreds. Og han tog den hårde tørn, som valgkampagnen var for ham i 1945. Ejheller her tog han tilflugten til bortforklaringens vej, men derimod stod han helt ved sine udtalelser og forsvarede dem på mandig vis, skønt han vidste, hvad det i den opkogte tid kunne koste ham.

Det var med stor sorg i vor partibevægelse i Maribokredsen, at man så Hartvig Frisch falde ved valget, og selv om det var en trøst, at det lykkedes at bevare ham som folketingsmand på Lolland til hans død, var savnet stort i tusinder arbejderhjem i Maribokredsen.

For os, der gennem en lang årrække havde det intime samarbejde med ham og det fortrolige forhold til ham, vil han altid stå som den ranke skikkelse, den retlinede karakter og som den kloge, den gode, den milde og trofaste ven.

Maribo, juli 1950.

N. Simmelsgaard

EN LOLLANDSK VÆLGER OM HARTVIG FRISCH

Her nede på Lolland var det ikke først og fremmest akademikeren Hartvig Frisch, vi kendte. Det var arbejderpolitikeren. Hartvig kom til os som en ung mand, men vandt hurtigt os alle ved sin hjertelige og åbne fremtræden. Vi vidste, at han var en lærd mand — og så jo, at hans anseelse voksede mere og mere, både som videnskabsmand og som politiker —, men vi mærkede aldrig, at han af den grund følte sig overlegen overfor os. Tværtimod søgte han ned til det, der optog os. Han ville vide besked med, hvad der rørte sig i os. Modsat så mange andre, der hellere selv ville tale, så lyttede han tålmodigt til, hvad vi havde at fortælle, og han hjalp os med selv de mindste ting. Ham gik vi aldrig forgæves til. Jeg husker Hartvig fra den første dag, han kom herned — og jeg kan bevidne, at han, skønt han selv kom fra helt andre samfundslag, viede sine evner og kræfter for arbejderstandens sag, ikke mindst her på Lolland. Hartvig var den jævne mand, der ikke kendte til snobberi eller persons anseelse, dus og kammerat med alle hernede. Man kunne ikke sjældent træffe ham i et landarbejderhjem, siddende på køkkenbordet og drikke en øl eller kop kaffe, mens han livligt og bramfrit passiarede med manden og konen i huset om de daglige genvordigheder. På den måde fik han indsigt i forholdene. Det gjaldt for ham om at se tingene, som de var, og ikke pyntede.

Da jeg kort før hans død besøgte ham på Militærhospitalet, fik jeg et stærkt indtryk af, hvor levende han fulgte med i arbejdet hernede,

og hans ord, da jeg for sidste gang sagde farvel til ham, var disse: »Hils alle mine vælgere, sig dem tak for deres arbejde. I må ikke slappe af. Det varer nok længe, før jeg kommer ned hos jer igen. Men jeg følger jer og jeres arbejde . . .«

Det var ord, der gjorde indtryk.

Hartvig var en mand, vi alle holdt af. I alle småkårshjem mindes vi ham med kærlighed og taknemlighed.

Svend Ranulf

KULTURHISTORIKEREN

Hartvig Frisch's første bog udkom i 1924 og handler om Platons stat. Det måtte være et nærliggende emne for en ung forfatter, der på een gang var klassisk filolog og socialist. Den centrale idé i bogen er at påvise, at Platon hører til socialismens grundlæggere (s. 83). Det viser sig imidlertid ved nærmere eftersyn, at det i grunden kun er meget få af Platons synspunkter, som Frisch kan slutte sig til. Der kan for en moderne socialist ikke være noget at indvende imod, at staten skal være baseret på retfærdighed, og at denne retfærdige stat skal konstrueres ved videnskabens hjælp. Men hvad er retfærdighed? Ifølge Platon, »at enhver har og gør det, der er hans eller særligt for ham« (s. 50). Hermed begrunder Platon en forkastelse af demokratiet (hvor jo endogså håndværkere giver sig af med politik) og en inddeling af samfundet i tre skarpt adskilte klasser, af hvilke den ene skal herske og de to andre adlyde. Denne konsekvens af Platons retfærdighedsbegreb finder Frisch »fra et græsk synspunkt let forståelig, men mindre overbevisende for et moderne menneske« (s. 50). Og hvad er videnskab? Dette begreb, siger Frisch, må ikke forstås i alt for moderne forstand, hvor det jo navnlig vil betyde naturvidenskaben (s. 100). Platons videnskab beror på en intuitiv erkendelse, som ikke er af rent intellektuel natur, men forudsætter »en vis sindsart, en tænkemåde, en *visdom,* som de gamle sagde« (s. 72). Frisch sammenligner i denne forbindelse Platon med Rathenau, af hvem han citerer en udtalelse, i hvilken der tages afstand fra samtidens dybe beundring for den intellektuelle klogskab og dens mekaniske resultater

(s. 73). Yderligere gør Frisch opmærksom på, at ligheden mellem Platon og Rathenau er stor også i de rent ydre forudsætninger, idet begge skriver i tiden lige efter en frygtelig krig (henholdsvis den peloponnesiske krig og verdenskrigen 1914—18), begge råber et tordnende holdt til deres landsmænd, og begge vil flytte målene fra det ydre til det indre. Men i 1928 omtaler Frisch i sin kulturhistorie (II, s. 562 f.) Rathenau sammen med flere andre skribenter som repræsentant for romantisk reaktion og kulturel dekadence i det moderne bourgeoisi, og et andet sted i kulturhistorien (I, s. 435) hedder det om Platon, at han virkelig »i mange af sine skrifter (var) langt ude i mystik og mørk tale«, samt at »der kan komme en tid, hvor også europæiske lærde (i lighed med nyplatonikerne i oldtiden) fortrinsvis læser talmystik og verdensundergang ud af hans skrifter«. Det ser herefter ud til, at Frisch i kulturhistorien indtager en mere reserveret holdning over for den af Platon og Rathenau foretrukne form for videnskab, end han gjorde i Platon-bogen. En skarp afvisning af mystik og okkultisme og en klar fremhævelse af fornuftens værdi finder man hos Frisch også mange år senere i et af andre grunde berømt foredrag, som han holdt i 1943 (Tænkt og talt, s. 72 f.).

Der er adskillige andre ejendommeligheder ved Platons stat, som en dansk socialist i 1924 ikke uden vanskelighed kunne acceptere som forbilledlige. Der er f. ex. læren om kvindefællesskabet, hvorom Frisch siger, at en ægteskabslovgivning med meget fri adgang til skilsmisse og nyt ægteskab faktisk nærmer sig stærkt til Platons ideal (s. 88 f.). Krav om en sådan lovgivning ville imidlertid i et moderne liberalt samfund være individualistisk begrundet, og Frisch siger udtrykkelig, at der ikke er noget, der ligger Platon fjernere end individualisme (s. 59). Platons begrundelse af kvindefællesskabet er dels politisk-kommunistisk (bekæmpelse af familieegoismen) og dels hensynet til eugenik og raceforbedring (s. 89). Det sidste er unægtelig også et moderne synspunkt, men Frisch har betænkeligheder m. h. t., hvorledes man skal få fastslået, hvilke menneskelige typer der bør søges fremelsket (s. 92).

Et punkt, hvor Frisch virkelig mener at finde noget af en brugbar tanke hos Platon, er dennes syn på lægekunsten. En lægekunst, som går

ud på at holde liv i invalider til byrde for samfundet, er efter Platons mening af det onde. Frisch anerkender »den ægte sociale kærne« i denne betragtning, »der sætter det som noget flovt at leve sit liv udelukkende optaget af at pleje sit eget helbred«, men han har skrupler m. h. t. at overlade lægerne afgørelsen af, hvem det ikke mere er værd at holde i live, og han mener derfor, at den gældende praxis dog vil være at foretrække (s. 71).

Frisch refererer og søger at forklare Platons syn på digtekunsten, der som bekendt gik ud på, at den græske litteraturs ypperste værker var skadelige for moralen og burde forbydes i den ideale stat. I forbindelse hermed drøftes hos Platon spørgsmålet om løgnens tilladelighed, idet digtning jo er en art løgn (s. 65 ff.). Det er en af Platons alvorligste anklager mod Athens demokratiske politikere, at de lyver for folket (s. 31). Men de filosofer, der skal regere den ideale stat, bør efter Platons mening ikke vige tilbage for at sikre sig folkets lydighed bl. a. ved hjælp af passende løgne (s. 67 og 90). Det er givet, at Frisch ikke kan have betragtet disse ejendommeligheder ved Platons stat som efterlignelsesværdige i vore dage.

Det meste af, hvad Frisch fortæller om Platon, kan for hans læsere i 1924 faktisk kun have været lærde kuriositeter og ikke forbilleder til efterligning. Heller ikke bemærkningerne om den katolske kirke og den russiske kommunisme som delvise virkeliggørelser af den platoniske idealstat (s. 100 og 84) kan formentlig dengang have givet bogen noget stærkt aktualitetspræg. Men må den ikke virke helt anderledes på læsere, som har fulgt med i tidens begivenheder efter 1933? Fordømmelse af demokratiet; bekæmpelse af intellektualismen; en diktatorisk regerings bevidste brug af løgnen i propagandaens tjeneste; en undertrykkelse af individualismen, der former sig som statens indgreb i og regulering af privatlivet; streng censur over for litteratur og kunst; likvidering af sindssygepatienter; forsøg på racehygiejne også på bekostning af monogamiet — alt dette har man set blive praktiseret i et Tyskland, der truede med at gøre sig til herre over hele Europa. Og efter at denne trusel er forsvundet, har man set den katolske kirkes indflydelse vokse og navnlig

det kommunistiske Rusland tage således til i magt, at i hvert fald denne sidstnævnte tilnærmelse til en virkeliggørelse af Platons idealstat ikke mere kan betragtes med samme væsentlig kun teoretiske interesse som under NEP-perioden i 1924. Hvis man i Platon kan se en forløber for socialismen, så er det for en socialisme forstået i så vag almindelighed, at den omfatter både den tyske nationalsocialisme og den russiske kommunisme, med hvilke bevægelser han øjensynlig har mere tilfælles end med den vesteuropæiske demokratiske socialisme. Ud fra dette synspunkt er Platons filosofi i de senere år blevet drøftet og kritiseret af R. H. S. Crossman (1937), K. R. Popper (1945) og Bertrand Russell (1946), der alle — i stedet for at hylde Platon som forløber for socialismen — advarer imod ham som forløber for nutidens totalitære bevægelser. Det tør måske formodes, at Frisch ville have anlagt et lignende synspunkt, hvis han havde skrevet sin bog om Platons stat efter 1933.

Imidlertid er der dog eet væsentligt punkt, hvor Frisch så sent som i 1942, i et foredrag om »Magtnihilismen i oldtiden«, beråbte sig på Platon og med rette kunne gøre det. Det er spørgsmålet om forholdet mellem udenrigspolitik og moral. I Athen havde det demokratiske parti ført en imperialistisk krigspolitik, hvis kyniske brutalitet er illustreret af Thukydides i hans beretning om Athenernes overfald på Melos, refereret af Frisch i det nævnte foredrag. Vi er i vore dage vant til at tænke os, at demokrati hører sammen med pacifisme og autoritært styre med imperialisme. Men i Athen var det omvendt: dér var demokratiets fjender, hvoriblandt Platon, modstandere af krigspolitikken og følgelig talsmænd for retfærdighed i forholdet til fremmede stater. Derfor kan Frisch her virkelig beråbe sig på Platon (Tænkt og talt, s. 55 f.).

Det her nævnte retfærdighedssynspunkt er konsekvent fastholdt af Frisch i hele hans historieskrivning. Med henblik på det sydslesvigske spørgsmål betegner han det i 1946 som en lykke for Danmark, at H. P. Hanssen Nørremølle ved den første verdenskrigs afslutning energisk havde stået fast på skriftens ord om ikke at gøre mod andre, hvad man ikke vil, at andre skal gøre mod en selv (Store og små kulturproblemer, s. 12). Versailles-freden har han fordømt i de skarpeste udtryk både i

»Pest over Europa« og i »Fra Brest-Litowsk til Rapallo«. Og endnu i hans sidste bog »Tragediens anden del« (side 108 f.) rører han med henblik på Nürnberg-domstolen ved det spørgsmål, om virkelig demokratierne eller overhovedet noget regeringssystem tør tage den fulde konsekvens af den moral, der kommer til udtryk i beundringen for en mand som generaloberst Ludwig Beck og hans holdning over for Hitler-regeringen. Det må underforstås, at hvis man ikke tør, må det også blive tvivlsomt, om man med rette kan straffe officerer, der ikke har gjort andet end at udføre de ordrer, de har fået af deres regering.

Klassisk motiv

(Caesars død i ny indstudering)

Med professor Brøndum-Nielsen som anstifter er der dannet en liga til bekæmpelse af Hartvig Frisch' bolle-å og små bogstaver.

— quod sine ulla sua noxa Idus Martiae adessent: Quamquam is venisse quidem eas diceret, sed non praeterisse — (Suetonius: Divus Julius, liber I, 81).

Hvilket er udlagt: *— at det nu var den 15. marts, og alligevel var der ikke tilstødt ham noget, selv om offertyderen ganske vist påstod, at dagen vel var kommen, men ikke gået . . .*

(Tegning af Bo Bojesen i »Politiken« 16/3 49.)

Frisch siger i sin kulturhistorie med henblik på de skiftende tiders skiftende fortolkning af Platons filosofi: »Hver tid drikker altid af kilden efter sit behov« (I, s. 435). Man kunne heri se et udtryk for skepsis m. h. t. muligheden af overhovedet at nå til en objektiv erkendelse af fortidens åndsliv. Men at dette ikke kan være Frisch's mening, fremgår af, at han faktisk mener at kunne fastslå, hvad urkristendommen var. Han siger f. ex.: »Medens Luther havde skrællet de romersk-hedenske aflej-

ringer bort af kristendommen, men var standset ved den paulinske hellenisme, gik bibelkritikken nu videre og søgte bag om hellenismen til den virkelige Jesus, den aramæisk-talende jøde fra Galilæa« (II, s. 529 f.). Endvidere: Hvis Luther »i ånd og temperament havde lignet Galilæeren Jesus, så havde han ... talt de fattige og hungrende bønders sag mod fyrste og herremand« (II, s. 145). »Af alle tidens reformatorer var lederne af bondeuroligheder i Tyskland utvivlsomt dem, der kom den oprindelige kristne forkyndelse nærmest« (II, s. 151). Det kunne her ligge nær at bemærke, at når Frisch tror at vide så meget bedre besked end Luther, beror det blot på, at han fortolker urkristendommen i sit eget socialdemokratiske billede, på samme måde som Luther havde ment at genfinde sit eget biedermannsvæsen i den oprindelige kristendom. Hvorfor skal man så tro mere på Frisch end på Luther? Om Eduard Meyers skildring af urkristendommen siger Frisch, at den udmærker sig ved filologisk og historisk grundighed, men skades af hans sociale bornerthed: »Det stærke proletariske indslag i evangelierne har den tyske professor fundet så lidet passende for en stor og original personlighed, at det ikke engang findes omtale værd« (I, s. 405). Kunne man ikke lige så godt sige, at dette proletariske indslag er noget, som tildigtes af nutidens marxister? Det kunne se sådan ud, men det er dog muligt at pege på et forhold, der synes at indeholde en garanti for overlegen objektivitet hos Frisch.

Palæstina var på Jesus' tid en del af romerriget. Jødernes reaktion over for dette fremmedherredømme var ikke ensartet. Nogle, især i de højere klasser, havde affundet sig med tabet af den nationale selvstændighed og søgte at bevare deres økonomiske og politiske privilegier gennem samarbejde med romerne. Andre demonstrerede deres nationale standpunkt bl. a. ved at nægte at aflægge ed til Herodes, da han af Augustus var blevet indsat som jødernes konge. Atter andre unddrog sig fremmedherredømmet ved at søge tilflugt i ørkenen, hvorfra de bekvemt kunne føre friskarekrig mod romerne og til tider gribe ind i nationale uroligheder i selve Jerusalem. Men denne kamp for friheden var ikke velset af alle jøder, som det fremgår af følgende citat fra Josefus angående to af friskareførerne: »Man kan ikke tilstrækkelig skildre, hvor

meget ondt disse to mænd har anstiftet i folket. ... Hos dem herskede simpel vold; enhver, der optrådte eller talte derimod, måtte bøde med livet. Røvere huserede i landet. De fornemste folk blev dræbt — efter foregivende for frihedens skyld, i virkeligheden af begærlighed efter deres formue. Derpå fulgte talrige opstande og almindelig blodsudgydelse, idet landets egne rasede mod hinanden, og hvert parti søgte at udrydde det andet, medens på den anden side de ydre fjender nedhuggede folket« (I, s. 401 ff.). Det er på denne baggrund, man må forstå farisæernes spørgsmål til Jesus: Er det tilladt at give kejseren skat? Hensigten var at bringe ham i forlegenhed: svarede han nej, var det oprør mod romerne; svarede han ja, svigtede han jødernes sag. De toldere, som Jesus ikke holdt sig for god til at omgås, var »de ilde lidte jødiske småkårsfolk, som skaffede sig udkommet ved at opkræve de forhadte toldafgifter til romerne« (I, s. 407 f.). Jesus har øjensynlig ikke stået på de nationale fanatikeres side. Pilatus stillede sig jo også afvisende, da man over for ham søgte at mistænkeliggøre Jesus som en for romervældet farlig oprører.

Hvis den her refererede skildring af baggrunden for kristendommens opståen i Palæstina var skrevet under eller efter den tyske besættelse af Danmark, kunne man sige, at der her foreligger et nyt exempel på, hvorledes enhver tidsalder fortolker sine egne oplevelser og synspunkter ind i fortidens dokumenter. Men Frisch's kulturhistorie udkom i 1928. Og når han har haft øje for den rolle, som den nationale modsætning mellem jøder og romere spillede, er det ikke betinget af hans eget specielle milieu eller af hans egne personlige oplevelser, men det skyldes hans sammenligning af forholdene i Palæstina på Jesus' tid med — forholdene i det moderne Indien. Frisch siger: »Der er i vor egen tid sket begivenheder, som på en påfaldende måde minder om disse jødiske oprør og frihedskrige; jeg tænker hermed på de indiske uroligheder, som næsten uden afbrydelse har fundet sted siden verdenskrigen. Vi træffer her næsten ganske de samme afskygninger. En herskende klasse, som ønsker fred med de fremmede magthavere; et uforsonligt intelligensparti blandt hinduerne, som søger idealerne i den nationale fortid. ... Dertil kommer

i Indien proletariatet« (I, s. 401 f.). En sammenligning mellem oldtidens Palæstina og det moderne Indien kan foretages af enhver, uanset om han selv lever i et land, der nylig har oplevet et fremmedherredømme, eller han ikke gør det. Man kan sige, at Frisch's sammenligning er fjerntliggende, og at de færreste ville falde på den. Derimod ville en sammenligning med Danmark under den tyske besættelse være nærliggende. Hvad der bør fremhæves, er, at Frisch's historieskrivning når en grad af objektivitet, som hæver sig op over det almindelige, netop fordi han i stor udstrækning opererer med fjerntliggende sammenligninger. Mange historikere afviser enhver tanke om sammenligning mellem historiske fænomener. Ethvert fænomen erklæres for noget egenartet, der ikke tåler at sammenlignes med noget som helst andet. Sandheden turde være, at også sådanne historikere sammenligner, uden at de selv ved af det. Men deres ubevidste sammenligninger er altid nærliggende, d. v. s. de sammenligner kun med forhold i deres eget land og i deres egen tid. Det billede af fortiden, der på den måde opstår, kommer uundgåeligt til at ligne den pågældende historikers egen samtid, og følgelig til at skifte for hver ny generation af historikere. Således opstår det forhold, som allerede er karakteriseret af Goethes Faust:

die Zeiten der Vergangenheit
sind uns ein Buch mit sieben Siegeln;
was Ihr den Geist der Zeiten heisst,
das ist im Grund der Herren eigner Geist,
in dem die Zeiten sich bespiegeln.

Hvad her søges hævdet, er, at man ved hjælp af fjerntliggende sammenligninger som de af Frisch anvendte er i stand til at overskride den af Faust antydede grænse for den historiske erkendelses objektivitet.

Det ville for socialdemokraten Frisch have været nærliggende i tilslutning til Kautsky at sammenligne urkristendommen med socialismen. Men Frisch erklærer, at Kautsky i sin bog om kristendommens oprindelse »presser sit stof for meget for at få det til at passe med nutidens proletariske rørelser« (I, s. 405). Thi: »Proletariatet dengang lignede

ikke nutidens i Europa. Snarere minder det ... om underklassen i Indien« (I, s. 411). Således kan man korrigere en nærliggende sammenligning ved hjælp af en fjerntliggende *).

Sammenligningen mellem det gamle Palæstina og det moderne Indien er kun et enkelt exempel på Frisch's fjerntliggende sammenligninger. Vi har også set ham sammenligne forholdene i Athen efter den peloponnesiske krig med forholdene i Tyskland efter den første verdenskrig. Andre exempler er: sammenligning mellem Solons reformer i Athen og de danske landboreformer 1788—89 (I, s. 261); sammenligning mellem tyrantiden i oldtidens græske bystater og enevældens periode i den nyere tids europæiske stater, hvor der i begge tilfælde er tale om et nødvendigt overgangsled mellem et feudalt godsejervælde og et borgerligt demokrati (I, s. 261); sammenligning mellem romernes forhold til germanerne på Tacitus' tid og de engelske kolonisters forhold til indianerne i det 17. og 18. årh. (I, s. 418 f.); sammenligning af folkevandringen ved overgangen fra oldtid til middelalder med de græske og italienske stammers vandringer o. år 1000 før vor tidsregning (I, s. 419 f.); sammenligning mellem det frankiske riges storhedstid under Karl den Store med påfølgende forfald og Valdemarernes storhedstid i Danmark med påfølgende forfald, i begge tilfælde beroende på, at de nyopdukkende ridderhære i første omgang betød en forbedring af den militære teknik, men derefter medførte en opløsning af rigernes politiske enhed (I, s. 485); sammenligning mellem de nordiske vikingers sørøvertogter og forholdene i Ægæerhavet under fønikernes første handelsopsving samt sammenligning af vikingetogene med korstogene (I, s. 496 f. og 529 f.); sammenligning mellem den katolske kirke i middelalderen og de mægtige præsteskaber i Ægypten og Mesopotamien i oldtiden (I, s. 519); sammenligning af forholdene i middelalderens og renæssancens europæiske bystater med forholdene i old-

*) I Platon-bogen har Frisch i det væsentlige holdt sig til sammenligninger, som i 1924 kunne synes nærliggende. Efter 1933 er andre sammenligninger blevet nærliggende. De foran nævnte nyere behandlinger af Platon kan næppe siges i højere grad end Frisch's Platon-bog at besidde en objektivitet, der er garanteret ved fjerntliggende sammenligninger af den art, som Frisch opererer med i kulturhistorien.

tidens græske bystater og i den romerske bystat (I, s. 545, 564, 567, 568); sammenligning mellem italienske og hanseatiske købmænds udbytning af de europæiske agrarlande i middelalderen og europæiske kapitalisters udbytning af fremmede verdensdele i den nyere tid (I, s. 585 f.); sammenligning af fønikernes og grækernes kolonisering af middelhavslandene med europæisk kolonisering af Amerika i den nyere tid (II, s. 303); sammenligning af Peter den Stores stilling til den vesteuropæiske kultur med Japans forhold til Europa i det 19. årh. (II, s. 309). På baggrund af denne lange række sammenligninger får det en ganske særlig betydning, når Frisch mener at kunne fastslå, at medens der i hele tiden til og med den franske revolution havde været en tydelig parallelisme mellem den kinesiske, den indiske, den græsk-romerske og den nyere europæiske kulturs udvikling, så begynder der i det 19. årh. i Europa en udvikling, hvortil der ikke kan findes noget sidestykke i menneskehedens historie (II, s. 382). Som exempler på enkelte træk i denne nye kultur, som menes at mangle historisk sidestykke, nævner Frisch senere Zola's naturalistiske romandigtning (II, s. 498) og krigspsykosen under den første verdenskrig (II, s. 548 f.).

Om den materialistiske historieopfattelse siger Frisch i tilslutning til Karleby, at den i grunden ikke er andet end almindelig sund menneskefornuft anvendt på de historiske problemer, og han advarer mod dens dogmatiske udvækster (II, s. 468). Hvad han mener dermed, ses måske bedst af følgende citat: »Det er den kapitalistiske økonomi, som er den drivende kraft i de følgende århundreders udvikling; dens ubønhørlige »saglighed« styrer skibene mod fjerne kyster, driver først indianere og siden negre til slaveriet, lægger pres på fyrsterne, ændrer lovgivningen, omformer kirken, nedbryder feudaltidens økonomiske skranker, ordner pengevæsnet og lader kanonerne tordne, når dens frihed og trivsel trues. Uden blik for denne økonomiske sammenhæng forstår man ikke et muk af enevældens politiske historie. ... Men derfor må man ikke tro, at det hele er gjort med at opregne disse økonomiske fakta. Deraf bliver der ingen historie, thi deraf bliver der ingen virkelighed, som svarer til tidens egen oplevelse. Ingen mand dengang har tænkt således, hverken

nogen fyrste, minister, general, handelsmand, præst, godsejer, håndværker eller fribytter« (II, s. 111 f.). Det er, fordi Frisch således — i stedet for at nøjes med det abstrakte marxistiske skema — har forsynet sin fremstilling med kød og blod, at man opnår ikke blot belæring, men også æstetisk nydelse ved at læse hans bog.

Til illustration af stilen i Frisch's kulturhistorie hidsættes følgende citater:

Vikingerne »kunne assimileres med den stedlige befolkning ... (og) tilmed afgive stof til herskere inden for den krigerske overklasse på stedet. ... Hermed hænger det sammen, at ordet viking den dag i dag er præsentabelt i det europæiske selskab.« Ellers kunne man nemlig have ventet, at ordet skulle have en lignende klang som »hunner« (I, s. 498 f.).

Af det norske skrift »Kongespejlet« fra det 13. årh., der indeholder råd fra en fader til hans søn, citerer Frisch følgende:

»Hvis kongen sidder ved bordet, når du kommer frem for ham, lad det da ikke hændes dig, hvad mange næsvise gør, nemlig at du støtter dig til bordet eller endog lægger dig frem over det, som mange vanartede tosser bærer sig ad. Men bliv stående langt fra bordet, så at serveringen frit kan foregå.« Hertil knytter Frisch følgende kommentar: »Disse vanartede tosser er jo i virkeligheden ikke andet end de norske fribønder, som holder fast ved gammel bordskik« (I, s. 655).

Det er umuligt at give en kortere og klarere fremstilling af det væsentlige i renæssancens og reformationens Europa, end Frisch har gjort i følgende ord: »I 1517, en måned efter at augustinermunken dr. Luther havde offentliggjort sine 95 theser, skrev pave Leo til dominikanerne i Tyskland om at sende ham 147 gulddukater til betaling for et håndskrift af 33. bog af Titus Livius; og da Luther i 1520 udgav sit skrift om det romerske Babylon, hvori han siger, at kirken og Rom overgår selve tyrken i ugudelighed, læste Leo med nydelse hans vrede og klangfulde latin og sagde: »Denne broder Martin er en stor begavelse!« ... Dette er renæssancen mod reformationen, overklassemennesket mod menigmand, det underfundige smil mod den usminkede gebærde« (II, s. 97 f.).

Af en nekrolog over slavehandleren Foster Cunliffe i Liverpool, hvis virksomhed falder i begyndelsen af det 18. årh., citerer Frisch følgende: Cunliffe var »en købmand, hvis hæderlighed, dygtighed og indsigt i alle merkantile sager skaffede ham selv og hans land rigdom og anseelse; en øvrighedsperson, som hævdede retfærdigheden med kløgt, oprigtighed og upartiskhed; en god kristen, gudhengiven og exemplarisk i udøvelsen af enhver privat pligt; en ven af dyd, en fader for de nødstedte, en fjende kun af last og dovenskab« (II, s. 229).

Frisch har blik for de ejendommeligheder ved det kapitalistiske samfund, der ofte har været betegnet som »atomisering«, individualisme, opløsning af samfundet i enkeltindivider, tilintetgørelse af gammelt fællesskab o. l. (II, s. 312, 355 f., 360, 430 n., 512). Han siger: »Sammenfattet under eet står Europas åndelige kultur i øjeblikket i opløsningens tegn, idet komplex efter komplex af faste traditioner nedbrydes ... Det er ... med god begrundelse, når man sætter ældre kulturformers forfald i forbindelse med en klasses dekadence, — i dette tilfælde bourgeoisiets« (II, s. 563). Han omtaler derefter, at socialismen hos de unge arbejdere i Tyskland og Østrig »modnes til en ny livsanskuelse, som ... direkte og bevidst samler sig om den opgave at støbe normer for det klasseløse samfunds kultur på alle livets områder.« Denne bevægelse sammenlignes med den grundtvigske vækkelse blandt de danske bønder i forrige århundrede, men Frisch tilføjer en advarsel mod deraf at drage slutninger angående beskaffenheden af fremtidens socialistiske kultur: »Thi derom er der ingen tvivl — først som herskende udfolder et befolkningslag fuldt ud de kulturelle muligheder, det bærer i sig« (II, s. 564).

Den objektivitet, der ovenfor blev betegnet som et fortrin ved Frisch's kulturhistorie, betyder ikke, at han afholder sig fra at give en personlig mening tilkende om de fænomener, han omtaler. Ingen læser af hans kulturhistorie kan være i tvivl om hans sympatier og antipatier. Men i langt højere grad end om kulturhistorien gælder dette dog om to af hans senere arbejder, »Pest over Europa« (1933) og »Danmark besat og befriet« (1946—48). Her drejer det sig i første tilfælde om i en aktuel

Hartvig Frisch sommeren 1937.

Hartvig Frisch med datteren Irene, Bretagne 1936.

Fra Arbejderhøjskolen i Roskilde.
Hartvig Frisch ses i anden række mellem Hj. Gammelgaard og Rasmus Hansen.

Hartvig Frisch i Genève 1937 sammen med C. V. Bramsnæs, fru H. P. Hansen, Ingeborg Hansen (som samme dag havde beskadiget sit ene øje) og H. P. Hansen. Foran fru Edith Frisch og frk. Ketty Hansen.

Fra et møde i Den interparlamentariske Union i Rom 1937. For bordenden formanden, Carton de Wiard, og Hartvig Frisch.

situation at begrunde nødvendigheden af en ganske bestemt politik og i andet tilfælde om (til en vis grad) at forsvare en politik, der faktisk har været ført. Nogle kunne måske mene, at den politik, Frisch forsvarer i »Danmark besat og befriet«, er den modsatte af den, han anbefalede i »Pest over Europa«. I denne bog kritiserer Frisch socialdemokratisk pacifisme og eftergivenhed over for nazismen og opfordrer til nordisk sammenhold og militært samarbejde til værn mod den truende fare: »Vi har vist verden vor vilje til fred, men møder man os med vold og terror, er vi besluttede på at hævde Nordens grænse og forsvare folkestyret« (s. 9). I »Danmark besat og befriet« (I, s. 7) forsvarer Frisch den tale i Lund i 1937, i hvilken Stauning frabad sig, at man tiltænkte Danmark en rolle som Nordens lænkehund. Frisch's motivering er, at en dansk tillid til militær hjælp fra svensk eller norsk side ville blive skuffet nu som i 1864, hvorfor det var vigtigt at slå enhver politik ned, der ville bygge på en sådan tillid. Den politik, som fra 1933 til 1939 i skøn enighed førtes af alle store og små stater over for Hitler, var af en sådan beskaffenhed, at man næppe kan andet end give Frisch ret. At under disse forhold Danmark *alene* skulle have ført en politik som den, der anbefales i »Pest over Europa«, kan det ikke ventes, at Frisch ville have taget ansvaret for selv i det tilfælde, at det havde beroet udelukkende på ham, hvilken politik Danmark skulle føre. Det formindsker ikke den fortjeneste, som det er straks i 1933 så klart at have erkendt nazismens væsen. Med denne erkendelse, sammenholdt med den politik der faktisk blev ført, kan det næppe være andet, end at Frisch i det meste af tiden fra 1933 til 1943 inderst inde må have været besjælet af en dyb pessimisme. Han siger selv med henblik på situationen i 1941: »Over for dette pres under Tysklands førerskab i det nye Europa havde danskerne ikke stort andet at sætte op end en indre ukuelig tro på Englands sejr. ... Nogen grund til denne optimisme var der visselig ikke, særlig ikke efter Balkanfelttoget. Bedst er det udtrykt af en kendt forfatterinde med de ord: Jeg tror på Englands sejr. Hvorfor? Simpelt hen, fordi jeg ellers ikke kan udholde at leve! Sådan var følelsen, selv om argumentet ikke hører under logiken« (I, s. 159).

I den tyske besættelses sidste år opstod der et modsætningsforhold mellem den danske modstandsbevægelse og forfatteren af »Pest over Europa«. Betyder dette, at Hartvig Frisch havde svigtet sine oprindelige idealer? Tværtimod, det betyder, at han var forblevet dem tro.

Frisch var af den opfattelse, at selv om Scavenius kunne kritiseres for overdreven eftergivenhed over for tyskerne ved forskellige lejligheder, så må det regnes ham til fortjeneste, at han ved sin politik skånede Danmark for at få en nazi-regering (I, s. 305). Et åbent brud med tyskerne før krigens afslutning anså Frisch for nødvendigt, men han antyder, at det den 29. august 1943 kom et år for tidlig (I, s. 397). Disse synspunkter afviger ikke mere fra linien i »Pest over Europa«, end Frisch's godkendelse af Staunings politik i det hele taget. Og så længe bruddet endnu ikke forelå og ikke ønskedes, måtte sabotage og opfordringer dertil naturligvis være generende for den danske regering. Men halvtredje måned efter den 29. august holdt Frisch et foredrag i Studenterforeningen, om hvilket han selv senere med rette har sagt, at der næppe er nogen anden, der i offentlig tale under besættelsen er gået så nær til anbefaling af fornuftig sabotage (Store og små kulturproblemer, s. 23). Det skete i form af en henvisning til »Gøngehøvdingen«. Men samtidig fandt Frisch anledning til skarpt at kritisere en nylig stedfunden sabotage mod en Storebælts-færge, som havde udsat 600 passagerers liv for fare, og han lod sig i den forbindelse henrive til at omtale Frihedsrådet på en måde, som han senere har beklaget (Tænkt og talt, s. 76, jfr. Store og små kulturproblemer, s. 23). Hvad Frisch krævede, var, at uskyldige landsmænds liv og velfærd ikke uden nødvendighed eller nytte måtte sættes på spil. Det var også dette synspunkt, der senere fik ham til at fordømme den likvidering af stikkere, som fra december 1943 blev sat i system fra Frihedsrådets side. Frisch henviser til den under de givne forhold uundgåelige fare for fejltagelser, og betvivler, at gevinsten ved disse krigshandlinger var ofrene værd, nemlig den række af clearing-mord, som blev følgen (III, s. 84 f.). I et radio-interview den 25. august 1945 brugte han om stikkerlikvideringerne betegnelsen »mord«, efter at han allerede på et lukket socialdemokratisk møde året før havde talt om en mord-

epidemi og om fememord (Tænkt og talt, s. 128 f. og 87). Udtrykket »mord« betød ikke, at Frisch ville have stikkerdrabene straffet som mord, men motiveredes med en henvisning til den form, hvorunder disse drab foregik (og måtte foregå): »Tidligere havde man jo ikke fundet det prisværdigt at skyde en mand ned bagfra eller i mørke« (Tænkt og talt, s. 128 f., jfr. III, s. 85). Man kan finde brugen af ordet »mord« misvisende, og man kan mene, at en sabotage-organisation for overhovedet at kunne existere må have ret til at værge sig mod angivere. Men man bør ikke af den grund være blind for, at Frisch's kritik af modstandsbevægelsen er inspireret af de samme idealer, som også fik ham til at skrive »Pest over Europa«, d. v. s. i sidste instans af det retfærdigheds-ideal, han havde fundet hos Platon.

Om urolighederne i Odense i august 1943 siger Frisch, at hvad man her foretog sig fra dansk side, »i uhyggelig grad mindede om tilsvarende nazistiske udskejelser efter magtovertagelsen« i Tyskland 1933 (I, s. 323). I nogle betragtninger, som han nedskrev den 5. maj 1945, taler han om faren for, at nazismen »efter at være overvundet i Tyskland og Italien dukker frem som en hævnsyge i alle de folk, der har været under det tyske åg! Der lyder allerede røster hist og her om hævn og straf og erobring, der ikke fjerner sig langt fra »herrefolkets« ideologi« (Tænkt og talt, s. 124). I radio-interviewet den 25. august 1945 udtalte han, at han i sin ungdom havde opholdt sig i Rom, netop da fascismens terror begyndte, og at han siden de oplevelser »havde kunnet lugte antidemokratisme på miles afstand«. Han fortsatte: »Det er forbavsende for mig at se, at den udvikling, som begivenhederne har taget her i Danmark efter den 5. maj, på en ganske uhyggelig måde minder om tilstanden i Italien i årene lige før marchen mod Rom og lige efter. Jeg tænker både på, hvad jeg har oplevet at se med fascisterne kørende rundt over hele byen, arresterende folk uden synderlig forbindelse med øvrighed og med lovene, og hele den ejendommelige stemning af en slags privilegeret befolkningsmængde, for hvem almindelige borgerlige love ikke gælder« (Tænkt og talt, s. 127 f.).

Frisch lægger ikke skjul på sin utilfredshed med det tillæg til borgerlig straffelov, der under pres fra modstandsbevægelsen blev jaget gennem Rigsdagen i løbet af en uge fra 25. maj til 1. juni 1945 (III, s. 335 ff.). Og han nævner fra de første måneder efter befrielsen en række andre træk, som ligeledes illustrerer den uhyggeligt ophidsede stemning i befolkningen. Der blev offentlig rejst krav om afskedigelse af dommere, som vovede at frikende folk, der var anklaget for samarbejde med tyskerne (Tænkt og talt, s. 126 f.). I Ålborg besatte frihedskæmpere arresterne i byen og fjernede politiet som protest mod løsladelse af forskellige anholdte (III, s. 335). Et kvindeligt medlem af Rigsdagen krævedes fjernet, fordi hun havde fremdraget og dokumenteret otte graverende tilfælde af mishandlinger over for de af modstandsbevægelsen internerede i de første dage efter tyskernes kapitulation (Tænkt og talt, s. 126). Det tyske mindesmærke på Dybbøl bakke blev sprængt i luften, og andre tyske mindesmærker og enkelte ejendomme i Nordslesvig blev udsat for en række voldshandlinger, »der hverken var værdige for danskerne eller tydede godt for fremtiden« (III, s. 331). 60 præster, der havde taget til orde for barmhjertighed over for de tyske flygtninge, blev mødt med rasende protester: «Lad dem sulte!« »Giv dem gas!« »Hvad skal vi med det krapyl?« var de ord, man hørte om flygtningene (Tænkt og talt, s. 127).

Det er ejendommeligt, at den engelske militærhistoriker Liddell Hart i en nylig udkommen bog (Defence of the West, London 1950) har gjort modstandsbevægelserne i de af tyskerne besatte lande til genstand for en bedømmelse, der på mange punkter nøje svarer til Frisch's. Det var, bemærker Liddell Hart, ikke udelukkende ædle frihedshelte, der følte sig tiltrukket af de væbnede modstandsbevægelser, men også mange tvivlsomme elementer, som her så en chance for at kunne tilfredsstille deres tilbøjeligheder uden sådanne reaktioner fra samfundets side, som normalt ville være blevet følgen. Og endnu værre var det, at en hel ungdom blev opdraget til at foragte og trodse samfundets lovlige institutioner, hvilket de ofte blev ved med, efter at den tyske besættelse af deres land var ophørt. Liddell Hart henviser til historiske exempler på, at illegale

modstandskampe i tidligere krige har draget en lang række af uroligheder efter sig, når krigene var afsluttet. Han nævner Arabien efter den første verdenskrig, Frankrig efter 1871 (Pariser-kommunen, Boulanger, Dreyfus-affæren, Action française) og Spanien efter Napoleonskrigene (s. 56 f.). Således siger også Frisch specielt med henblik på stikkerlikvideringerne, at »selve forråelsen af kampen med den deraf følgende omvurdering af heroiske bedrifter måtte få vidtrækkende følger« (III, s. 85). Og han advarer i august 1944 sine socialdemokratiske partifæller mod den fare, der kan true demokratiet i Danmark efter krigens ophør. Der var i den illegale presse rejst krav om en Bartolomæusnat i Danmark og dertil knyttet en række undsigelser mod navngivne politikere, »Arbejderne må ikke lade sig terrorisere til at vige gaden for spektakelmagere. Dem får vi nemlig et par stykker af efter besættelsens ophør, dels nationalistiske og dels kommunistiske« (Tænkt og talt, s. 87 ff.). Det kan formentlig siges, at lovlige tilstande forholdsvis hurtigt blev genindført i Danmark, da krigen var forbi, men den danske modstandsbevægelse bliver også af Liddell Hart rost for, at den i lighed med den norske og hollandske, men i modsætning til f. ex. den franske og polske, kun i forholdsvis ringe grad har været af voldelig art. Han omtaler repræsentanter for den franske maquis, som efter krigen med beklagelse har konstateret, at maquis'ens militære nytte opvejes af dens skadelige moralske eftervirkninger, hvorfor de nu bagefter selv mener, at det havde været bedre at begrænse sig til passiv modstand (s. 57).

Hermed er vi nået til spørgsmålet om modstandsbevægelsens militære værdi. Den engelske regering, som under krigen opmuntrede og støttede modstandsbevægelserne på det europæiske fastland, var øjensynlig overbevist om denne værdi. Men Liddell Hart spørger, om det var med rette. Han finder, at den pålideligste kilde til besvarelse af dette spørgsmål må være tyske generalers udsagn. Og på dette grundlag mener han at kunne fastslå, at aktiv modstand bag fjendens front kun er af væsentlig betydning samtidig med eller umiddelbart før en regulær offensiv mod selve fronten (s. 55).

Hvis Liddell Hart har ret i disse betragtninger, kan en udtalelse af Churchill eller et kommuniké fra den allierede overkommando (citeret af Frisch III, s. 246 f og 254 f) ikke akcepteres som beviser for, at den danske modstandsbevægelse virkelig har ydet en værdifuld militær indsats. Dr. Best mente, at sabotagen i Danmark nærmest var militært betydningsløs (I, 403 og III, 271). Frisch taler for egen regning om den aktive danske modstands »strålende militære indsats« i månederne fra nytår 1945 til kapitulationen (III, s. 251). Men hans endelige dom er følgende: »Der er fremsat stærkt overdrevne påstande om, hvad den illegale kamp betød for selve landets befrielse, men for en koldsindig betragtning står det klart, at befrielsen skyldtes de allierede hære og ikke frihedskæmperne. Betydningen ligger på et andet felt. Det er det mål af *virilitet*, som den illegale kamp har tilført den danske modstand mod tyskerne« (III, s. 355). Altså et psykologisk plus, over for hvilket der som ovenfor omtalt står et psykologisk minus. Hertil kommer, at de sejrende magter og især Rusland sikkert ville have set med uvenlige øjne på Danmark, hvis der ikke havde været nogen modstandsbevægelse (III, s. 182 og 232 ff.).

———

Det blev foran fremhævet som et af Frisch's største fortrin som historiker, at han opererer med fjerntliggende sammenligninger. Sammenligningen mellem modstandsbevægelsen og nazismen er logisk nærliggende, men den er (og var navnlig i 1943—45) følelsesmæssigt fjerntliggende. Et andet af Frischs store fortrin er den ubestikkelige sans for retfærdighed, som fik ham til allerede i foredraget i Studenterforeningen den 13. november 1943 med henblik på den danske modstandsbevægelse at spørge, om vi nu af gengældelsesprincippet og hævnfølelsen skulle lade os henrive til at begå alle de samme misgerninger, som vi har bebrejdet nazisterne (Tænkt og talt, s. 77). Dette viser, at Hartvig Frisch også i sin holdning over for modstandsbevægelsen — på et tidspunkt, da dette var yderst upopulært — er forblevet tro mod de idealer, der havde inspireret »Pest over Europa« såvel som hans øvrige livsværk.

Per Krarup

HARTVIG FRISCH SOM KLASSISK FILOLOG

Skulle man sætte een overskrift over Hartvig Frischs liv eller give ham een titel i hans biografi, måtte det blive: *politiker*. Men dette forhindrer ikke, at han ved siden af — lige som alle andre politikere — havde et fag. Dette fag var *den klassiske filologi*, udforskningen og studiet af den græsk-romerske oldtids kultur og litteratur. Dette fag blev aldrig for Frisch bare et levebrød, skønt det skaffede ham først stillingerne som adjunkt og lektor inden for gymnasieskolen og siden det ene af de to professorater i faget ved Københavns Universitet. Studiet var ham en hjertesag, en livssag, det gav ham hans livssyn, og det var derfor også grundlæggende for hans politiske syn. Skønt tilsyneladende så rent intellektuelt betonet var Frisch jo et menneske med voldsomme lidenskaber. En af hans passioner var filologien i dette ords gamle, egentlige betydning: kærlighed til ordet, til litteraturen, til historien.

Dette forhold — i forbindelse med hans vide horizont ud over faget — i historie og i politik — gav Hartvig Frisch en særstilling blandt danske klassiske filologer. Ikke at den lidenskabelige type savnedes blandt fagets dyrkere. Begge Frischs egne universitetslærere i græsk og latin, *J. L. Heiberg* og *A. B. Drachmann*, et sjældent lærerpar, var — hver på sin måde — begejstrede forkæmpere for studiet af oldtiden som alment dannelsesgrundlag, Heiberg lidenskabelig indtil det fanatiske eller i al fald det ensidige, Drachmann mere dialektisk, mere nuanceret, men dog på sin vis lige så skarp.

Hos disse læremestre — ligesom hos den bund-solide, ærlige og grundige *Gertz* — har Frisch fået lagt et fast fundament for sin faglige kunnen. Skønt han var udgået som nysproglig student fra Frederiksborg Statsskole på det første hold efter den nye ordning af 1903, mødte han dog med gode forudsætninger for et akademisk studium af latin og græsk, inspireret og trænet af fremragende lærere som *Karl Hude* og *Julius Nielsen,* og først og fremmest af sin opdrager, morfaderen *Conrad Iversen.* Disse tre mænd har han dediceret sin disputats. Desværre oplevede ingen af dem den glæde at se det.

Gennem rektor Iversen, der hørte til den gamle filologiske skole, fik Frisch — måske i endnu højere grad end sine samtidige — hele den gamle Madvig'ske skole med alle dens fortrin og mangler personligt ind på livet. Han lærte derigennem dens uvurderlige fordele at kende af personlig erfaring: det absolute krav om ærlighed og nøjagtighed i læsning og forståelse, den ubønhørlige fordring om sikker og eksakt grammatisk forståelse af hver eneste detalje i det læste, før man skrider til anvendelse eller fortolkning af det. Frisch beundrede altid siden Madvig som filolog og som menneske, sådan som det fremgår af hans stærke ord om ham i den latinske tale på universitetet under forsvaret af disputatsen (trykt i oversættelse i Tænkt og talt s. 21): »For den klassisk-filologiske videnskab, som vi i dag har drøftet, var det store navn i Danmark, der ragede op over alle, *Johan Nicolai Madvig,* og i den tunge tid, vort land nu gennemlever, er der grund til, at vi mindes ham og ser hen til hans store eksempel. Madvig viste ved sin gerning, der også faldt i en nationalt kritisk tid, at antikens store arv er en åben skat for alle nationer, og at enhver bedrift på åndens område gør vort fædreland større. Ved sin offentlige gerning viste han sin sammenhørighed med sit folk, og ved sine studiers fylde viste han, at vort borgerskab i åndens verden er hele menneskeheden uanset grænser og sprog.«

Den samme respekt, han havde for Madvig selv, nærede han ikke for den golde formalisme hos mange af hans disciple. Allerede som ganske ung siger han i en anmeldelse af Georg Brandes' store Cæsar-værk: »Kunne litteraturen i et land, som har frembragt en Madvig, og hvor

den store filolog i årtier var sjælen i den lærde skole, ikke have ventet et hovedværk, inspireret af denne lærdom, men henvendt til folket selv? Et sådant værk er hidtil ikke blevet skabt, og man tør vel nok sige, at størstedelen af Madvigs disciple fortabte sig i en tom tekstkritik, som nærmest blev en slags manuel færdighed.«

Til denne dom fra 1918 føjer Frisch i sin tale om Georg Brandes og Antiken ved hundredårs-jubilæet i 1942 følgende ord fra sin modne manddom: »Sagen *er* jo den, at hvis filologisk beskæftigelse bliver et mål i sig selv, tørrer den ind og mister forbindelsen med det, der er dens stof. Det er ved at indgå i vort liv, ved at prøves i vore dages strid, ved at blive forbillede eller advarsel for nulevende mennesker, at antiken i kunst og litteratur, i samfundsvidenskab og politik har betydning og får perspektiv.«

Die Jovis

Formanden for Det klassiske selskab i England har påstået, at Bevins sprog er for uakademisk. Kun 40 pct af hans ordforråd er af latinsk oprindelse.

Undervisningsministeren: — Så gentager vi alle, hvad jeg siger nu! Die Jovis non accipimus. Og det betyder: Vi tager ikke imod på torsdag.

(Tegning af Bo Bojesen i »Politiken« 24/4 49.)

Denne vide definition af en filolog stiller meget store krav til fagets udøver. Den forudsætter nemlig ikke alene, at filologen skal kunne sit håndværk, mestre sproget og kende teksterne og deres historie, men for at han skal kunne skabe de store, sammenfattende værker, som Frisch efterlyste, må han have en meget vid horizont ud over det snævre fag-

lige felt. Derfor kastede Frisch sig allerede som student ikke alene over oldtidsfilologien og den antike historie, men hans studium udvidede sig til beskæftigelse med hele den politiske og kulturelle historie fra oldtid til nutid, og det fik yderligere gennem venskabet med *Herbert Iversen* og gennem forelæsninger og øvelser hos *Høffding* og *Kroman* en drejning mod det filosofiske, som vedblivende satte sig spor i hans senere forfatterskab. Også det rent sproghistoriske studium dyrkede han, og det er karakteristisk, at da han med begejstring havde fulgt *Holger Pedersens* forelæsninger over græsk sproghistorie, søger han straks at omsætte sin viden i pædagogisk anvendelse, som det fremgår af en lille artikel om »Græskundervisning og lydlære« i tidsskriftet »Vor Ungdom« fra 1919 (side 30—35).

Naturligvis har Frisch's lærere i latin og græsk ved universitetet været opmærksomme på hans eminente anlæg og næret ønske om at bevare ham for faget. Det vides, at Heiberg, efter at Frisch i 1917 havde bestået sin embedseksamen, kaldte den unge mand for sig og bad ham deltage i den udgivelse af de græske lægers værker, som han sammen med andre danske og tyske filologer havde påtaget sig at levere. For Frisch's vedkommende drejede det sig om udgivelse af en senlatinsk oversættelse af Paulus Aegineta. Dette rent tekniske editionsarbejde, med læsning og kollationering af manuskripter, forekom ham for specielt, for verdensfjernt, det lå alt for langt fra hans egentlige interesse: studiet af de sociale og historiske forhold. Han sagde simpelt hen nej og spærrede derved foreløbig vejen for den akademiske løbebane, der ellers havde været ham vis. Var det for ham kommet an på karrièren, var han næppe veget ud af sporet. Men han havde et videre sigte, et højere mål.

Iøvrigt er beskæftigelsen med den græske lægevidenskab ikke forblevet uden spor i Frisch's produktion. I 1918 udgav han en oversættelse med indledning af nogle hippokratiske skrifter og viser allerede her sine store evner som oversætter og popularisator og finder ligesom med legende lethed udtryk, der om ikke løser, så dog slående rigtigt belyser ældgamle stridsspørgsmål inden for filologien. Hippokrates er et navn, en etikette, der står på en lang række medicinske skrifter fra oldtiden,

som langt fra alle kan være af Hippokrates selv. Om disse skrifter siger Frisch nu i indledningen: »Når vi nu altså går til læsning af hippokratiske værker, bliver det som at tage et lægevidenskabeligt tidsskrift i hånden fra det 5te århundrede f. Kr., endda liberalt redigeret med plads for afvigende meninger«. Også siden kom Frisch's førstehånds kendskab til den græske lægevidenskab ham til gode, da han som professor blev opponent ved en medicinsk-historisk disputats, *Edv. Gotfredsen:* Oldtidens Lære om Hjerte, Kar og Puls, og lod sin opposition trykke på engelsk i »Classica et Mediaevalia« vol. VI (1944) s. 151—178 under titlen »Hippocratica, with special reference to *de corde*«.

Men det blev andre og mere omfattende områder, Frisch fordybede sig for alvor i. I sine Aarhus-år udvidede han stadig sin læsning, hvad de talrige artikler, anmeldelser og essays i »Tilskueren« vidner om, og da han i 1920 fik et større legat fra den Danneskiold-Samsøeske stiftelse, foretog han en studierejse i Italien og Grækenland, som blev af den største betydning for hans senere forfatterskab. Den største del af tiden tilbragte han i Rom og Athen, men ind imellem de mere varige ophold rejste han til fods gennem begge lande og skaffede sig derved et førstehånds kendskab til alle de vigtigste monumenter fra oldtiden. Som en frugt af sit ophold i Pompei udgav han i »Tilskueren« for maj—juni 1922 en afhandling med titlen »Pompeianske Dage«. Og efter hjemkomsten til Aarhus holdt han i »Jysk Selskab for Sprog og Historie« flere forelæsningsrækker, hvoraf senere fremgik småbøgerne »Platons Stat« og »Rom, Oldtidens Verdensby«.

Det er meget karakteristisk, at Frisch's første bøger ikke er lærde afhandlinger, men populære skrifter. Men de bygger på førstehånds studier. Den værdifulde lille bog om Staten, der fortjener at trykkes op, viser både stor fortrolighed med selve den antike litteratur og med den moderne Platonforskning. Men først og sidst viser den hans sjældne stilistiske evner. Hans oversættelse — eller rettere »omsætning« — af dialogen Gorgias i indledningskapitlet er en mesterlig parafrase, hans analyse af hele tiden, den perikleiske og den efter-perikleiske, er klar og skarp, og — hvad der næsten er det mest forbløffende — det lykkes

ham — gennem billeder og analogier — at give selv ret forudsætningsløse læsere et begreb om, hvad Platons idélære indebærer.

Et andet, mere videnskabeligt præget bevis på hans fortsatte dyrkelse af den græske filosofi afgiver et lille skrift »Sofisten Protagoras« i Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning (1926). Det indeholder en skarpsindig tolkning af de få bevarede fragmenter af denne den største af alle de sofistiske tænkere, og gennem inddragelsen af moderne erkendelsesteoretiske paralleller (Herbert Iversens To Essays) viser han også her, at oldtidens filosofi ikke bare er historie for ham.

Endelig gav han gennem sin siden meget benyttede oversættelse af de sokratiske grundskrifter: Apologien, Kriton og skildringen af Sokrates' død i Faidon, et nyt bevis på, at det lå ham på hjerte at bringe disse menneskehedens og vesteuropæisk kulturs grundlæggende skrifter ud i videre kredse. Hans indledning til denne oversættelse viser ham som den klare lærer, med overblik over hele oldtidens græske filosofi; den samler i korte træk Frisch's forståelse af Sokrates, hans forudsætninger og eftervirkninger. Selvfølgelig er Frisch's Sokratesforståelse — ligesom enhver andens — tidsbunden, præget af den tid, han selv levede i og var opdraget i. Det kommer særlig frem i forståelsen — eller manglen på forståelse — af Sokrates som religiøs personlighed. Frisch var jo, hvad man i almindelighed kalder »irreligiøs« og af overbevisning atheist. I virkeligheden var hans tro på atheismen, hans arbejde for humanismen i videnskab, politik og skole, hans uselviske og aldrig trættede energi i arbejdet lige så mange som stærke udtryk for *hans* religion. Og han var mere tro i den, mere lidenskabeligt troende og mere ærlig end de fleste.

Som bekendt førte Frisch's livsvej ham i de følgende år længere og længere bort fra studierne og videnskaben. Men han klippede aldrig tråden over. Gennem personlig læsning i sene nattetimer og om søndagen, gennem undervisning på Metropolitanskolen og — sidst, men ikke mindst — gennem sin datter, der ligesom han selv valgte den klassiske filologi som fag, bevarede han kontakten med faget. Alligevel er det, når man ved lidt om, hvad han har præsteret i de mellemliggende år,

og når man betænker, hvad det kræver af energi og tålmodighed at holde sig orienteret i et vidtstrakt videnskabeligt fag, rent ud forbløffende, at han på ganske kort tid i 1940—41 kunne skrive og fuldende sin disputats om Athenernes Statsforfatning og med fuld ret rykke ind i det professorat i klassisk filologi, der var blevet ledigt ved professor Norvins død.

Disputatsen er Frisch's filologiske svendestykke. Det indeholder græsk tekst og dansk oversættelse af en lille politisk pamflet fra den peloponnesiske krigs tid, som er overleveret under Xenofons navn, men ikke kan være skrevet af den athenske forfatter, og derudover giver Frisch i sin bog en fuldstændig sproglig og real fortolkning af værket i alle detaljer og i opgør med tidligere fortolkere. Det behandlede skrift er et tidsdokument af høj rang, et angreb på den demokratiske stat og den demokratiske livsform, skrevet af en anonym oligark, som levede uden for Athen. Frisch forsøger i disputatsen at bevise, at det er skrevet før den peloponnesiske krigs udbrud. Det er nok muligt, at denne thesis ikke kan holde stik. Men det berører ikke det væsentlige ved Frisch's skrift. Det værdifuldeste ved det er den klarhed, hvormed hele den politiske situation og debatten i Athen er fremstillet og gengivet, og den soberhed og nøgterne tilbageholdenhed, forfatteren udviser over for alle hypotetiske konstruktioner.

I de følgende dystre krigsår samlede Frisch mange om sit kateder, både studenter fra andre fakulteter og alment interesserede, men først og fremmest en relativt stor skare egentlige fagstuderende. Han nåede i sine få professor-år at gennemgå en lang række vigtige antike skrifter med sine studenter, af græske bl. a. Hesiodos' Værker og Dage, Aischylos' Prometheus, Aristofanes' Ridderne, Theognis' digte (udnyttet i det store kapitel om ham i Magt og Ret) samt Platons Symposion og Lysias' tale for Eratosthenes, af romerske tekster f. eks. Lucretius' de rerum natura, Ovids Fasti, Horats' breve, Catuls digte foruden historiske skrifter som Suetons Cæsarbiografi og Livius' 1. bog om Roms grundlæggelse. Desuden holdt han større forelæsningsrækker, en om Pentakontaetien, d.v.s. de 50 år af Athens historie fra Perserkrigene til den pelo-

ponnesiske krig, en om Magt og Ret i Oldtiden og en om baggrunden for Ciceros filippiske taler. Også sit embedes pligt til at drive videnskabelig forskning tog han meget alvorligt og udsendte i de 6 år fra 1941—47 foruden disputatsen 2 store bøger: Ciceros Kamp for Republiken og Magt og Ret i Oldtiden I, samt flere mindre tidsskriftsartikler og småhefter, bl. a. to med emne fra Cicero i Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning: Buthrotier-affæren (1942) og Den første catilinariske Sammensværgelse (1947). Endvidere skrev og oversatte han det store afsnit om Cicero og Cæsar i En Cicero Antologi, som han udgav sammen med *Carsten Høeg* og *Otto Foss* (1945). Han var også levende med i forberedelserne til en oversættelse af Ciceros filosofiske skrifter og var selv den første bidragyder, der afleverede sin oversættelse (af Ciceros Academica). Endelig indtog han med selvfølgelighed sin plads i de faglige foreninger og var f. eks. i flere år formand for Dansk Selskab for Oldtids- og Middelalderforskning.

Allerede i sin ungdom havde Hartvig Frisch's interesse særlig samlet sig om to epoker inden for oldtidens historie: Athen i det 5. århundrede f. Kr. og Rom i det sidste århundrede af republikens lange historie. Den sidste, nærmere bestemt tiden fra Sullas til Cæsars død, havde han haft som speciale ved sin embedseksamen. Derfor formåede han allerede som 25-årig ung mand med indgående sagkundskab og kyndig kritik at anmelde og vurdere Georg Brandes' Cæsarværk i »Tilskueren«, og derfor havde han hele grundlaget, læsningen af de antike forfattere og af det 19. århundredes store historikere fra Niebuhr og Mommsen til Eduard Meyer bag sig, da han under krigen pány vendte sig til de blodige sidste år af Roms republikanske historie. Og nu mødte han stoffet med den trænede politikers sans for hele det politiske spil. Ikke mindst takket være sin politiske flair har Frisch på overraskende klar og levende måde kunnet forklare en hel del hidtil dunkle punkter i Ciceros taler og breve.

Et par ord må også siges om hans stil. Det, der først og fremmest bidrager til at levendegøre den, er dens ofte slående sammenligninger og billeder. Naturligvis vidste Frisch, at når man bruger helt moderne sammenligninger til at belyse oldtidsforhold, foreligger der kun en ana-

logi. Men han gør det på en sådan måde, at det ofte illustrerer virkelig fremragende. I det lille skrift om den såkaldte første catilinariske sammensværgelse har han på overbevisende måde renset Crassus for den anklage, moderne historikere har rejst imod ham for ligefrem at have været med i mordattentater og konspiration mod staten. I kritikken af disse historikere hedder det (s. 26):

»Det er i det 19. århundrede kommet Crassus' eftermæle overordentlig til skade, at han både var rig og bjergsom; thi denne omstændighed, der virkelig hang sammen med en egenskab hos ham ... har bevirket, at moderne historikere i deres bestræbelse for at anlægge materialistisk-økonomiske synspunkter har gjort Crassus til eksponent for et mystisk begreb kaldet »den romerske højfinans«. Derved har man tillagt ham en række egenskaber, som svarer til det billede, man på Louis Philippes tid dannede sig af en storbankier, senere tilsat med et par stænk af John D. Rockefeller, en forening af kras materialisme og snu hensynsløshed, og det var det sidste, der skulle forklare, at manden i givet fald var parat til at anvende rene gangster-metoder ...«

I Ciceros Kamp s. 105 hedder det om et hastigt brev fra Cicero til Atticus om en sammenkomst med Cæsarmorderne Brutus og Cassius og deres damer i de forvirrede måneder efter mordet: »det er så levende som en hurtigt drejet film i en ugerevy«. Og i samme bog s. 195 siger Frisch, efter at have skildret Ciceros uophørlige anstrengelser for at få de ledende politikere og øvrighedspersoner i det vidtstrakte rige med i sin voldsomme politik imod Antonius: »Intet moderne partibureau har kunnet udfolde større anstrengelser for at holde en stadig usikker stemning på et tilsyneladende kogepunkt«.

Selv mere banale sammenligninger er ofte anbragt glimrende: I slutningen af Buthrotier-affæren (s. 32) hedder det f. eks.: »Som et møl kommer ind i en lyskreds, er denne i sig selv ubetydelige sag ved Cæsars pludselige død hvirvlet ind i romersk storpolitik for derefter at forsvinde sporløst.«

Det er endelig værd at notere i en tid, hvor næsten alle videnskabelige danske værker affattes på udenlandske sprog, at Frisch's bøger altid

er tænkt og affattet på dansk. Heldigvis er alle de større værker bagefter også gjort tilgængelige for den store verden i engelsk oversættelse. I forordet til disputatsen begrunder han sit synspunkt med følgende ord: »Iøvrigt finder jeg, at det er et tab for dansk videnskab, at så mange afhandlinger i den senere tid kun fremkommer på fremmede sprog. For nordisk kultur er videnskaben ikke en ligegyldig gren, som man uden skade kan kappe bort fra den nordiske sprogstamme.«

Mest af alt må man beklage, at Frisch's tidlige død har umuliggjort fuldendelsen af det, som kunne være blevet hans livs hovedværk: Magt og Ret i Oldtiden. Det første bind, som han fik udgivet i 1944, er kun en torso. Han optager her i større sammenhæng sin ungdoms studier og anlægger sit værk så bredt, at det, om det skulle have været gennemført med samme udførlighed, måtte være blevet til adskillige bind. Han går helt tilbage til Homer, Hesiod og den græske lyrik og vil forsøge at give en hel græsk litteratur- og kulturhistorie med særligt henblik på det politisk-sociale spørgsmål om magt og ret. Det kan ikke nægtes, at det er svært at se, hvad de rent litterære spørgsmål om Iliadens og Odysseens tilblivelse eller om Theognis' digte og deres overlevering har at gøre med emnet. Men hvis vi havde fået fortsættelsen, med det afgørende århundrede: Sofisternes, Sokrates' og Platons stilling til problemet og en videreførelse gennem den hellenistiske tids stoiske filosofi og dens brydning med praktisk romersk politik, kunne det være blevet et meget værdifuldt værk.

Det nåede han ikke at give os. Men dog kan vi, ved sammenstilling af det første bind af værket med de kortere fremstillinger fra ungdommen og med afhandlingerne om Ideologi og Virkelighed hos Thukydid (i Niels Møller-festskriftet 1939) og Magtnihilismen i Oldtiden (i Tænkt og talt) danne os et ret fyldigt indtryk af hans tanker om dette problem, som ikke alene har behersket oldtidens, men også mange af nutidens største tænkere og statsmænd, og som optog Frisch helt personligt livet igennem.

Bag de tilsyneladende så lidenskabsløse historiske skildringer fornemmes de følelser, der drev mennesket Hartvig Frisch til også i krigens

Hartvig Frisch foran Dogepaladset i Venezia med Mimi Frisch.

Hartvig Frisch og dr. P. Munch i Genève september 1937.

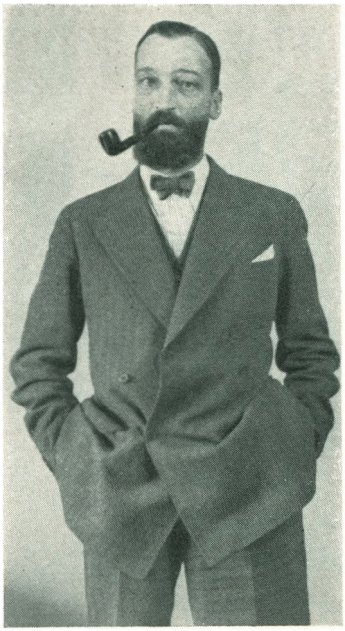

Hartvig Frisch 1940.

Hartvig og Edith Frisch.

Nederst: Fra hjemmet i Hørsholm. Edith, Hartvig og Mimi Frisch.

hårde år at forblive sine idealer tro. For ham var den sokratiske grundsætning, at det er bedre at lide uret end at gøre uret, virkelig alvor. Derfor kan de ord, hvormed han slutter sit foredrag om Magtnihilismen i Oldtiden, også anvendes på ham selv: »Tiderne igennem har det vist sig, at der på dette rent humanistiske grundlag har kunnet udvikles mennesker, der under fare og risiko er blevet de grundsætninger tro, hvorpå de har bygget deres liv.«

Det er klart, at Hartvig Frisch i løbet af de få år, han for alvor viede sig forskningen, ikke kunne nå at vinde international berømmelse som klassisk filolog. Hans store historiske værker er først i de allersidste år blevet kendt af fagfolk uden for Danmarks grænser, og de skal nok blive vurderet efter fortjeneste. Men ligesom han med ære har indskrevet sit navn i Danmarks politiske historie, har han også vundet sig en varig plads i litteraturens historie. Man tør trygt spå hans mange større og mindre bøger en lang levetid, og når interessen for antiken blandt studenter og i almenheden i de senere år har været voksende, og forståelsen for den klassiske traditions betydning er nået ud i videre kredse end før, må æren herfor i ikke ringe grad tilskrives filologen Hartvig Frisch.

Hartvig Frisch

TALE PÅ KØBENHAVNS UNIVERSITET

DEN 29. MAJ 1941

Den her gengivne tale er en oversættelse af den tale på latin, hvormed Hartvig Frisch afsluttede doktordisputatshandlingen.

Det er en smuk skik ved danske disputatser, at den vordende doktor slutter med at henvende sine ord til selve universitetet.

Mit liv har formet sig således, at jeg har tjent mange år i skolen og i det offentlige liv, før denne lejlighed blev givet mig til at forme en tak til *alma mater*. Skønt sen er lejligheden mig kærkommen, da jeg skylder Københavns Universitet den skoling af tænkningen og den metodiske viden, som har vist mig vej både gennem teoretiske og gennem livets praktiske problemer.

Mest beundrer jeg ved Københavns Universitet de åbne arme, det vender ud mod alle. Hvilken anden lærdomsskole slår sine porte op for enhver medborger, der ønsker at tage plads i en høresal, tilmed gratis?

Denne rent ydre liberalitet, som jeg erindrer fra min studietid, ville dog kun være en tom gestus, hvis den ikke modsvaredes af det indre åndens sindelag, som ikke kender noget andet kriterium mellem menneske og menneske end *sandheden*.

Som det står skrevet på den skoles kateder, hvor jeg har min gerning: *Sandheden er ophav til alt godt*, i den ånd undervistes der i min ungdom ved Københavns Universitet af de store lærere, hvis minde jeg højagter: *Høffding, Gertz, Erslev, Heiberg, Kroman* og *Drachmann*, og jeg nærer forvisning om, at denne store tradition er bibeholdt i de år, der er gået.

For den videnskab, som vi i dag har drøftet, var det store navn, der ragede over alle, *Johan Nicolai Madvig*, og i den tunge tid, vort land nu

gennemlever, er der grund til, at vi mindes ham og ser hen til hans store eksempel.

Madvig viste ved sin gerning, der også faldt i en kritisk national tid, at antikens store arv er en åben skat for alle nationer, og at enhver bedrift på åndens område gør vort fædreland større. Ved sin offentlige gerning viste han sin samhørighed med sit folk, og ved sine studiers fylde viste han, at vort borgerskab i åndens verden er hele menneskeheden uanset grænser og sprog.

Men forudsætningen herfor er *friheden,* uden hvilken ånden bliver slave. Derfor må ørnen over vort gamle universitet skærme friheden under sine vinger, og der gives næppe nogen vigtigere opgave for lærdommens gamle moder i Danmark end denne.

Vi, der kommer ude fra det offentlige liv, ser med ærefrygt på frihedens vogtere inden for universitetets mure. Da vi fornylig i anledning af jubilæet for Jyske lov samledes i festsalen, følte vi alle, at intetsteds kunne konge og folk i en tung tid mødes værdigere end her under den himmelske ørns vinger.

Derfor vil jeg slutte min tak til det universitet, som jeg skylder min ungdoms oplæring og min manddoms respekt, med at udtale det håb, at dette frie danske lærdomssæde må *leve, vokse* og *blomstre.*

Henrik Bang

SKOLEMANDEN

I Københavns Universitets festskrift skrev *Hartvig Frisch* i 1941, det år, da han definitivt opgav sit arbejde ved gymnasieskolen, at størstedelen af hans tid siden udgivelsen af »Europas Kulturhistorie« (1928) havde været optaget dels af politiske interesser, dels af udarbejdelse af skrifter vedrørende den helt moderne historie. Dette falder godt i tråd med, at hans interesse, som han ligeledes selv skriver, fra de unge år var tredelt, filologisk, historisk, social, og at hans universitetsstudier samlede sig om den klassiske oldtids kultur og sprog. Fra sin morfar, rektor Iversen ved Frederiksborg Statsskole, hos hvem han meget tidlig fik et hjem, har han hentet filologisk inspiration, og lysten til en gerning som lærer og opdrager har han kunnet finde næring for på såvel fædrene som mødrene side. Det var da om ikke nødvendigt så naturligt, at Hartvig Frisch begyndte sin løbebane som lærer ved gymnasieskolen. Ganske kort tid efter sin universitetsuddannelses afslutning blev han i 1918 adjunkt ved Århus Katedralskole og senere, i 1923, knyttedes han til Metropolitanskolen. Den glæde og begejstring og den urokkelige tro på ungdommens værd og trang til at forstå og forstås, hvormed han har begyndt sin lærergerning, bevarede han, så længe han var skolens mand, og efter den tid sit liv igennem. Der vil af elever og kolleger kunne aflægges talrige vidnesbyrd om hans fremragende evner som ungdommens vejleder, om hvorledes han med fuld medleven gik op i både skolens arbejde og dens leg; som røverhøvding på skovture, hvor han til drengenes husvalelse

næsten lod sig flå til skindet, og til daglig som læreren, der ikke blot stillede sine krav om ærligt arbejde til eleverne, men ved sit eksempel viste dem, at ordet pligt ikke blot er et ord. Da han i 1935 arbejdede på sit skrift »Fra Brest-Litowsk til Rapallo« og var fritaget for en del af sit skolearbejde, mødte han tidligt om morgenen til sin skoletime for fra den at tage hjem til arbejdet på sin bog i de timer, der undtes ham, indtil han måtte møde i folketinget til sit meget krævende arbejde der. Enhver, der kendte Hartvig Frisch, måtte se, at han aldrig skånede sig selv, og måtte betages af hans utrolige arbejdsevne og arbejdsvilje. Hans strålende evne til ikke blot at give af sin rige viden, men også — og i særlig grad — at skabe udsyn og vække trang til personlig indtrængen i emnet, det i øjeblikket foreliggende og dets udløbere gennem tiderne, vil ingen kunne underkende; ved hans egen skole sås det blandt andet af hans elevers krav om læsning fra skolens bibliotek. Han siger selv i det lille skrift, han i 1940 udsendte om faget oldtidskundskab: »Vi kan aldrig vide, når hos den enkelte elev den gnist tændes, som vil betyde en varig værdi for livet.« Fordi det følte, at hans virke var båret af kærlighed til livet og til menneskene, at det stillede krav om gensidig forståelse og samvirke, fik hans ord altid vægt blandt elever og medarbejdere.

Det kunde ikke undgås, at hans evner og hans sociale interesser, nærer som de måtte blive det gennem årene af hans omfattende studier af den klassiske oldtid, hvorom talrige skrifter fra hans hånd og ånd bærer vidne, efterhånden mere og mere måtte tvinge ham bort fra en skoles begrænsede arbejdsfelt, ud til mere udadvendte, mere omfattende opgaver, der dog i mine øjne ikke var væsensforskellige fra hans yngre års gerning. Sin kærlighed til skolen glemte han aldrig, og han fandt da også tiden til i de sidste år, hvor han endnu var skolens mand, at varetage et så krævende og betydningsfuldt hverv, som det er at være undervisningsinspektørens medhjælper. Enhver lærer vil vedstå, at han her mødte som den meget kyndige fagfælle med forstående redebonhed til at vejlede og at udveksle synspunkter. Ved Hartvig Frischs overtagelse af et professorat i klassisk filogi ved Københavns Universitet i året 1941 måtte gymnasieskolen give endelig slip på ham; om den end

glædede sig på hans vegne, måtte den sørge over det på egne. Først nogle år senere blev den afbrudte forbindelse genoptaget, men da havde han som undervisningsminister ikke længere en enkelt, lille del af den danske skole som sit virkes område. Hvad han her satte i gang inden for skolens verden, kunne selvsagt ikke finde tilslutning fra alle sider; for sine tanker og synspunkter gik han ind med sin vante styrke og begejstring, ofte skarp i sin form, men forstående og hensynsfuld i sit sind, stadig rede til en debat og til et forsvar for sine meningers rigtighed. Han måtte give op, inden han nåede til vejs ende, og vi har kun at bøje hovedet i ærbødighed for en mands ærlige, målbevidste stræben. Den havde til mål at give dansk ungdom de bedst mulige betingelser, han mente at se, for at blive frisindet, dygtig og arbejdsom, båret frem af en indefra kommende trang til viden og selvstændig forståelse.

Med disse få og jævne ord har jeg gerne villet være med til at søge at tegne et billede af en mand med sjældne evner, med høje idealer, med aldrig svækket vilje til at kæmpe for, hvad der for ham ved nøje prøvelse stod som smukt og rigtigt. Mindet om ham vil blive bevaret i trofasthed; han var selv en trofast mand, og han var en fin og en god mand.

Henry A. Steen

HARTVIG FRISCH OG ÅRHUS KATHEDRALSKOLE 1918—23

Det var en strålende augustmorgen 1918, da den nye lærer i græsk og latin viste sig for første gang på Århus Kathedralskole. Præsentationen foregik i den smukke solennitetssal, hvor malede portrætter af henfarne Oldenborgere og Glücksborgere velvilligt skuede og stadig skuer over det århusianske kontingent til landets vordende intellektuelle elite.

Sammen med eleverne stod opstillet skolens lærerkollegium ligeså forventningsfuldt som de vordende minerva-sønner og -døtre. I en provinsby — og det var Århus dengang — er ankomsten af en ny kollega en begivenhed! Det var et særpræget og dygtigt kollegium. Tillad mig at præsentere nogle af dem, da det kollegiale samvær med dem sikkert har ydet sit bidrag til udviklingen af den unge lærer. Dér stod digteren *Olaf Hansen* (»Wolle«), af ydre en buldrende og jovial renæssanceskikkelse, i sit virke et fint og nænsomt menneske, der på en underfuld måde fik alle sine elever, selv de mest jordbundne, til at elske og virkelig forstå dansk poesi; dér med opadstrøget hår og blinkende lorgnetter den fornuftprægede historiker *Carl Johan Lund*, klasseundervisningens fødte mester, som et par gange om måneden gav pokker i klasseundervisning og fik øjnene til at stråle på sine elever ved sin inciterende fortællekunst; dér koket missende med øjnene den stokkonservative *K. G. Brøndsted*, excentrisk i sin optræden, kundskabsrig som få, bidsk mod enhver politisk ændring siden Estrups dage, en dygtig lærer i græsk og latin, den nye lærers nærmeste fagkollega; dér den retsindige naturfagslærer

V. R. Møller, som — Gud bevares — lærte sine elever, hvad de skulle i hans fag, men som let, såre let lod sig forlede til at fortælle om, hvordan anstændige mennesker opfører sig i livet, lærdomme, som hans elever stadig husker med glæde og prøver på at efterleve; dér fransklæreren, den iltre lille islænding *Sveinbjørnsson* (»Svip«), en idealist, som med en fanatikers glød gik ind for georgismen og tanken om et fælles verdenssprog; dér den kultiverede mathematiklærer *Otto Larsen,* som på sin rolige og besindige måde præsterede det kunststykke at få selv sproglige gymnasiaster til at interessere sig for mathematik.

En lydelig kremten og vadende skridt på gangen udenfor, rektor, professor *Jon Vaupell,* kong Christian X's tidligere præceptor, anmelder sin entrée, ledsaget af en høj, radmager mand med markerede ansigtstræk og funklende, levende øjne. »Han er jo køn,« hvisker en pige betaget. »Ham bliver det vanskeligt at lave skæg med,« farer det gennem drengenes hjærner. — Rektor taler: En velkomst til arbejdet igen, en velkomst til kollegerne, en særlig velkomst til vor nye kollega, adjunkt *Hartvig Frisch,* som skal undervise jer i græsk og latin. Jeg håber, at De, adjunkt Frisch, vil komme til at befinde Dem godt blandt os. Vi synger: »Altid frejdig, hvor du går.«

Han tog os med det samme, den lange, magre mand med de funklende øjne, og det i en sådan grad, at nu midaldrende århusstudenter den dag i dag får tårer i øjnene af bevægelse, når de taler om Frisch' timer.

Hvad var hemmeligheden ved hans succes som lærer? Den, at han var ny hele tiden. Enhver, der har været skoleelev udover den skolepligtige alder, véd, at der kommer et tidspunkt, da man *kan* en lærer — man skimter hans videns grænser og er nøje fortrolig med hans reaktioner i alle mulige situationer; man er kommet bag om læreren. Frisch kom man aldrig bagom. Hans viden forøgedes stadigt — erhvervet ved studier til langt ud på natten; de samme problemer blev, hver gang de mødte op igen, behandlet sét ud fra nye synsvinkler; der var aldrig nogen kedelig gentagelse i hans undervisning, en erhvervssygdom i mangen en lærergerning.

Hvad udad tabes

Professor Hartvig Frisch har ansøgt undervisningsminister Hartvig Frisch om afsked.

Ministeren: Ingen er mere end jeg klar over, hvilket tab Deres bortgang betyder for universitetet, men jeg skal som undervisningsminister gøre, hvad jeg kan for at opveje det.

(Tegning af Bo Bojesen i »Politiken« 5/7 49.)

Hans undervisningsfag var — det er vist allerede blevet sagt nogle gange — de klassiske sprog: græsk og latin, de sprog, om hvilke Winston Churchill engang spottende skal have sagt, at det er døde sprog, men at de desværre endnu ikke er blevet begravet. Frisch gjorde dem til levende sprog. »De må da for Søren kunne bruges til at tale på endnu,« sagde han, og så morede vi os i nogle timer med stammende og hakkende at føre en konversation på dem. Han kom fra universitetet, fyr og flamme for den sammenlignende sprogvidenskab, som han havde lært hos Vilh. Thomsen og Holger Pedersen, og han bragte den til anvendelse i sin undervisning. De lange og besværlige bøjningssystemer blev aldrig til kedelige remser; vi fik indprentet og forklaret nogle vigtige elementære lydregler, og ved hjælp af dem byggedes bøjningssystemet op, en fremgangsmåde, som nu er gængs i den højere skole, men som Frisch var en af de første til at bringe ind i undervisningen.

I de dage koketterede han ofte selvironisk med et citat af *Bernard Shaw*, som lød: »A man, who can, *does;* a man, who cannot (pause — og så rivende hurtigt) *teaches*«, hvorefter fulgte en rungende latter. Vi grinte selvfølgelig med, men var allerede dengang klare over, at den viden, han sad inde med, ikke var nogen død lærdom eller en blot og bar handelsvare, som gav adgang til statens dengang så magre græsnings-

pladser; hans beskæftigelse med den klassiske kultur betød noget for ham, var med til at forme hans personlighed og et incitament for hans handlen. Vi anede, at han i sin fremstillingsform — og den var allerede dengang blændende — havde lært, virkelig lært af Thukydid og Cicero; vi følte, at Platons værker for ham ikke blot var en samling optativer og konjunktiver, men noget man kunne vokse menneskeligt ved at beskæftige sig med.

Denne inderligt personlige tilknytning til den klassiske kultur gjorde ham ikke blot til den levende, beundrede lærer, men har også — tror jeg — været af betydning for ham som den handlingens mand, han blev. Beundret — det var han; men vi holdt også af ham; ja man kan godt bruge det store ord: vi elskede ham. Vi følte os rolige og tillidsfulde i samværet med ham; han var aldrig spottende eller hånende, selv når man fremkom med en naiv eller dum bemærkning. Han havde den vidunderlige evne, som kun er yderst få mennesker beskåret, at kunne få selv meget sky og indesluttede unge mennesker til at lukke op for det, de gik og tumlede med. »Hør, det du siger dér, interesserer mig virkelig,« var en af hans hyppigste replikker, og det var sandt; han interesserede sig virkeligt for alle de ting, som 16—17 årige ynglinge i deres uforgribelige visdom gik og diskuterede, og tog det gravalvorligt.

Og så hans grandseigneuragtige gæstfrihed mod de elever, som opsøgte ham i hans hjem, Dalgasplads 1 A, hjemmet med Jens Juel'erne og de mange bøger! Og det skønt guderne skal vide, at hans pengemidler i århusperioden var mikroskopiske; en tid lang måtte han og Stella, hans første kone, tage en pensionær i huset for at få det hele til at løbe rundt; hushjælp havde de ikke; men Frisch var ikke bange for at give en hånd med i det huslige, end ikke storvask og hovedrengøring afskrækkede ham; kun forlangte han, at det huslige skulle samles i bunke til bestemte timer på dagen, helst inden han gik til skole. Øgenavne havde han ingen af blandt eleverne i århusperioden, ligesom jeg heller ikke er i stand til at divertere med sjove historier om ham; det er de sære og bizarre lærere, der fortælles sjove historier om; og sær og bizar var Frisch bestemt ikke.

Kære Hartvig Frisch! Du betød umådelig meget for os gymnasiaster i Århus kathedralskole. Talrige er de, du har rakt en hjælpende hånd og givet et opmuntrende ord. Du var en fremragende lærer, en af de betydeligste, den danske højere skole nogensinde har ejet. Mindet om dig vil leve længe.

Fanny Hartmann

LÆREREN VED METROPOLITANSKOLEN

Som lærer for gymnasieungdom var Hartvig Frisch enestående. Hans omfattende viden, hans mangesidige interesser, hans humanistiske og fordomsfrie indstilling prægede hans undervisning og gav den en uforglemmelig værdi. Han viste os hele tiden, hvilken betydning de historiske begivenheder havde haft for nutiden, pegede på de spor, som den antikke kultur havde sat i vort moderne liv, og de klassiske sprog i de moderne. Derved blev hans undervisning altid aktuel og levende, og interessant for eleverne. Børn og ganske unge mennesker interesserer sig vist i reglen mere for det nuværende end for det fortidige. Men Hartvig Frisch fik sine elever til at se det levende i det historiske og det klassiske stof, og derved vakte han vor interesse, en interesse, der for mange af os har holdt sig hele livet igennem.

Men af langt større betydning var det, at han gennem hele sin undervisning appellerede til vor kritiske sans og tvang os til selvtænkning. Han gav os ikke lov til at nøjes med at tilegne os det, der stod i lærebøgerne, men spurgte os ustandselig: hvorfor; hvorfor tror De, den person handlede på den og den måde, hvorfor indtraf de og de begivenheder? Hvorfor udviklede begivenhederne sig ikke helt anderledes? Er den forklaring, der står i lærebogen, nu også udtømmende? Derved trænede han os, uden at vi selv lagde mærke dertil, i at tænke selv, og selv at drage vore slutninger af det læste stof. Og han lærte os, at man ikke må slå sig til tåls med at gentage en påstand, selv om den stod trykt i en lærebog, men at vi selv skulle tænke sagerne igennem.

Eleverne i de ældste klasser ville, navnlig efter at han var blevet aktiv politiker, meget gerne få ham til at diskutere dagens politiske spørgsmål. Han undgik dog klogt og taktfuldt at indlade sig på nogen politisk diskussion med os halvvoksne; intet lå ham desuden fjernere end ved overtalelse eller fine argumenter at ville påvirke os med sine synspunkter. Men når han mærkede, at der virkelig lå en interesse for politik bag spørgsmålene, så tog han emnet op, dog oftest på den måde, at han lod den ivrige spørger selv svare på de stillede spørgsmål. Hvad mener De selv, hvorledes tror De, det pågældende parti begrunder sit standpunkt, hvilke modforslag mener De, de andre partier kan stille ud fra deres programmer? En glimrende skole i politisk tænkning.

Også i andre henseender behandlede han sine elever som ansvarlige mennesker. Spørgsmålet om at holde disciplin opstod slet ikke i hans timer, for det faldt aldrig nogen ind at »lave ballade«, »holde sjov med læreren«, når det drejede sig om Frisch. Naturligvis skete det ofte, at en elev forsøgte at være morsom. Når spøgen var vellykket, morede Frisch sig så godt som nogen anden, og det, selv om han selv havde været genstand for morsomheden. Ikke noget med et tvungent smil, nej, der var ingen tvivl om, at han gouterede spøgen. Og var spøgen mislykket, sagde han intet, men så blot et øjeblik sarkastisk på den uheldige spøgefugl. Så havde denne bestemt ikke lyst til at være morsom mere den dag. Mødte man en morgen aldeles uforberedt, fordi man havde været til bal aftenen før, sagde han: »Udmærket. De er et voksent menneske, jeg går ud fra, at De selv sørger for at indhente det forsømte«.

Selvfølgelig elskede og beundrede vi ham. Og disse følelser er ikke blevet formindskede, efterhånden som årene er gået, de har holdt sig og har forenet sig med en følelse af dyb taknemmelighed over for den strålende lærer, der har betydet så meget for vor udvikling.

Fredrik Nygaard

HARTVIG FRISCH

Forfatteren Fredrik Nygaard, der på Sorø Akademi har haft Hartvig Frisch til lærer i latin, har skrevet dette digt til sin næsten jævnaldrende lærer og vejleder.

Rektor trådte ind i klassen,
præsenterede, lidt tungt,
Hartvig Frisch, vor nye lærer
— Hartvig Frisch, en ung adjunkt!

Sjældent har vi Sorø-drenge
med så god grund stået ret.
Det var lisom klasseluften
blev hellenisk lys og let.

Og jeg smiled uvilkårlig.
Rektor spurgte: En bekendt?
Nej; jeg følte blot, at Cæsar
just den rette havde sendt.

En legat fra åndens rige,
verdensborger, demokrat.
Og vi unge var hans lige;
skønt adjunkt: Vor kammerat!

Senere på livets bane
Hartvig Frisch jeg ofte så.
Sælsomt: Var det nok så tåget,
følte luften hellas-blå,

når hans kloge øjne lyste,
når han talte klare ord.
Sorgfuldt synger nu disciplen
med som i et oldgræsk kor.

Vi er blevet gamle drenge,
og igen står »klassen« ret.
Smiler den, er det vemodigt
— kan det skjules? Man har grædt!

Men så hører vi hans stemme,
han er til i tid og rum,
og vi ved, at han er hjemme,
— hjemme i Elysium . . .

Joh. Lemche

SLÆGTSRUNER

Forhenværende kredslæge i Lyngby, Joh. Lemche, der var gift med Hartvig Frischs søster, Gyrithe Lemche, beretter om slægterne Frisch og Iversen.

Da jeg i Foraaret 1893 som forlovet med Hartvigs Faster, Gyrithe Frisch, sammen med hans Morfar, Rektor Conrad Iversen, stod Fadder til ham i Frederiksborg Slotskirke, drømte jeg ikke om, at det skulde falde i min Lod at være med til at forme hans »Personalie«. Efter Naturens Orden burde det jo have formet sig omvendt, saafremt der havde været noget at skrive om mig.

Slægten Frisch kan føres tilbage til Hartvigs Fem-tipoldefar, Henrik Frisch, som var Borger og Sukkerraffinadør i Hamburg i første Halvdel af det 17. Aarh. Hans Søn Johannes blev født den 12. Marts 1636. Han var Præst i Altona og gift med Margrethe Koch, Datter af en »Blegemand« i Altona. Deres Søn, Georg Diderik Frisch, født den 26. Oktober 1674, var Kammerraad og Amtsforvalter i Reinbech. Med sin anden Hustru, Augusta Dauw, Datter af Cancelliraad og Amtsskriver Marcus Dauw i Rendsborg, havde denne i alt 9 Børn, hvoraf den ældste, Hartvig Marcus Frisch, født den 26. Oktober 1709, kom her til Landet og blev Etatsraad og Toldinspectør ved Øresunds Toldkammer.

Ifølge dennes egne Optegnelser havde han 16 Børn, af hvilke Sønnen Hartvig Marcus Frisch, født den 7. September 1754, blev Etatsraad som Faderen og Direktør for den kongl. grønlandske Handel. Det er efter denne sidste, at Hartvig er opkaldt.

Disse to Fornavne, Hartvig Marcus, kunde tyde paa, at der var indblandet jødisk Blod i Slægten.

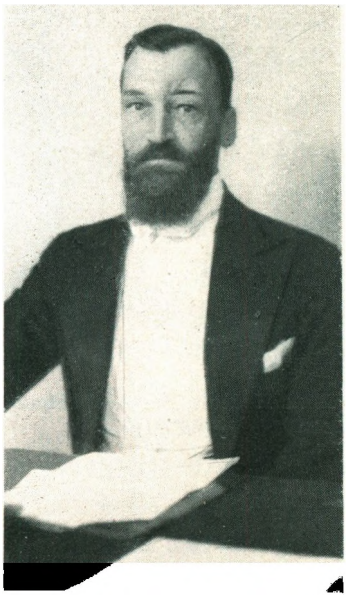

Hartvig Frisch
ved doktordisputatsen
pa Københavns Universitet.

Hartvig Frisch i samtale med Holger Larsen og Th. Stauning.

Hartvig Frisch taler med kammerherre Lerche og fru Edith ved Paul Bergsøes 70 års fødselsdagsfest, december 1942.

Professor Hartvig Frisch kommer til sin første forelæsning på Københavns Universitet.

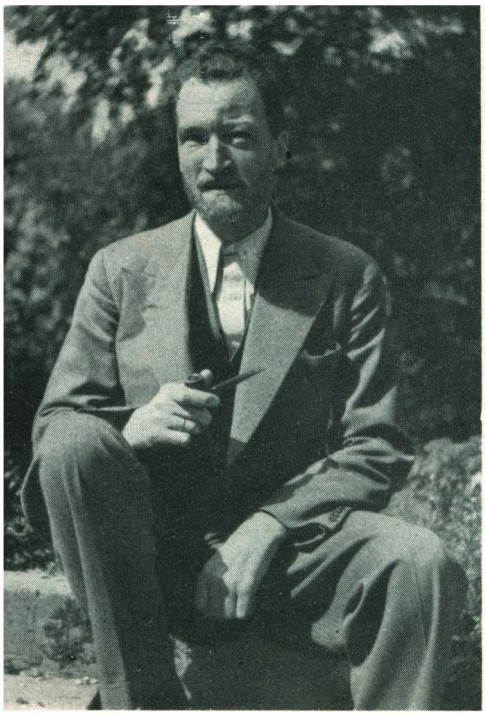

Hartvig Frisch med Hans Hedtoft, Per Albin Hansson og Alsing Andersen.

Hartvig Frisch i haven i Hørsholm.

Statsradiofoniens programudvalg. Hartvig Frisch står ti højre; iøvrigt ses F. E. Jensen, Oluf Bertolt, Alfr. Bindslev Axel Breidahl, Jul. Bomholt, Otto Rung, Peder Gram, P. Andersen m. fl.

Direktør, Etatsraad Frisch giftede sig den 18. Januar 1783 med Pauline Dorothea Tutein, født den 31. Marts 1764, som Datter af den første her i Landet fra Mannheim indvandrede af Familien Tutein, hvis Stamfædre var Hollændere. Denne Peter Tutein kom her til Landet i 1748 og gik i Kompagni med en Fabrikant eller vistnok Katuntrykker Bruckner, hvis Enke, Pauline Rath, han i 1756 ægtede.

De havde 4 Børn, en Søn, Friederich Tutein, som blev kaldt »den lille Markis« — man ser ham paa det bekendte store Børsbillede i Forgrunden som en ganske lille mand (han minder om »Nummermanden«) — og 3 Døtre, hvoraf den mellemste, Dorothea, altsaa blev gift med Etatsraad Frisch. De to andre blev gift med to af deres Faders yngre Fætre, Diederich og Peter Tutein, der ligeledes var kommen fra Mannheim. En tredie Broder til disse, Johannes Tutein, tog til Vestindien, hvor han antog Navnet Iohn Tutein. Denne havde med en farvet Kvinde 8 Børn, som han lyste i Kuld, og hvoraf 3 kom her til Landet, 2 Sønner og 1 Datter, og denne Datter, Catharina Tutein, blev gift med en Søn af Etatsraad Frisch, Grosserer Constantin Frisch, Hartvigs Oldefar. Der skulde altsaa ogsaa være farvet Blod i de efterfølgende Generationer. Det hed sig i Slægten, at denne farvede Kvinde var en Mestits, men i gamle Dokumenter fra Vestindien staar, at hun var af »negroid« Afstamning. Dette behøver dog ikke at betyde, at hun skal have været Mulatinde eller stamme fra Negerfolk, thi man har gjort mig opmærksom paa, at man i Vestindien brugte dette Udtryk om alle farvede. I Slægten er der bevaret et Sagn om, at hun skulde have hørt til den bekendte, forholdsvis højtstaaende Stamme, Sioux-Indianerne, der boede Vest for Floden Mississippi, og jeg tror at have bemærket blandt en Del af Efterkommerne noget, der kunde tyde paa, at Sagnet ikke har helt Uret. Der skulde altsaa ifølge dette være Indianerblod i Hartvig.

Etatsraad Frisch har vistnok været af et noget uroligt, foretagsomt Temperament. I 1784 — Aaret efter sit Giftermaal — købte han en Gaard i Herløv, som han solgte igen 1787 for derefter at købe Ørholm Vandmølle og Fabrik. Her byggede han den endnu staaende smukke Direktørbolig. At det er Frisch, der har ladet denne Bygning opføre,

fremgaar af en Dagbogsoptegnelse af hans Svigerfader, der hver Sommer fra 1783 til 1799 boede paa sit Landsted »Hollandia« i Kongens Lyngby ligeoverfor Sorgenfri Skovs sydlige Del. Ved den østlige Indgang til Haven ved Ørholm Direktørbolig stod endnu omkring Aar 1900 et Par store Grønlandshvalsunderkæber opstillede som en Bue over Indgangen, og jeg formoder, at disse har staaet der fra den store Grønlandsdirektørs Tid.

Allerede i 1793 solgte han Ørholm til to Englændere og købte Vodroffgaard, hvor han anlagde en Vandmølle, og hvis Hovedbygning han forøgede med en Etage. Da imidlertid hans elskede 16-aarige Datter, Henriette Frisch, døde der den 25. Novbr. 1802 efter at have sværmet med en ung Løjtnant en Balnat i Haven, kunde han ikke udholde at bo der længere og solgte derfor den store Ejendom. Saa byggede han den smukke af Harsdorff tegnede Bygning nr. 3 (eller 5) paa Nytorv, hvor han boede om Vinteren, og i 1806 købte han til Sommerbolig en Villaejendom, som laa i nuværende »Hotel Lyngby«s Have, men som brændte sammen med Kroen i 1873 (eller 72). Han boede her ligeoverfor sin Svoger Peter (den anden) Tutein, der beboede den afdøde Svigerfaders gamle Ejendom »Hollandia«.

Den 18. April 1814 døde Direktør Frisch's Hustru, Dorothea Tutein, og den 22. August 1816 døde han selv paa en Rejse til Mannheim. Da hans Lig skulde føres her til Danmark paa et Skib ned ad Rhinen, forulykkede dette, og Etatsraaden ligger fra den Tid paa Bunden af Rhinen.

Nummer 6 i Rækken af deres mange Børn var Constantin Frisch, opkaldt efter Familiens gode Ven, Storkøbmanden Constantin Brun. Constantin Frisch blev født den 4. September 1793. Han blev oplært ved Handelen, og efter Traditionen skal han have tjent gode Penge under Napoleons Fastlandsspærring ved at etablere sig i Tønning og sørge for en Del af Evropas Forsyning udefra. Hvor meget dette Sagn har paa sig, skal jeg ikke kunne sige, men ved sin Død den 12. August 1865 efterlod han sig en Formue paa 800.000 Rdl. Han havde — vistnok efter at han havde opgivet Handelen — købt Ejendommen »Charlottendal« ved Slagelse, hvorfra Sønnerne Hartvig og Iohn blev sendt i Sorø Akademis

Skole og boede i Pension hos Professor Japetus Steenstrup, som i de Aar var Lærer ved Akademiet. Man har herfra Historien om, at Hartvig en Dag sendte Moderen et Brev, hvori var indlagt en Lok af hans Haar, som en af Lærerne under en vel kraftig Revselse havde revet ud af hans Lokker. Drengens Brev gør ikke Indtryk af, at denne Behandling har afficeret ham videre, og Moderens Klage gennem et Brev til Professor Steenstrup lyder nærmest som en blid Henstilling til den paagældende Lærer om fremtidig at benytte lempeligere Methoder, »hvor det gøres nødvendigt at straffe«. Iøvrigt synes jeg det værd at bemærke, at denne 12-aars Dreng i det ret lange Brev til Moderen ikke har en eneste Stavefejl, og at det er skrevet med en smuk Haandskrift.

Omkring 1850 sælger Constantin Frisch Charlottendal til en C. Neergaard og flytter til København, hvor de boede paa Hjørnet af Frederiksholms Kanal og Ny Kongensgade og om Sommeren i de første Aar i Villaen »Taarnborg« paa Frederiksberg og senere paa den lille Ejendom »Bøgely«, som laa umiddelbart Syd for Bellevue ved Taarbæk.

Constantin Frisch døde altsaa 1865, og Hustruen har aabenbart da følt Trang til efter Mandens lange Sygdom (Lamhed efter Apoplexi) at se sig om i Verden, thi hun og den ældste Datter Frederikke skal i egen Ekvipage være kørt en Del af Evropa rundt og ikke sparet paa Skillingen, for man fortalte senere, at hun ved sin Død den 17. April 1871 havde formøblet det halve af den efter Manden tilstedeværende Formue. Inden hun døde, havde hun haft den Sorg at have mistet sine to haabefulde Sønner, Kunstmaleren John Frisch, der i 1867 døde af Tyfus paa en Studierejse i Florentz, og Arkitekten Theodor Frisch, der i nogle Aar efter Faderens Død arbejdede under vor berømte Arkitekt Theofilus Hansen i Wien, hvor han blev smittet med Tuberculose af en ung Pige, med hvem han var forlovet. Han naaede netop at komme hjem til Moderen en Dags Tid, før han døde den 17. Maj 1870.

Hendes ældste Søn, Hartvig Frisch, født den 10. Marts 1833, vilde oprindelig have været Læge og begyndte ogsaa paa dette Studium, men det viste sig, at han ved den Ørelidelse, han havde haft som Dreng, havde mistet saa meget af sin Hørelse, at det ikke var muligt for ham

at gennemføre et saadant Studium, end sige siden udøve praktisk Lægegerning. Han købte derfor i Forening med sin Svoger, cand. mag. Ludolph Kiær, Store Kongensgades Skole i Nummer 55 i Slutningen af Halvtredserne og giftede sig den 16. November 1860 med Elisabeth (Betzy) Alexandra Mourier, ældste Datter af Proprietær, cand. theol. William Courtonne Mourier og Hustru Charlotte Pauline Zinn.

Denne var hans Kusine, og det blev krævet af ham, før han fik Lov til at faa hende, at han skulde have en Examen, og saa tog han den theologiske, skøndt han var alt andet end gudelig anlagt. Min gamle Sognepræst sagde, da jeg omtalte ham for ham: »Naa, han, den gamle Hedning.« Jeg spurgte engang Mourier, hvorfor han havde valgt at studere Theologi, hvorpaa han svarede, at det kunde han hurtigst gøre færdigt, og samtidig fortalte han mig, at han aldrig havde hentet sit Examensbevis.

Med Betsy Mourier kom der gallisk-romansk Blod ind i Slægten, idet Familien Mourier stammede fra de franske Huguenotter i Sydfrankrig, der maatte søge til Udlandet, da Ludvig den 14. i 1685 ophævede det nantiske Edikt. Slægten søgte til Sweitz, hvorfra to Brødre (eller Fætre) omkring 1720 kom her til Landet som calvinske Præster. Det er fra disse to, at den danske Gren af Familien stammer. En Søn (eller Sønnesøn) af den ene af disse indvandrede var Supercargoen, Kaptain Mourier, hvis Søn Paul Pierre Ferdinand Mourier var Godsejer og ejede »Hinnema« paa Fyn. Han giftede sig med Johanne Susanne Skibsted, en Datter af Generalfiskal Skibsted. En Søn af dette Ægteskab var altsaa Betsy Mouriers Fader.

Hartvig Frisch og Betsy Mourier fik 1 Søn og 3 Døtre. Sønnen, Aage Frisch, var født den 14. Marts 1863.

Da Skolebestyrer Hartvig Frisch' Moder døde den 17. April 1871, arvede han jo en Del Penge, og for disse købte han en Grund ved den gamle Farimagsvej — nu Farimagsgade — og byggede der en ny Skole, som han kaldte »Lyceum«. Den blev i Begyndelsen af dette Aarhundrede slaaet sammen med Nørrebros Latin- og Realskole, og Bygningen blev solgt til Socialdemokratiet i København.

Sønnen, Aage Frisch, var en høj, slank Mand — som hans Søn, Undervisningsministeren —, godt begavet, et klart Hoved med et hurtigt Nemme, men han havde fra sin Barndom paadraget sig en tuberculøs Brystlidelse, som i nogen Grad svækkede hans Arbejdsevne under Studierne. Dette hindrede ham dog ikke i, at han med sin ukuelige Vilje blev en tilsyneladende kraftig ung Mand, dygtig til alle Slags Idrætter som Gymnastik, Hugning, Keglespil og Billard. Han var en dygtig Danser, der førte an i enhver Balsal. Om hans Ridderlighed — men ogsaa om hans Despoti — vidner følgende Beretning: Naar han førte an ved et Familiebal eller Klubbal, gik han rundt og kontrollerede Damernes Balkort, og fandt han en sølle Stakkel, der af Mangel paa Skønhed eller Herretække ikke havde faaet sit Balkort fyldt, henvendte han sig til Herrernes Balkort for at finde den Skyldige, som saa blev tvangsindlagt paa vedkommende Dames Balkort. Aage havde en satanisk Nydelse af at drille disse Svigtere af deres Ridderpligter.

Dette lidt »despotiske« i hans Karakter førte ham naturligvis under »Estrupiatet« over som Tilhænger af dennes Provisorieregimente.

Aage Frisch blev 1889 cand. mag. og Lærer og Skolebestyrer af »Lyceum«. Han blev samme Aar gift med Anna Iversen, en Datter af Rektor Conrad Iversen, der var født den 19. September 1833 i Stevelt ved Haderslev som Søn af Gaardejer Iver Jensen og Ane Marie Jensdatter. Han gik i Skole i Kvistrup, læste senere hos Pastor Boisen sammen med dennes Søn og kom i en Alder af 14 Aar til Kolding Latinskole og blev sat i Kost hos Hospitalsforstander Niels Jørgensen, sammen med hvis Børn han opdroges, og med hvis Datter Christine han senere blev gift.

Han blev en lærd Mand af den gamle sprogkyndige Retning, stiv i Latin og Græsk. Han blev Lærer i Haderslev lærde Skole men maatte efter Krigen 1864 fortrække og kom med de øvrige Lærere fra denne Skole til København, hvor de i Løngangsstræde oprettede »Haderslev Læreres Skole«, der i en Snes Aar havde god Vind i Sejlene med Professor S. B. Thrige som Topfigur. Blandt Skolens andre Lærere var Dig-

teren, Konrektor Edv. Lembcke, Chr. Dorph, Chr. Grønlund, Christopher Møller o. fl.

Iversen blev senere Overlærer og Rektor ved Horsens Latinskole, hvorfra han i 1889 forflyttedes til Hillerød Latinskole. Her kom Hartvig — efter sin Faders Død i 1896 — til at bo sammen med sin Moder og sine 2 Søstre under hele sin Skoletid, og da kunde man ofte træffe Bedstefader og Dattersøn ivrigt beskæftigede med at studere græske og latinske Forfattere sammen. Intet Under, at Hartvig blev den kyndige Sprogmand.

Gamle Rektor Iversen var nok konservativ, men han var tillige en meget frisindet Mand, der i en forbavsende Grad forstod de Unge og forstod at vinde disse, saa han ved sin Afgang fra Skolen ved de 70 Aar efterlod et dybt Savn. Han har næppe lagt noget Pres paa Hartvig med Hensyn til dennes politiske Anskuelser. Der herskede altid det hjerteligste — jeg havde nær sagt: det kammeratligste — Forhold imellem dem.

Med Hartvig uddøde den mandlige Linie af denne Gren af Familien Frisch. Det var, som om alle Slægtens i Tidens Løb fra mange Sider ved Arv opsamlede Evner havde toppet sig op til dette Meteor, der slukkedes efter en straalende men kort Livsbane.

Maatte det med Tiden vise sig, at der ogsaa i Slægtens tilbageværende kvindelige Linier slumrer Evner, der kan blive til Gavn og Glæde for vort Folk og vort Land.

Hartvig Frisch

SELVBIOGRAFI

1941

Jeg, *Hartvig Marcus Frisch*, er født i Hillerød den 17. januar 1893 som søn af skolebestyrer Aage Viggo Frisch og hustru Anna Frisch, født Iversen. Efter min faders død i 1896, da jeg var 3 år gammel, tog min moder ophold i Hillerød, hvor min morfader, C. Iversen, var rektor ved Frederiksborg Statsskole, og hun flyttede senere sammen med sine forældre. Her fik jeg min opdragelse, til jeg i 1910 blev student fra nævnte skole, og gennem min bedstefaders indflydelse blev mine interesser fra mine tidlige drengeår vendt mod oldtiden, ligesom jeg ved hans hjælp fik lagt grunden til mit kendskab til græsk, der ikke længere fandtes ved Frederiksborg Statsskole. Til gengæld havde jeg i rektor dr. Karl Hude og senere rektor Julius Nielsen vejledere i latin, hvis undervisning fik varig betydning for mine interesser.

Fra 1910 til 1917 studerede jeg ved Københavns Universitet, og det viste sig på et tidligt tidspunkt af mine studier, at mine interesser havde tre retninger, som alle lå lige dybt i min natur: den filologiske, den historiske og den sociale. Derfor måtte jeg efter i nogen tid at have studeret historie som hovedfag, latin og tysk som bifag, på et senere tidspunkt vende mig helt til den klassiske filologi og slutte min eksamen med latin som hovedfag (speciale romersk historie fra Sullas til Cæsars død) og græsk som bifag. Og samtidig lededes jeg af mine sociale interesser til at tage aktiv del i socialt og politisk arbejde i København dels gennem Studentersamfundet, dels gennem den socialdemokratiske vælgerforening.

De lærere, som jeg fra denne periode skylder mest, er professorerne Gertz, J. L. Heiberg, A. B. Drachmann, Kr. Erslev, Kr. Kroman, Sarauw og Holger Pedersen. Efter endt eksamen blev jeg gift (Stella Bruun, ægteskabet opløst 1929) og flyttede til Århus som adjunkt ved Århus Katedralskole i fagene græsk og latin. Jeg fortsatte mine studier og oversatte i 1918 Hippokrates' skrifter »Om den gamle lægekunst« og »Om vand, luft og steder« samt Thomas Bartholins skrift om »Den praktiske anatomi«.

Det blev af største betydning for mig, at jeg i 1920 modtog et større legat fra den Danneskiold-Samsøeske stiftelse, hvorved det blev mig muligt i årene fra 1920 til 21 at foretage en studierejse i Italien og Grækenland. Den største del af tiden tilbragte jeg i Rom og Athen, men ind imellem de mere varige ophold rejste jeg til fods gennem begge lande og skaffede mig derved et førstehånds kendskab til alle de vigtigste monumenter fra oldtiden. Også her gjorde min tredelte interesse sig gældende, idet jeg samtidig med mine historiske og arkæologiske studier på stedet så mig stillet midt i de stærke sociale brydninger, som fremkaldtes af den begyndende italienske fascisme. Den indsigt, jeg herved vandt mig i det moderne livs sociale kampe, uddybede jeg ved fornyet beskæftigelse med det sociale spørgsmål i oldtiden. Som en frugt af mit ophold i Pompei udgav jeg i »Tilskueren« (maj, juni 1922) en afhandling med titlen »Pompeianske dage«. Mine materialesamlinger fra rejsen nåede jeg først gennem min Kulturhistorie at bringe frem i en større helhed.

Efter min hjemkomst til Århus holdt jeg i »Jysk Selskab for Sprog og Historie« flere rækker forelæsninger, hvoraf senere er fremgået »Rom, oldtidens verdensby« (1925) og »Platons stat« (1924).

I 1923 blev jeg forflyttet til Metropolitanskolen under min gamle rektor dr. Karl Hude, og i de følgende år fortsatte jeg mine studier af græsk filosofi, hvoraf fremgik et mindre skrift »Sofisten Protagoras« (1926). Af forlagsboghandler Henrik Koppel stilledes der mig den opgave at skrive en samlet let fattelig fremstilling af »Europas Kulturhistorie«, og i dette værk, der udkom i to bind i 1928, nåede jeg at samle

alle de enkeltheder, som jeg ved rejser og studier havde tilegnet mig, og det stærkt delte ved mine interesser, hvorom mine studiers forløb vidnede, kom mig ved denne opgave overordentligt til gode, idet sprog, historie, lingvistik, arkæologi og politik i lige grad gav mig støtte under udarbejdelsen.

Samtidig havde mine politiske interesser ført mig ind i tidens aktuelle spørgsmål. Fra 1923 til 25 var jeg formand for Studentersamfundet, blev medarbejder ved »Tilskueren« og »Social-Demokraten« og valgtes i 1926 ind i Folketinget for Maribo-kredsen. Størstedelen af min tid efter udgivelsen af »Kulturhistorien« har derfor været optaget dels af politisk arbejde (1935 ordfører for Socialdemokratiet og formand for den socialdemokratiske rigsdagsgruppe til 1940), dels af udarbejdelsen af skrifter vedrørende den helt moderne historie (1933 »Pest over Europa«, 1935 »Fra Brest-Litowsk til Rapallo«).

Dog har jeg ikke af min mere udadvendte gerning ladet mig afholde fra beskæftigelse med det klassiske studium, som også min skolegerning stadig holdt mig i forbindelse med. Efter at jeg i 1931 atter var blevet gift, rejste jeg med min hustru, Edith Frisch, født Lorentzen, i 1933 til Grækenland og Italien og fik derved lejlighed til at se de sidste nye fund på Akropolis og de store nyopdagelser fra republiken og kejsertiden i selve Rom. En stærk impuls til fornyet beskæftigelse med klassiske emner fik jeg, da min datter, fru Irene Fuglsang, valgte de klassiske fag til studium og vi i ferierne sammen kastede os over de gamle forfattere. Derved ledtes jeg til atter at fremtage et lille skrift under Xenofons navn om Athenernes statsforfatning, som rektor Hude i sin tid havde henledt min opmærksomhed på. Den første frugt af disse nye studier, som påbegyndtes i 1938, var et bidrag til »Festskrift til Niels Møller« (1939) under titlen »Ideologi og virkelighed hos Thukydid«, efterfulgt i 1941 af min doktorafhandling »Athenernes statsforfatning« (forsvaret fandt sted den 29. maj), der samme år førte til min ansættelse som professor i klassisk filologi.

Indenfor den højere skole, hvor jeg siden 1918 havde haft min gerning (lektor 1929), var jeg i årene 1939—41 knyttet til undervisnings-

inspektionen for fagene græsk og oldtidskundskab, og i forbindelse med denne virksomhed har jeg i 1940 i tidsskriftet »Vor Ungdom« ladet fremkomme en afhandling om »Faget oldtidskundskab«.

Ovenstående selvbiografi, som er skrevet til Københavns Universitets årsskrift i anledning af doktorgradens tildeling, går, som det vil ses, kun til året 1941. Til supplering, især for årene 1941—50, kan fra Kraks blaa Bog 1949 gives følgende yderligere oplysninger:

Professor i klassisk filologi ved Københavns Universitet 1941—48, undervisningsminister i ministeriet Hedtoft 1947, folketingsmand Maribo-kredsen 1926—45, Nakskov-kredsen fra 1945. Medlem af Udvalget for Folkeoplysningens Fremme 1929—48, medlem af Statsradiofoniens programudvalg 1930—47. Medlem af Det udenrigspolitiske Nævn 1935—41 og 1945—47, formand for Nævnet 1945—46 og i 1947. Medlem af Den danske delegation til Folkenes Forbund, af Den interparlamentariske Unions internationale råd 1936, af sammes executivkomité 1946, af Det kgl. Teaters tilsynsråd 1936—47, af Skattekommissionen af 1937 til 1945 og af repræsentantskabet for Danmarks Nationalbank 1938—48. Medlem af Socialdemokratiets partiråd 1939—45 og af bestyrelsen for Rask-Ørsted Fondet 1939—48, formand for Dansk Selskab for Oldtids- og Middelalderforskning 1943—46; medlem af den danske delegation ved De forenede Nationers konference i San Francisco 1945 samt repræsentant for Socialdemokratiet i U.N.O. 1946 og 1947. Formand for redaktionsudvalget for Rigsdagens jubilæumsværk 1946, medlem af Forfatningskommissionen af 1946 og af Forsvarskommissionen af 1946.

Hartvig Frisch døde den 11. februar 1950.

SMÅTRÆK OM HARTVIG FRISCH

Fortalt af hans mor og søster

I nogle optegnelser om sin søn fortæller fru *Anna Frisch* bl. a.:

Hartvig var en sød, stille dreng. Da han kom i forskole til latinskolen, var han 5½ år. Jeg syntes, han var så opvakt, men han var længe om at tale rent. Han kunne lære alt udenad. Jeg spurgte engang hans lærerinde om, hvordan hun syntes det gik, og så svarede hun: »Enten bliver han en meget stor mand, eller også slet ingenting, for han hører ikke efter« ...

Da han skulle have mellemskoleeksamen, var han syg, men han stod op og gik til eksamen og fik den uden at læse, og der var ingen, der anede noget. — — Han var aldrig glad ved børneselskaber, og da han gik i danseskole, hændte det ham, at en ældre dame sagde om ham: »Den dreng lærer aldrig at danse«. Da han hørte det, forlod han lokalet, og det var ikke muligt at få ham derhen igen . . .

Han havde en periode, hvor han sparkede til familie og familietraditioner, fordi han følte tyngden ved at være den sidste af sin slægt; han ville ikke være en ener, men hedde Svendsen. Det gik dog heldigvis over . . .

Som mand har han kun skaffet mig glæde, og det smukke samliv, han har levet med Edith, har været til stor lykke for mig. Når han havde en lille tid tilovers, kom han herud i Båstrup til mig for at glæde mig med at fortælle mig, hvad han havde oplevet, og alt, hvad han havde skrevet, sendte han hertil, at jeg kunne læse det.

Hartvig Frisch's søster, frøken *Karen Frisch*, fortæller:

Engang var han dumpet i Spejldammen i Præstevang. Det er en mudderpøl med hængedynd, og det var med nød og næppe, han reddede livet og kom pjaskvåd hjem. Det var meget tidligt forår, jeg tænker, han var gået igennem isen, og han løb rundt på vejen og tørrede det våde tøj på sig, for han syntes, det var synd for mor at fortælle det. Vanter foragtede han, og hans hænder var altid fulde af vædskende frostsår om vinteren; det gjorde ondt i mig at se på, men der måtte ikke gøres noget ved det — det var umandigt . . .

Han skrev en roman, der hed »Den æreløse ridder«, den drillede jeg ham meget med, engang jeg tilfældigvis fandt den, for den æreløse herre bestilte aldrig andet end at spise, sove og slå ihjel, og det fandt jeg for ensformigt.

Tegning af *Carl Jensen*

Gerhard Kemp

FANTASIENS Ø

En skolekammerat af Hartvig Frisch, kommunelærer Gerhard Kemp, fortæller om barndomsårene i Hillerød.

I Hillerød, den lille by,
omkrans't af store skove,
hvor tårne knejse højt mod sky,
hvori der ugler sove,
der ligger der en lille ø,
langt ude i den dybe sø.
I Hillerød, den lille by,
omkrans't af store skove.

Hver lørdag samles her en flok
af raske ungersvende,
der ej har fået tævet nok
på deres gamle fjende.
På slemme Hans, der er så snu
og har imod dem ondt i hu.
Hver lørdag samles her en flok
af raske ungersvende.

Sådan begyndte en sang, den tolvårige Hartvig skrev til en drengeforening, han havde stiftet og styrede med venlig, men myndig hånd. Da han blev spurgt om, hvorfor uglerne skulle med i vores »slagsang«, svarede han: »Sove skal rime på skove«. Og om livet i skoven handlede sangen.

I skovene om Hillerød sloges vi med køller som Robin Hoods mænd, og her fægtede vi som musketerer. Legene fik navn og indhold efter de bøger, Hartvig læste og fik os andre til at læse.

Men allerede i anden mellemskoleklasse var slagsmålene os ikke nok, og så sprang ud af Hartvigs fabuleren »D.S.O.«, en hemmelig og eksklusiv forening. Ingen måtte røbe dens navn »Den Sorte Orden«, ingen fortælle om dens formål, dens medlemmer, dens love, alt skulle være helt anderledes end livet i skolen og hjemmet. Jeg tænker, Hartvig den gang læste spanske romaner, for de klingende navne, vi fik i D.S.O. i stedet for de dagligdags borgerlige var José Serano de la Sancho, Nunez de Braga, Fray Dandolo Ignatius o.s.v.

Til vor borg, hvor vi mødtes hver lørdag, fandt vi det helt ideelle: i Præstevangen lige ved Hillerød ligger Fantasiens Sø, og i den ligger Fantasiens ø, en idyllisk lille ø, hvor Frederik VII havde bygget en jagthytte, der nu var tom. For at komme over til øen, måtte vi kravle over et tre meter højt gitter med jernspidse foroven. Store gamle bøgetræer indrammer huset og spejler sig i den stille sø. Det var en fæstning, der var let at forsvare, og det var en afspærret ø, det var forbudt at færdes på, hvilket naturligvis gjorde det hele mere spændende og tillokkende.

Hvor mange drenge mon har haft en bedre fantasiens ø at tumle sig på, og hvor mange drenge mon har haft en fører og ven som Hartvig? Han gav os navne, vi i vor lille kreds beholdt for livet, han organiserede en forening med love og straffe og belønninger og med kampvalg af »stormester«, arkivar og redaktør, og han kunne holde store »politiske« taler i den lille hytte fra den omvendte båd, der blev Hartvigs første talerstol. Med sit lune og sin viden og sine evner til at rive os andre med, hvælvede han en fantasiens blå himmel over vort drengeliv.

En lørdag eftermiddag, da Hartvig skulle genvælges som stormester eller væltes, stak han mig på vejen ud til »casa« et stykke papir i hånden, hvorpå der stod: Ignatius har udsendt et nyt »Republica« (vores blad). Medens disse herlige blade ellers ikke kan prale, hverken af indhold eller betydning, har dette det store plus, at det betegner en fuld-

stændig vending i hr. Ignatius's meninger. Det er nemlig pludselig mig, han vender sig imod. Først viser han, hvor svagt jeg står, og dernæst går han over til at angribe mig for mit skrift mod Juan. Altså, Ignatius er løbet lige i armene på Juan. Men kære Nunez! Den ryger vi ikke på. Det skulle bare mangle! Nu skal du høre, hvad jeg har tænkt mig.

Så følger en omhyggelig slagplan, der vil få de to partier i totterne på hinanden. Og ude i »casa« spillede han de to partier ud mod hinanden, så de glemte, de ville vælte Hartvig, fik det stormende møde til at ende i harmoni, og »regeringen« sad fastere i sadlen end før mødet.

Da kampen var forbi, holdt den genvalgte stormester en tale om kongen, der byggede denne hytte for at have et fristed for regeringspligter og sin kone. Nu var det os, der brugte den som et fristed for skolepligter og hjemmets love. Og en flok gode venner gik syngende hjem gennem den dæmrende skov.

Så vi, hvor kønt der var? Vi talte aldrig om det. Men meget genert og meget privat gav Hartvig mig en aften i Præstevangen et digt, der begyndte således:

Når jeg i min lyse, klare barndom
ofte færdedes i skoven ene,
lærte jeg mig selv naturens visdom,
som den skreven stod på blad og grene.

Ja, naturen åbnede sig for mig,
viste sine herligheders tal,
og med undren barnetanken svang sig
gennem løvets skjul til himmelhal.

Men når solens ild var gået ned,
og vinden vuggede de høje kroner,
ledte aftenstjernen mine fjed,
til jeg hørte romantikkens toner.

Således naturen blev et hjemsted
stort og godt for barnesjælens tanke,
hvor den fri for verdens strid og ufred
under poesiens vinger kunne vanke.

Hartvig og Edith Frisch i samtale med lektor Peter P. Rohde, 1945.

Hartvig Frisch i haven i Hørsholm. 1945.

Hartvig Frisch på Folketingets talerstol. Bagved ses formanden, Hans Rasmussen.

Hartvig Frisch, Vilh. Buhl og Hans Hedtoft ved et møde i Det udenrigspolitiske Nævn i december 1946.

Til venstre:
Hartvig Frisch med minister Henrik Kauffmann og professor Erik Husfeldt ved Forenede Nationers konference i San Francisco.

Hartvig Frisch i samtale med filmskuespillerinden Myrna Loy ved Unesco-møde i Paris 1949.

Hartvig og Edith Frisch i Ægypten 1947.

Tænker jeg på drengetiden i Hillerød, hører jeg gennem de fire årtier suset fra barndommens skove og ser Hartvig for mig: en høj spinkel dreng med den rene fine profil, lægerne endnu ikke havde mejslet op, lidt foroverbøjet for at lytte til andre, altid brændende ivrig for at forstå os og få os med det skridt videre, han som regel var nået, kampivrig med køller og senere kampglad i ordstrid, vred over uret, men sjælden hidsig, glad, men ikke overstadig, vittig og fuld af humør og sjove iagttagelser, men ikke ondskabsfuld eller plat; på tomandshånd lidt romantisk og drømmende, men med et fast tag i livets realiteter, en ven i hvem der ikke var svig.

Det blev efterhånden til, at Hartvig og jeg, når der ikke var møde i D.S.O., gik en tur hver eneste dag i al slags vejr. Vi fik allerede som halvstore drenge en jævn jordvindende gangart, hvor vi støt gik en gammeldags mil i timen. Cykler havde vi ikke; men hvor vi kunne trave! En søndageftermiddag kunne vi gå de 3½ mil til Rågeleje, bade og gå hjem igen, og ingen skænkede det en tanke, at det var langt.

Hvor var Hartvig oplagt, og hvor havde han allerede den gang en mærkelig evne til at snakke med mennesker og vinde dem. Vi havde en sommer fået penge til en dæksplads på jyllandsbåden, sejlede til Horsens, gik om formiddagen til Skanderborg, kom til at spille tennis om eftermiddagen med nogle unge, der inviterede os til bal. Dansede den nat, blev næste morgen af glad ungdom fulgt til Ry, gik videre over Himmelbjerget til Silkeborg, hvor vi ud på eftermiddagen lagde os til at sove i en have. Et par timer efter blev vi vækket af den vrede havejer; jeg var for træt til at svare; men Hartvig kom i en hyggelig samtale med ham, og vi blev inviteret på aftensmad og nattesøvn. Sådan fortsatte vi en halv snes dage, Hartvig stadig lige oplagt og vindende, og overalt, når vi skiltes fra mennesker, der havde vist os gæstfrihed, havde jeg en følelse af, at de var taknemmelige for og oplivede af vores besøg.

Den samme oplagthed, Hartvig havde over for leg og fritid og mennesker, han mødte, fulgte ham i arbejdet. En sommernat havde vi været til bal, set solopgang og kom hjem et par timer før vi skulle i skole.

Næste dag havde vi en svær lektie i en af timerne, og Hartvig blev hørt. Han klarede som altid strålende for sig, og da timen var forbi, spurgte jeg: »Hvornår har du haft tid til at læse?« Han så forundret på mig: »Der var da tid nok. Vi kom hjem allerede klokken 5.«

Lege og lære forstod drengen Hartvig; leve og arbejde forstod han livet igennem.

Da vi var 16 år, rejste jeg fra Hillerød, og i et af hans breve fra den tid står der: Jeg tror, vi to er uadskillelige. Vi har levet sammen i den alder, hvor den spirende tanke famler sig frem og ofte sætter de fagreste blomster. Der ligger endnu grønne kranse på minderne om lykkelige dage, hvor vi vandrede sammen ud ad den brede landevej, mens solen skinnede.

Mindet, det er den dybe brønd,
hvoraf vennerne evig kan øse.
Genleve i tanken hver time, der skøn
bandt dem med et bånd,
som selv tidens hånd
skønt jernhård ikke kan slappe og løse.

Men oplevelserne i D.S.O. tror jeg betød mest for ham. Mange gange, når han talte og skrev til ungdommen, hentede han billeder og historier fra skovene om Hillerød. I et svar på et telegram, jeg sendte ham, da han næsten 40 år efter D.S.O.-dagene blev minister, skrev han blandt andet:

Tak for dit strålende telegram, der mindede om de gamle dage ude i skovene. Vore store debatter derude var en forskole for mig for alt det, jeg senere har været igennem. Det er ligesom med små piger, der leger med dukker. Vi legede med love, valg og stormestre og gik lige så meget op i det, som jeg senere har set voksne mennesker gøre. Tak for de dejlige år, kære Gerhard! Fantasiens ø bar ikke sit navn forgæves.

TIL

BEDSTEFADER PÅ HANS 80 ÅRS FØDSELSDAG

19. SEPTEMBER 1913

Septembersolen skinner,
æblerne svulmer gyldent,
rødbøgens blod og vildvinens flammende blade
blusser omkap med røde dryppende rønnebær;

skoven rasler med faldende løv,
det bliver lyst over bakkerne,
himlen er åben milevidt,
træer og huse blir små i det vældige rum,
men mennesket ånder friere.

Gamle mand, det er dine tegn,
dem har du set som dreng,
når du samlede nedfalden frugt til din mor
eller gravede kartofler op
eller plukkede nødder i hegnet.
Det vidste du: når den tid kom,
kunne du lægge et år til de forrige!

Siden da er bjerge af visne blade blevet til muld,
i grønne gyngende moser er tørven groet stille,
skifertagsglimtende byer er spredt over landet,
og du er blevet en gammel mand;
men ingen himmel lyser klarere end dine blå øjne,
og intet er smukkere end din kraftige hånd,
der hviler hvid og stærk på eget bord.

Andre må tale om din kamp og møje,
dengang din skæbne endnu ikke var tvundet
til det stærke mangestrengede tov,
men svajede for vinden som en grøn ranke,
saftspændt af usikre længsler og håb,
klamrende sig til karrige dagpenge og livsforsikring.
Jeg har kendt dig som egen i skov
med sikkert rodgreb i muld og styrkesvulmende stamme,
kronen højt over krattet.

Jeg vil ikke nu i min grønne ungdom
stille mig op og bedømme dig, der er firs.
Men eet må jeg sige:
Født i en ny og anden tid,
der ser, lever og dømmer anderledes,
i hvis larmende gadefærdsel
klangen af din tids tanker og syn er druknet,
ser jeg med undren, hvorledes du den firsårige
opfylder et af nutidens vigtigste bud:
Sundhed!
Fra dig udstråler som fra en homerisk Nestor
endnu et frisk væld af sundhed,
hvis skønneste frugt er din klare rolige tanke,
fri for allegori og andre romantiske udvækster,
fri for pral og prunk og uimodtagelig
for al mystik og lignende øjenforblændelse,
hadende sludder og skvalder,
med ædel redelig renlighed
over for ord — desværre en letfordærvelig vare.

Dertil kommer, at du har lært mig latin
og den smule græsk, jeg kæler for i min fritid.
I tvangfrit fællesskab har vi siddet sammen

time for time uden at trættes.
Dér har du sat dig et minde hos mig,
som omspænder hele min klassiske viden;
linie for linie, jeg læser, ånder dit ord,
og dit billede går for mig med hine store
ind i historiens lysfyldte evighed.
Tak og tillykke!

Hartvig.

Regensen 1913.

Hartvig Frisch

HJEMMET I HILLERØD

Hartvig Frisch har nede i Rom, i september 1920, fremmanet minderne om sit gamle hjem i Hillerød.

Der er sikkert en eller anden viismand, der engang har sagt, at man kun ejer det rigtigt, som man har mistet; thi ingen besiddelse er i den grad ufravristelig som minderne, der jo er en del af os selv eller simpelt hen er det, vi kalder os selv. Når et hjem opløses, er det eneste, der er tilbage, minderne; for selv om huset står som før, og haven vokser videre, og det samme rækværk med rosenhækken og linde og ahornsportalen over lågen står den vante vagt mod villavejen, hvor børnene leger om aftenen, så er det hele kun en død skat, og den, der virkelig formår at leve i sine minder, vil ikke forhaste sig med at søge tilbage til stedet selv. Han ved nemlig, at det liv, der udfoldede sig bag hækken og indenfor den tætgroede vildvin, er tabt for bestandig, og at træ og sten aldrig kan gemme livet i sig. Men der *er* dog altså et sted, hvor sporene findes af det gamle hjem, og hvor de aldrig vil udslettes, nemlig i mindet, som derfor er det man ejer, når man har mistet det, man havde.

Der kan komme en umættelig længsel over mig efter igen at vågne som jeg gjorde som dreng. Når jeg først havde givet mig lidt tid til at finde mig selv efter søvnen, så ved jeg ikke, at jeg nogensinde senere har følt mig i den grad placeret som dengang deroppe i det lille værelse med de skrå vægge. Jeg var netop i den nære berøring med tingene og alt levende omkring mig, som forskere af primitive folk og religioner finder karakteristisk for naturfolkene. Det, der hos dem får sit udslag ved, at de tegner ørnen i profil, men sætter begge øjne på, kunne genfindes i, at jeg vidste alt, hvad der var bag ved alting i hele huset lige fra snavset under begge verandaer til skorstenen og mønningen og kunne fortolke alle forekommende lyde med tilnærmelsesvis rigtighed så langt

som over på den anden side af vejen og for jernbanens vedkommende hele stationen og viadukten med. Gjorde jeg mig det behageligt med at ligge længere i stedet for at stå op, så var jeg ikke af den grund afskåret fra at følge med i, hvad der foregik omkring mig. Hverken i køkken eller kælder kunne der røres en vandhane, uden at jeg kunne høre den karakteristiske indvendig sugende lyd, hvis særlige kendemærker er, at den begynder og ophører lige pludseligt. Af disse tegn kunne jeg med lethed skønne slagets gang i køkkenet med hensyn til så vigtige ting som morgenkaffe, opvask og rengøring. En vigtig ting var det også, at jeg kunne høre, når der blev kastet affald fra køkkentrappen ud i hjørnet af gården. Den letteste sag var at vide, hvem der var oppe; ingen kunne passere trappen uden at jeg hørte det, og trinene var lige så tydelige at aflæse som det var at kende stemmer eller ansigter. Jeg kunne følge det så nøje, at jeg også havde øre for den lille standsning, vi næsten alle, uden at vide det, gjorde foran vægspejlet øverst oppe ved afsatsen. Hørte jeg en let fjedrende gang, der standsede ved det fjerde-nederste trin, vidste jeg, at bedstefar var kommet op og så ham for mig gå ud fra sovekammeret, mens han endnu hængte den lange, ganske tynde urkæde tilrette eller rettede på vesten og kraven; og ganske rigtig et øjeblik efter hørte jeg ham trække det gamle noget fjollede, men bundelskværdige ur med de malede figurer; det kom gerne til meningsudvekslinger mellem dem, bedstefar brummede og uret slog de mærkeligste timeslag. En let, flyvende gang, som nærmest må sammenlignes med kavalleri ned ad bakke med stigende hastighed efter Newtons love, og som, fra de mange gange jeg som dreng lå syg, var mig kærere end nogen anden lyd udenfor, betød det samme som: »Mor«, og jeg kunne altid være vis på, at det raske løb ned ad trapperne endte med et kvikt »godmorgen« enten i gangen eller ind til køkkenet eller, når døren gik op til spisestuen, hvor jeg nu vidste, at bedstefar sad med sin store kop kaffe, franskbrødet og honningen. Jeg har aldrig nogen morgen hørt mor være gnaven, jeg kan simpelt hen slet ikke tænke mig det. Bettes gang husker jeg som noget ejendommelig hakkende — ned ad trappen altså — som om den foregik i spring, hvor kun hvert andet trin rigtig gjaldt og fik

appellen, Karens derimod var vanskelig at kende, temmelig skridende og ofte lydløs — så at jeg kunne være i tvivl, om hun var nede, eller det lille ophold ved spejlet trak ud. Men kom der stærke lyde derudefra af en tung gang, som standsede ved alle døre og kroge for at se og syne, som med kraftigt greb i gelænderet gik trappen fod for fod — og hørte man, mens endnu de sidste trappetrin knagede, den kendte skuren af et tag i postkassen, så var det så vist som alting, at det var mormor, der var kommet op, og at det nu var på tiden selv at tænke på det.

Når jeg tænker tilbage og også inddrager mig selv under betragtningerne, har jeg det indtryk, at jeg i min drengetid var meget vrippen og gnaven og manglede evnen til at give mig hen til umiddelbar glæde. Men det er vist noget meget almindeligt hos drenge i lighed med Goethes »herber Moses« i den idylliske præstegård i Sesenheim, og kommer vist egentlig af manglende ytringsformer, for hvis jeg skal dømme efter de indtryk, jeg nu sidder tilbage med af hjemmet på Petersborgvej, må det have været en meget lykkelig tid. En lykkelig kendsgerning var det, at alle medlemmerne af det lille samfund, som fra 1902 til 1918 husedes i den røde villa ved Frøken Mørks skole, havde nok at bestille; kun een af os havde for meget, men hun var til gengæld den, der havde den stærkeste og mest opofrende karakter af os alle og det mildeste sind.

Hjemmet var helt igennem præget af arbejde, og jeg bærer endnu den forestilling med hjemmefra, at en kvinde, der sidder ledig, altså fuldkommen med hænderne i skødet, er en uting simpelthen, fordi jeg aldrig har set det, skønt der var 5 kvinder hjemme. Hjemmets forfatning, der som så mange uskrevne love lå i luften, var nærmest en slags konstitutionelt monarki, men af en ejendommelig broget sammensætning, der beroede på, at den ene familie jo egentlig var to. Ligesom man mener, at i Rom forskellen mellem patricier og plebejer beroede på en senere tilflytning af en fremmed befolkning, således bevaredes stadig i hjemmet et vist rudimentært skel mellem de to bestanddele, men det gjorde sig yderst sjældent gældende. Selve regeringsmagten hvilede hos slægtens to ældste, som på vidunderlig vis forstod at dele funktionerne mellem sig; sjældent har kollegialt styre fundet et så smukt udtryk. Nu, da jeg

selv er ægtemand, tænker jeg ofte på, hvordan de fandt ud af, hvad der hørte til hver af dem; så meget kan straks siges, at al ydre repræsentation, alle forretninger, lige til indkøb af frimærker, og alle de store årligt tilbagevendende udgifter som husleje, brændsel, skatter o. s. v. uindskrænket hørte til bedstefars område; alt vedrørende hus- og havevæsen styredes derimod af mormor. Men der må hertil føjes den indskrænkning, at mormor ledede disse domæner med en ministers hjælp, og det var moster. Jeg kan endnu godt huske den tid, da der herskede uindskrænket enevælde, og slagter Lindberg endnu havde sin gang i huset, efterladende halve svin og hele lam på sin vej.

Mormor havde ikke i utallige år været rektorfrue i et stort hus for ingenting, hun elskede et fuldt spisekammer og al slags rundelighed, hvis der skulle komme nogen. Men da der nu faktisk ikke sådan »kom nogen«, og lammene dog nødig skulle ende med at gå af sig selv, skete det, da moster efter sin vikingetid og sine to togt til England vendte tilbage, at enevælden veg pladsen for et oplyst kancellistyre, hvor også mor, som i kraft af sin fødsel var patricier og fuldborger, havde stemme. Men så var der jo altså plebejerne i form af os tre, som skulle styres og opdrages, men som efterhånden, vi voksede til, forlangte fuld ligeberettigelse både til at snakke med ved bordet om alt mellem himmel og jord — og til at afkaste den forhadte pligt til at hente leverpostej og for 20 øre halvøres tvebakker. Det var ved disse stænderkampe, det kunne hænde, at de gamle rudimenter af et skel kom frem, og i så fald viste det sig, at den lille stue med det lyse tapet og de gamle forgyldte stole — mormors stue — var patriciernes helligdom med billedet, som Niels skulle arve, og skabet, hvorfra chokoladekanden og -kopperne kom frem. Omvendt var mors stue med malerierne og lavabordet og chatollet afgjort plebejernes. Men givet er det, at bedstefars værelse altid har været fælles og hele husets daglige helligdom med de hyggelig slidte møbler, reoler og bogskab, den åbne kulkasse, den gamle skrivebordsstol og den store gyngestol, hvorfra den gamle mand i skæret af den grønne læselampe lyste fred over hele rummet.

Roma, den 9. september 1920.

M. K. Nørgaard

FRA STUDENTERÅRENE

Hartvig og jeg, som kom fra henholdsvis Frederiksborg og Horsens statsskole og begge var nysproglige, mødtes på Københavns Universitet i vort første studenterår, 1910, bl. a. til Erslevs laboratorieøvelser over historisk teknik, idet vi begge da havde historie som hovedfag. I kresen dér, hvor der var en fælles bekendt af os, Nanna Møller (nu fru dr. Nørlund), datter af forfatteren Niels Møller, så jeg første gang hans markante profil og fængsledes af hans ansigt med det alvorlige, lidt mutte udtryk — der i samvær hurtigt veg for livlighed og ivrighed — det mørke hår og den kraftige, skarpe hage. Han havde dengang endnu ikke gennemgået den operation for pandehulebetændelse, som skulle give ham, hvad han selv betegnede som sit »hul i hovedet« — af Tom Kristensen efter hans død smukkere beskrevet »som om der var gået en flis af ham; det er der jo også gået af så mange romerske portrætbuster, og de er lige karakterfulde for det«*), og her hørte jeg for første gang den dybe, mørke, undertiden lidt rungende stemme, som med en viss tøvende forsigtighed nu og da lød i den vågne kres om den gamle historiker. Når vi gik fra forelæsningerne, kunne det knibe for mig at holde trit med ham, for ikke blot var hans skikkelse høj og rank, men hans ben var også ualmindelig lange.

Ved samtale på tomandshånd blev stemmen lysere og ivrigere, der var på samme tid noget slentrende og noget alvorligt målbevidst over

*) Politiken, den 13. februar 1950.

ham, en ung mandighed, der gav en følelse af, at man stod overfor et menneske, der ville udvikle sig til noget betydeligt og særpræget. Han var en både fascinerende og inciterende studenterkammerat, som jeg tit fulgte til Regensen, hvor han, til almindelig misundelse, boede allerede de første år efter studenterexamen, og havde lange diskussioner med om politik og historie og studenter og andre mennesker. Ja, studenterkammerater var vi nærmest de første par år og ikke på almindelig banal viis — jeg tror, det var Hartvig, der fandt, at det ville gøre vort samvær ligesom »finere« eller mere uafhængigt, når vi vedblev at sige De, og det blev vi ved med et godt stykke tid ind i bekendtskabet. Noget hertil gjorde det vel også, at vi i disse første par år sjældent sås i Studentersamfundet, de gamle stuer på trediesalen i St. Pederstræde, hvor Hartvig tidligt havde meldt sig ind og ret hyppigt kom, men hvor jeg ikke dengang syntes jeg havde råd til at blive medlem (det kostede 2 kr. om måneden).

Men vi snakkede, mest alvorligt. En dag på universitetsgangen — der skulle være borgerrepræsentantvalg den dag — sagde Hartvig pludselig: »Nå, skal De hen og stemme på liste A?« (ingen af os havde stemmeret). Det blev til en timelang, generel politisk diskussion; jeg kom fra et Hørup'sk-radikalt hjem, og han var, mener jeg at kunne huske, allerede i denne første studentertid regulær, målbevidst socialdemokrat — utvivlsomt under stærk indflydelse af den nogle år ældre fætter Herbert Iversen — og ikke tilfreds med mit daværende »halve« standpunkt. Men også fagligt og sagligt fulgtes vi, bl. a. til møder i de historisk-studerendes forening, vistnok et af de første steder, hvor Hartvig tog ordet i diskussionen en aften på Valkendorfs Kollegium, da den senere dr. Hans Jensen havde indledet om årsagsbegrebet i historie. Vi var sammen til rusmodtagelse i Studentersamfundet i september 1912, hvor professor Fr. Weis talte, og nogle dage efter var vi på samme aften først til forelæsning af den berømte tyske klassiske filolog Willamowitz Moellendorff om Odysseus og Penelope for derefter i Studentersamfundet at nappe Gerson Triers foredrag om akademikerne og socialismen.

I oktober 1912 blev Hartvig indlagt på Københavns Kommunehospital og opereret for den pandehulebetændelse, som i mange år havde plaget ham. Fra dette hospitalsophold, hvor jeg næsten daglig besøgte ham, stammer, kan man vist sige, det nære og fortrolige forhold, vi i alle årene derefter stod i til hinanden. Hvis vi ikke sås på universitetet, mødtes vi i Studentersamfundet eller på Regensen, ikke sjældent til diskussion med fætteren Herbert Iversen. Allerede dengang følte det som en berigende glæde at være sammen med Hartvig. Fattige var vi begge i disse sorgløse, slentrende og dog flittige år før 1914, da der skete alting og ingenting — en af årets begivenheder var at overvære Nørrebro Teaters revy med Frederik Jensen — men vi havde jo utallige interesser og problemer og ofte kun den bekymring, at døgnet var så kort.

I det efterår var det, dr. Konrad Simonsen på universitetet begyndte at holde forelæsninger over jødisk ånd i Danmark. Efter den første — som jeg, vistnok som det eneste af Studentersamfundets medlemmer, overværede — var det øjensynligt, at forelæsningsrækken var tænkt som en ondskabsfuld nedrakning af Georg Brandes, og ligeså klart for mig, Hartvig og adskillige andre ligesindede indenfor Studentersamfundet, at man ikke ville finde sig i denne behandling af Samfundets gamle æresmedlem, og efter en prompte gennemført sammensværgelse med en under spænding forberedt slagplan, indkøb af fløjter og andre larmgivende instrumenter, foregik udpibningen under betydelig tumult i annex-auditoriet. Det varede længe, før bølgerne lagde sig efter denne herlige holmgang, hvor Hartvig naturligt var en af kamplederne. Ved et møde i Samfundet nogle dage efter, hvor en del af Studenterforeningens medlemmer var tilstede, havde Hartvig et flammende indlæg i diskussionen, der drejede sig om krænkelse af ytringsfriheden, og sammen overværede vi i Rigsdagen under højspænding en forespørgselsdebat om affæren med indlæg af Borgbjerg, P. Munch, Ove Rode, Schovelin, Appel o. fl.

Nogle dage efter overværede vi Herbert Iversens mundtlige magisterkonferens på universitetet og deltog i Studentersamfundets julefest,

hvortil Hartvig sammen med Arnt Møller og Henning Koch m. fl. havde forfattet en marionetkomedie. Aftenen endte som aftner så ofte siden med morgenbesøg i Rydbergs kælder på Østergade.

Da jeg i disse år boede i Hellerup, blev det ofte til, at jeg efter sådanne lidt sene ture overnattede hos Hartvig på Regensen, hvor jeg overfor dag- og nattevagter snart følte mig som en slags halv regensianer. Hartvig var altid, ja altid, en strålende kammerat og vært, selvom pengene var få, men varmen fra de brændeopfyrede ovne var jo gratis, viktualiehandleren i kælderen i Store Kannikestræde var til at tale med, og spirituspriserne var mikroskopisk små. For os begge var de lejlighedsvise besøg hos forfatteren Niels Møller på H. C. Ørstedsvej en betydelig oplevelse, måske nok større end visse af lørdagsdiskussionerne i Studentersamfundet, skønt disse kunne have så spændende titler som: Har livet en mening? (A. H. Kohl) eller: Kvindens stilling til vor tids moral (Thit Jensen Fenger). Selvom Hartvig boede på Regensen, må det vistnok siges, at han foretrak livet og menneskene i Studentersamfundet, hvor han i et af disse år sad i bestyrelsen. I den kres, han og jeg dér mest færdedes i, var — foruden Herbert Iversen og formanden Axel Garde — Holger Koed, Henry Bendixen, Vedel-Petersen, Axel Hjuler, Arnt Møller, Sindballe, Ejvind Møller, Georg og Gille. Sidstnævnte var, sammen med Herbert Iversen og Vedel-Petersen, den ledende sjæl i Studentersamfundets foredragsudvalg, som til vælgerforeninger, ungdomsforeninger eller afholdsforeninger udsendte talrige talere, med og uden lysbilleder. Det må have været i denne periode, en norsk dame for en tid kom til at interessere os begge. I hvert fald vil man spore hende mellem linierne i et brev*), som Hartvig sendte mig den 16. marts 1913:

»Ærede partifælle!

Vi trænger til lidt salt offentlig luft under vingerne. Skulle vi ikke i påsken tage over til østjydske byer og holde antireligiøse foredrag

*) De i det følgende gengivne breve er valgt ud af en samling på ca. 200, hyppigst blevet til i de perioder, hvor en af os var borte fra København.

om »Jesus som borger og patriot«? Vi kunne låne en film fra Sortedamssøen for at fremstille Genezareth sø. Jeg vil sige som cand. jur. Cicero i sin tid sagde: *Staten Quiriter*. Det er dog alligevel dér, man har fornøjelse af at have en finger med i spillet, så blæse være med Niels Møller, spiritus og pigebørn. ... Kære N., vi skal være klar over, at det er på universitetet og i Studentersamfundet, vi har rendt hinanden over tæerne, til vi en skønne dag tog hatten af for hinanden, dér hvor der dog lugter en kende af offentligt liv, Herren skal vide, det er tyndt. ... Skal vi i fællig melde os ind i en socialdemokratisk ungdomsforening og dér arbejde for land og rige? — Jeg går for tiden svanger med en plan: at samle nogle notitser angående begrebet »offentligt liv« således som det til forskellige tider i forskellige lande har teet sig — de gamle orientlande Grækenland, Rom — Middelalder — Moderne stater — Kina. Idéen har jeg fået en dag jeg sad ude på vor nye hovedbanegård; herhjemme er vi jo næsten alle hushelte, der byder over vællingen og rider øverst ved egetræsbordet i spisestuen — kort sagt lusker hjem inden døre, så snart vi skal ha det godt. Læs Hørups taler, se til vore fagforeningsformænd og vælgerforeningsfolk, dér er der et solstrejf af offentligt liv.«

I samme måned fejredes Høffdings 70 år med fest og fakkeltog og — bagefter — karneval i Frisindet Ungdom, og i april var vi optaget af bl. a. to celebre foredrag i Studentersamfundet, af arkitekt Loos fra Wien og af Herbert Iversen om socialistisk kultur, der begge satte sindene så meget i bevægelse, at vi bagefter sammen med Koed og flere måtte fortsætte diskussionen i »Helvede«, den jævne og bramfrie beværtning på Købmagergade, der var ret søgt af studenter og soldater og behageligt nær ved Regensen. I den kres, som efterhånden kom til at udgøre en lille selvstændig gruppe indenfor Studentersamfundet, og som, vel nærmest for at drille de mere adstadige medlemmer indenfor Samfundet, antog navnet Dr. Anker Klubben eller Drankerklubben, var der ikke mindre end 4 Horsens-folk, Holger Koed, Henry Bendixen, Chr. Borg og jeg selv, hvortil altså kom Hartvig samt Axel Hjuler.*) Det var ikke rusen, men, som vi kaldte det, »drankernes frodige dårskab«, vi søgte, vi var jo slet ikke rigtige drankere, vi drak uhyre sjæl-

*) Fra en noget senere tid har Tom Kristensen i den foran nævnte artikel omtalt denne særegne »klub«.

dent spiritus enkeltvis, men vi var rystet godt sammen og havde et vist overskud, en viss potensering af skjulte kræfter, som vi holdt af at manifestere ved festlige lejligheder i Studentersamfundet, hvor vi måske nok kunne virke med en art terror under indflydelse af brændevin, organisation af »spiritusfond« og fremsigelse af de meget bizarre og temmelig uhøviske »evangelier«, som var opstået indenfor klubben. — Om vor færden i disse år kan man muligvis sige, at der var tale om en viss grovkornet måde at overvinde skyhed eller usikkerhed på, en lyst til ligesom at krænge tingene om og se deres karrikatur. Vi var i alle fald ikke skulende fornægtere eller dødsens triste pessimister, vi ransagede os selv og andre, udleverede os, om det var nødvendigt, vi drak (når vi, ret sjældent, havde råd), og vi sled i det, vi var kyske og det modsatte, vi gik igennem sommerdøgn og vinternætter på vor egen aldrig igenkommende, livsbekræftende måde, der gjorde disse år til noget særligt, næsten uforglemmeligt. Og i denne kres var Hartvig storartet, altid besjælet af en fairness og en kammeratskabsånd i de noget ejendommelige situationer, der kunne opstå, altid rede til forsvar for et klubmedlem, der skønnedes trådt for nær, og hans højde og hans næver, der var trænede i boxning på Regensen, var ikke sjældent af betydelig virkning på Købmagergade og andetsteds, hvor det gjaldt én for alle og alle for én. I årene sidenhen er vi ofte vendt tilbage til denne tid, og Hartvig, hjemmets gode søn, har da ment, at det måske var frodigheden, den frodige vildskab i samværet, som kontrastmæssigt virkede tiltrækkende på ham, som tidligt ellers var en ven af klarhed, antikkens klarhed.

I dagligdagen indgik iøvrigt, foruden universitetsarbejde og elever, som vi begge havde, meget andet, der skulle passes. Vi var blevet medlem af hver sin socialdemokratiske vælgerforening, henholdsvis 4. kres med skrædder Jørgensen, og 6. kres med Fredegod Jacobsen, vi tog, især ved valgtider, del i husagitationen og uddeling af materiale, og vi drev det til at blive medlem af de respektive bestyrelser, hvad der måske ikke mindst betød noget for Hartvig, for hvem det nære og naturlige forhold til den jævne mand var så vigtigt. Også Studentersamfundet, i hvis bestyrelse under Axel Garde vi afløste hinanden, tog

sin tid, med avislæsning og diskuteren med den ret lille kres af medlemmer, der kom i de små støvede, daglige lokaler i St. Pederstræde. Vi var også i bestyrelsen for den særlige socialdemokratiske forening indenfor Samfundet, »Catilina«, som under ledelse af Bramsnæs og siden Alf Jensen (borgmester J.'s søn) arrangerede visse mødeaftner. Her mødtes vi med Herbert Iversen, Gille, Georg, Koed — der holdt foredrag om socialdemokratiet og livsglæden — Alsing Andersen m. fl.

Også i Hartvigs hyggelige, livfulde hjem i Hillerød var vi sammen, hos hans gamle, sindige morfar, rektor Iversen, og hans friske, forstående mor, hvor jeg også traf hans nære og kære ven Povl Holck; vi gjorde den lille by usikker på forskellig viis, svømmede en nat rundt i Teglgårdssøen, og i sommeren 1913 cyklede vi over Lund-Glimmingehus tværs igennem Sverige til Kalmar, over Vexiö tilbage til Helsingborg, en vellykket geografisk-historisk excursion, for at bruge fine ord om en tur, der blev gennemført med få penge (lade-overnatning, mælk og bær) og under visse vanskeligheder, bl. a. stammende fra Hartvigs cykel og bukser, der ikke helt var indstillet på den anstrengende kørsel.

Fra Studentersamfundets talerstol holdt Hartvig i november sit foredrag »Ordet i religionens tjeneste (filologi og religiøsitet)«, som gav anledning til ivrig diskussion, og som han kort efter gentog i foreningen Frisindet Ungdom. Lige opad jul holdt han endnu et foredrag, i de historisk-studerendes forening, om Anatole France og historieskrivning.

Et stykke ind i det nye år, 1914, holdt Drankerklubben en sammenkomst, nærmest fordi vi en lørdag aften havde fået en hel lejlighed overladt. Det gik lidt stærkt til, men vi syntes alligevel, at vi skulle ind og »se« til mødet i det kære Studentersamfund. På vejen dertil havde vi en temmelig animeret diskussion med to betjente, som ikke var helt enige med os om gadernes benyttelse, men ved midnatstid nåede vi dog frem til mødet og marcherede under nogen uro ind i salen, hvor der var diskussion efter foredraget, som var blevet holdt af folketingsmand L. Kvist og havde drejet sig om Afhold og landsforbud. Styrket ved aftenens oplevelser tog Hartvig ordet og gav et virkelig spirituelt og med klassiske citater isprængt indlæg i diskussionen, hvorefter han

Fra et FN-møde i New York.
Fra venstre Lannung, Ole Bjørn Kraft, Bodil Begtrup, Hartvig Frisch og Ib Nørlund.

Hartvig Frisch mellem Gustav Rasmussen og Knud Kristensen i Det udenrigspolitiske Nævn.

Fra danske politikeres besøg i det engelske parlament. 1948. Undervisningsminister Hartvig Frisch og landstingsmedlem Ingeborg Hansen i samtale med formanden for Londons havnevæsen, fhv. minister Sir John Andersson.

Forneden til venstre:
Undervisningsminister Hartvig Frisch og landbrugsminister Bording.

Undervisningsminister Hartvig Frisch og formanden for Unesco, M. Jaime Torres Bodet (1949).

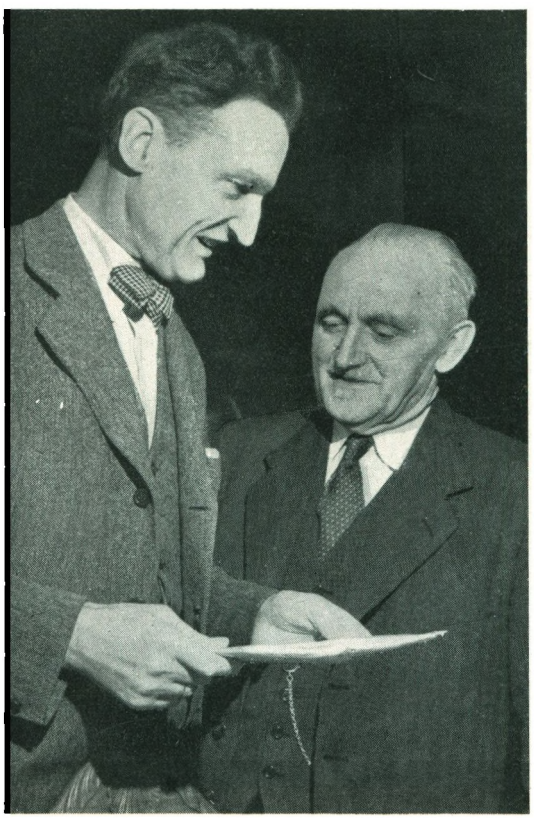

og vi taktfast forlod lokalet, med en boblende følelse af at have hævdet Drankerklubbens ære.

I sommeren 1914 var Hartvig nogle uger i London, hvor Herbert Iversen da boede. Herfra skriver han 14. juli:

»... Som landsbydrengen på marked har jeg gloet mig frem herovre, indtil de kilometerlange gader og venstregående køretøjer er vokset ind i ho'det på mig. Når jeg nu om eftermiddagen går fra Brit. Mus. ned til Holborn, køber et eftermiddagsblad og entrer min bus, føler jeg fuld og udelt ejendomsret til London. ... London er en modbydelig moralsk by, deres måde at *stå* op og drikke synes ondartet, og alting lukker lidt over 12; resten foregår i klubberne, hvor d'herrer englændere barrikaderer sig mod deres ærede medaber. ... Socialisme er det småt med herovre; men trade unions er jo fint papir.«

Så kom 1. verdenskrig, Hartvig vendte hjem og fik efter ferien et vikariat ved Sorø Akademi, der kom til at strække sig ½ år ind i 1915. Omtrent samtidig var jeg i Chicago, hvorfor der i disse måneder vexledes mange breve mellem os.

Den 2. september 1914 (dagen før min afrejse til USA) skriver Hartvig fra Sorø:

»... Jeg har igår været drevet af en viss uro efter at gøre noget af den art, der kunne rumme både dig og mig og Amerika, sige, hvad der kunne siges, være nok, slå fast, hvad der sker, så det ikke kunne glide fra os. Vort sammenhold har ellers været så lykkeligt udefineret, råt og støjende. Jeg røg et utal shagpiber, hvad der altid betyder, at der er noget der gror, noget der ikke må forstyrres af træthed eller stundesløshed, noget svagt, der ville falde sammen, hvis man satte sig til et nøgent bord uden noget i munden eller i hænderne, nej vi støtter det af, narrer det ved at fingre ved en shagpibe, vi skal slet ikke ha' noget udført, men sidder kun og ryger en pibe, kradser ud, stopper — så er det sommetider det kan samle sig, man skriver, flytter piben over til hjørnetanden, skriver hurtigere — smider pibe, tobak, alt, det kommer i fart, og man sveder på næsen.

Men den brillebårne Kipling med hænderne i sidelommerne har engang for en 20—30 år siden os uanende skrevet en sætning, som stod i mit hovede, monotont som en tågebøje — i The Light that Failed — om »Barralong dipping deep and sailing free for the Southern Cross«. Dér lå det hele, det var jo nerven ...«

Af andre Sorø-breve fra dette efterår skal anføres af et fra 4. oktober:

»... Efter det indblik, jeg har fået i småstadsliv, er jeg blevet klar over, at den eneste mulighed for en rørig mand på et sådant sted er at tage sig en kvinde og avle børn. Der er noget ved gaderne og træerne, der viser mig, at der kun blir mening i dem, når man går med en lille søn ved hånden, for hvem det hele er det største og eneste i verden.«

Fra begyndelsen af 1915 (nemlig 30. januar) er det længste brev (20 tætte sider), jeg har modtaget fra Hartvig; det er så karakteristisk for hans syn på livet og menneskene i disse år, hans hele indstilling og hans udtryksmåde, der måske ikke er uden påvirkning af den stærke og barokke sprogtone, der havde præget Drankerklubben, at jeg anfører ikke helt korte uddrag deraf:

»... Man kommer hjem til et stadig firkantet skrivebord med lexika og latinske stile for at finde henlagt et kødeligt, vildtlugtende amerikadokument. Jeg har bestemt at læse Plutarch og Frazers India, men væmmes ved trykte ord for at grave mig gennem de skrevne. Jeg er ellers indpakket, tildækket, jeg vil ikke sige i dårligt humør el. lign., kun gemt, glædesiden er lagt i skuffen, der er ingen brug for den, men ellers spiser jeg godt og læser en del, men så den aften nu, river dit brev min ny form af — jeg bliver glad, dine ord slider og river i personlige fornemmelser, som længe ikke har været brugt, du er MKNø, og jeg er H M Frisch — Sorø er latterligt — tiden er ligegyldig — jordkloden er på retur, men maximalpriserne kan ikke dræbe appetitten, og med den lever vi videre.

... Når jeg går på læreværket og hjem over det lille torv, ligger der et sted en huldsvaling, æquivalenten for timers neddæmpethed, og det er rejsetanken: Asien — Honolulu — Singapore — USA og London, som jeg dog fik forsmag på; Westminster Bridge kender jeg, og Trafalgar Square er for mig mer end et prospektkort.

(31/1) Nu da jeg har været henne og boxe med de to største bisser i realklassen og giet dem gode lige venstrehåndsstød — det højner mit renommé blandt drengene i samme grad som det gør mig umulig blandt lærerne — og dernæst har været i vandet i det lille hul, vi har lavet i isen, og endelig har ædt en formidabel middag med kaffe og cigar, forstår du nok, at verden ser en del anderledes ud. ... Polygonærtilværelsen er et godt program for 20'rne. Hernede slider jeg døgnets timer efter samme grådige skema. Formiddagen latintimer, dernæst svømning, mid-

dag i min amtsfuldmægtigfamilie, avislæsning (jeg holder selv Socialen, Sorø Folketidende, Norddeutsche allgem. Zeitung, som tilsendes 2 gange om dagen, og låner hver dag Berlingske T. hos min mand), noget fotografering, krigskortpasning (det går så langsomt, forrykkes så lidt, men det kommer vel nok), latintimer igen — hjem — græsklæsning — Plutarch (i juleferien læste jeg med den gamle mand [morfaderen] for fuld speed og har nu bestemt at bruge året her til ihvertfald at læse noget græsk) — tur i omegnen med stenaldersundersøgelser, hvor jeg finder flækker og blokke (Blinkenberg leve!) og systematiserer frit efter Sophus Müllers Vor Oldtid. Dernæst forsvarlig aftensmad i min lille familie med to snapse; derefter avislæsning — særlig glad er jeg ved, at magisteren [Herbert Iversen] sender mig engelske aviser, som jeg sluger med grådighed, og så endelig rigtig læsning. For tiden har jeg i gang: Johannsens Falske Analogier, Frazers India, Mommsens Römische Gesch. (Provinsbindet), Cromers Egypt, Johnstons The Opening Up of Africa og mine to uundværlige håndbøger, Daily Mail Yearbook og Kürschner-Almanak, og hver 3. uge får jeg en ladning af Hardens Die Zukunft ind ad døren. Over hele denne læsning, som du forstår går fortvivlende småt med den ringe tid, jeg har for skolen, står glosen Imperialisme, som er mit nye 1915-ord, det fælles multiplum for min latin og verdenskrigen, og for at holde liv i mig selv driver jeg så boxning praktisk og theoretisk (Allanson-Win: Boxing, god at lære af). I sengen foregår skønlitteratur: Jack London, Knud Hjortø o. s. v. Pontoppidan er endnu ikke læst — jeg er i læsetaske (Jesus!).

... Jeg skal jo ikke nægte, at min »splendid isolation« sommetider sætter min grønne ungdom på en hård prøve — det mærkes, når man går tur om aftenen og ser de små lys bag gardiner med urtepotter, som en lyst til varme, simpelthen — der er nu engang noget varmt ved mennesker — men det er kun noget, jeg falder på een gang 1 minut hver 14. dag.

... Jeg slutter nu mit brev udtømt og stille uden vrede mod nogen over, at vi er så langt fra hinanden, uden sorg over at mangle mennesker og pigebørn hernede, nærmest sulten trods min vemod, og der bør stå uimodsagt, vi har de sidste tre dage haft 5 graders frost og Sorø sø er tillagt — og 2 negere har overfaldet Olaf Poulsen i skuespillerfoyeren, og 12 kreaturhandlere blev for en tid siden grebet i et bordel i Esbjerg — og maximalpriserne på rug står ved magt — og på hvede er lanceret — og der er her meget at skrive om i næste brev.«

Sidst i april 1915 var jeg tilbage i København. Hartvig var stadig i Sorø, men 1. maj gik vi sammen med Koed og Alsing Andersen i maj-

demonstration, genså »Billigheden«, var til foreningsbal i City og konstaterede, at Hartvig ikke i Sorø havde mistet hverken humør eller armkræfter.

Hartvig opgav ved denne tid historie som fag, fordybede sig i latin og græsk og holdt om efteråret i en lille privat klub »Tåren« (Frithiof Brandt, Tom Kristensen, Pallis, Borum m. fl.) foredrag om neoterikerne, især Catull, af hvem han havde oversat en række digte, og af hvis vennekres han på grundlag af egne erfaringer gav en munter fremstilling. Bagefter diskuterede vi individualisme og organisation.

Studentersamfundet havde nu ikke mere daglige lokaler og holdt kun engang imellem møde (formand var Vilh. Buhl); vi savnede aviserne, og nogle af os blev derfor medlemmer af Arbejdernes Læseselskab, i hvis møder og sammenkomster vi undertiden deltog i denne efterhånden noget hektiske tid. Den ene af os — det var ikke Hartvig — var blevet forretningsmand, mens den anden, der nu ikke længere var i Sorø, men boede i Valby, var temmelig optaget af examenslæsning (»min hjernepresse svinger og drejer og drøner tungt og ustandseligt over græskens moll og latinens dur«), men fik dog tid til meget andet, deriblandt at holde lysbilledforedrag om London i Rantzausgades afholdsloge, at deltage i Karl Marx-møde, hvor Borgbjerg talte om den teoretiske forsknings betydning for arbejderne, og at være med til Læseselskabets karneval i Prins Wilhelms Palæ og naverbal i Nyhavn.

For 1916 sendte han mig fra Hillerød følgende nytårsønsker:

»Året bringe god søvn, fast arbejde, moden lyst. Gid de radikale må blive ved magten og smørpriserne blive lavere. At jeg ofte må se dig og høre dig le under pausen. At Petersborgvej 4 [hjemmet] må leve igennem og færgerne passere Storebælt bestandig. — Måtte mine venner gro og ta næring til sig, skræder Jørgensen blive opstillet, Bramsnæs valgt, partiet fordoblet, linie 2 til Utterslev, Christiansborg op, Tegners port ned, det usigelige blive sagt med al ret forbeholdt. Fred under krig — og dog skånselsløshed, opstandelse, virksomhed, uhørthed, mad, øl, kraft, søvn, ustandselighed. Perficiatur opus!«

Den 15. juni 1917 blev Hartvig efter en strålende examenspræstation i latin og græsk cand. mag., og samme aften holdtes i hans hjem i Hil-

lerød det første af kandidatgilderne (det andet fandt, naturligvis, sted i Drankerklubben, næste dag). I denne familiekres, hvor jeg var kommet så ofte, kunne jeg hilse ham fra Københavnskresen med ord omtrent sålydende: »Der er noget, der tyder på, at du er på vej hen imod den plads i livet, hvor du efter disse gode og brogede år skal i lag med ting, der vil få dit sind til at blive mildt og muntert, ved hjemmets og bøgernes glæde. Vi vil følge med dig fremad, såvidt vi kan, vi venter os meget af dig, trods fodnoter og gråspurve, ikke fordi du tog en fin examen, men fordi vi kender dig, kender dig som den bedste ven og kammerat, vi kunne tænke os, og fordi du er udgået fra dette sunde og muntre skole- og familiehjem. ...«

Fra Jylland sendte han mig nogen tid efter manuskriptet til Catull-foredraget (omtalt ovenfor) med bl. a. følgende bemærkninger:

»Du ved, det ikke var tilfældigt, jeg dengang valgte denne Roms bohême og neoteriker og hans venner til underholdning for Brandts filosofigængere, og jeg kan godt sige til opretholdelse af mig selv i det efterår, hvor min båd gik lidt vel dybt. Det der dengang tiltrak mig i emnet var »et liv i tyverne«, levet med venner både sundt og sødt og råt og bittert. — Der er det mærkelige, at hele foredraget er skrevet på en tid, hvor Catulls virkelige pathos måtte være mig personlig ukendt. Det er ejendommeligt at se ord, man selv har skrevet litterært konstruktivt, få virkelighedens og oplevelsens indhold og ofte trods ubehjælpsomheden veje tungt, skønt de er bygget ind i en spinkel sætning. — Af en helt anden art er det rent personlige, som jeg med vilje lagde ind i denne Catull-skitse for at springe over de 2000 år. Deri ligger der stumper af et københavnerliv og et fællesskab, som du har den største part i. ...«

Og hermed ender naturligt den lidt blandede, tildels kronologiske beretning om disse studenterår, der i ikke få henseender — som det navnlig fremgår af de meddelte breve — rummer forudsætninger og udgangspunkter for Hartvigs senere livsgerning. I de første måneder af 1918 blev vi begge gift, og Hartvig fik ansættelse ved Århus Kathedralskole.

En påtænkt fælles bog, som skulle hedde »To«, og som vi i perioder var meget optaget af og gjorde notater til, blev aldrig til virkelighed;

men vi fik i de følgende år ofte på anden måde samarbejde, fx i det genoprettede Studentersamfund, i »Gry«-tiden og ved Hartvigs publikationer i de senere år. Fortroligheden i vort forhold vedblev at bestå, selvom der kunne komme længere perioder, hvor vi ikke sås, bl. a. på grund af hans mange rejser, eller kun vexlede breve. Men jeg vidste, at den dag vi mødtes igen, var den mellemliggende tid ophævet og kontinuitet tilvejebragt ved àjourføring af personlige og vennekresens forhold. Det var så rigtigt og smukt, hvad Poul Bahnsen skrev efter Hartvigs død *), at hans venner ofte i en tid, hvor man ikke så ham regelmæssigt, spurgte sig selv »hvad ville Frisch mene om dette eller hint?« Ja, han var netop således tilstede i ens bevidsthed, og det var vel ikke underligt, da man altid gik beriget og opfrisket i sindet fra samvær med ham. Hans vennesælhed og hans styrke i venskab var et af de smukke træk i hans ranke, trofaste karakter. Det føles i forladtheden som en daglig, bitter smerte at skulle sige *var* om dette så levende menneske, vitaliteten selv.

Var det ikke betegnende for hans måde at tage det, der skulle ske, på, at han, da jeg besøgte ham 3—4 dage før han døde, fortalte mig, at »stemningen herude [i sygeværelset] var lidt trykket i aftes, for Edith og jeg var så betagede af og bedrøvede over de to giraffers skæbne i Karen Blixens fortælling«?

Som hans tanke var klar, var hans sind sundt og rigt til det sidste.

*) Politiken, den 19. februar 1950.

Irene Frisch Fuglsang

MIN BARNDOMS FAR

I juni 1946, da far var rekonvalescent efter sin lange sygdom det år, sad vi en dag sammen i haven i Hørsholm. Min lille Korinna legede på jorden og mens vi snakkede iagttog far hende af og til. Hun var nu godt et år og havde, siden han sidst så hende, gjort springet fra spæd til legebarn. Det optog hende meget at pirke med en pind mellem stenene, panden var let rynket og øjnene mørke af koncentration. Far stoppede et øjeblik op i samtalen og bemærkede med lidt lavere stemme: »Hvor det er en yndig ting at se et barn helt beskæftiget med sig selv — man kan bare tie stille og passe på ikke at gribe forstyrrende ind«.

Begynder i opdragelse som jeg var blev den lille situation en ledetråd ved at give en ny kontakt tilbage til min egen barndom. Først da opfattede jeg, hvor den diskret opmærksomme iagttagelse havde været et bærende træk i fars pædagogiske omgangsform. Tydeligst så jeg det i den tilbagevendende scene, når han under en lille pause i arbejdet kom ind, mens han stoppede sin pibe, og det lidt fjerne udtryk pludselig afløstes af et venligt ironisk blik, der udspejdede ens små foretagender.

Min barndoms far var jo allerede en travlt optaget mand, af skolegerning og foredrag, først i Århus, siden i København, hvor arbejdsfeltet hastigt udvidedes: Studentersamfundet, kulturhistorien, rigsdagen. Dengang boede vi i et lille hus på Saxtorphsvej i Valby, og trods hans travlhed var der dog altid daglige kontaktøjeblikke. Om morgenen pudsede vi sko sammen, det hørte til sociale pligter, og jeg sled med sværte og børster, ansporet af den kollegiale pjankethed der varmede lige så godt som øllebrøden og teen, før vi hastede til skole i vintermørket.

På enkelte områder herskede dog en vis romersk strenghed, nemlig måltiderne, hvor kræsenhed og andre udyder var banlyst, og skolen, mest

i de små klasser. Da tilegnelsen af alfabet og stavning gik meget trægt, måtte far træde til, men den heldige gennemførelse kom nu til at påhvile min elskeligt tålmodige faster Bette. Siden koncentrerede han resigneret opmærksomheden om opførselskarakteren, som jeg burde præstere hæderlig. Når også det ofte var galt, kunne det medføre tordenvejr og tårer.

Det bedste, jeg vidste, var naturligvis når han fortalte historier. Jævnt og levende fortalte han eventyr, sagn og oplevelser fra sin drengetid, forrådet syntes uudtømmeligt, fordi fantasi og leg havde spillet så stor en rolle for hans egen barndom. Mange af de lykkelige traditioner fra det gamle hjem i Hillerød omplantede han for mig. Efter historierne kom højtlæsningen, Robinson Crusoe, Ingemann, Topelius og Dickens — hvor sætningerne kunne være så lange, at det kneb med at holde ild i piben.

Når der var en lejlighed, knyttede han Ingemann til den historiske virkelighed på udflugter til Sjællands slotte og kirker. Et år skulle han holde 1. maj-tale i Sorø, og vi var taget dertil allerede aftenen før for at få set byen. Om formiddagen besøgte vi akademiet og kirken og dvælede i munter andagt ved Dagmars fletning og Bengerds tænder. Maj-talen var om eftermiddagen i et lidt dunkelt lokale med grønligt skær fra nyudsprungne træer ved vinduet og hvor jeg for første gang oplevede den fremmede far på talerstolen, som jeg syntes stod så uroligt og talte så højt.

I sommerferier og på ture kastede han sig ivrigt ud i leg, især da jeg var nået til at være med i historie eller geografisk fantasi. På ture langs klippestranden ved Hammeren var vi skibbrudne, og i den lille skov Knurrenborg Vang ved Båstrup forvandlede den fredelige å med de grønne mosbredder os til opdagelsesrejsende ved Kongofloden.

Selv om legene og historierne dengang var det foretrukne, snakkede vi også meget sammen, så det i grunden forekommer mig, at vi har ført »samtaler«, så langt jeg omtrent kan huske. De voksnes diskussioner skulle respekteres, men os imellem nød jeg en ligeberettigelse, hvis skjulte formål var indirekte opøvelse i fornuftigt ræsonnement og selvkritik. Engang havde jeg fået for mig at besidde en art usvigeligt sikkert ret-

ningsinstinkt. Det hang nu sammen med, at jeg havde fået eget værelse, som var mig meget kært. Med lukkede øjne kunne jeg ikke blot tydeligt se dets indretning, men mente også at være så fortrolig med dets orientering for verdenshjørnerne, at jeg andetsteds ligesom følte forskellen ved en fornemmelse, der syntes en art organisk ønskekvist placeret i ryggen. Denne mageløse egenskab måtte jeg udvikle for far, der hørte opmærksomt på og uden mærkbar ironi bad mig foretage en demonstration på stedet. Da jeg flovt måtte erkende, at det ikke gik, benyttede han lejligheden til at forklare mig kompasset.

Mod slutningen af Valbytiden kom en vinters rejse til Italien i 1927—28. Meddelelsen om rejsen hjemmefra havde været beklemmende, men på vejen derned begyndte spændingen ved det ny: de første tandstikker i Hamborg, togets violette natlampe og min første pung, som far købte i Basel. På de lange strækninger kunne han altid finde udgangspunkt for fortælling eller forklaring, og hvis det endelig kneb, holdt vi konkurrence om at tælle køer i forbifarten, så rejsen prægedes af munter aktivitet. Her og der fik vi et glimt af en by, når toget standsede længe nok til, at vi kunne smutte uden for banegården. På den lille station før St. Gotthard-tunnelen var det solskin og rigtig vinter; mens toget holdt, blev der serveret varm suppe fra lange borde under halvtaget, og vi kunne få os en sneboldkamp.

Far havde orlov til at fuldføre Kulturhistorien og blev i det daglige travlt optaget på Roms biblioteker, mens mor og jeg lærte den moderne by at kende sammen. Om søndagen besøgte vi så alle tre de antikke steder, men det var karakteristisk for hans indstilling, at jeg så at sige aldrig blev draget ind i direkte historisk belæring. Kun de ting, der i sig selv lå på et naivt håndgribeligt plan, viste han frem: Eurysaces' gravmonument, bagerovnen ved Porta Maggiore eller de små levende enkeltheder, han kunne finde til mig på de nok så trættende museumsbesøg. »Her skal du se, Irene« — og så kunne det være et flamsk billede af skøjteløbere på en kanal eller den etruskiske sarkofag med et hvilende ægtepar på låget, som kom med i Kulturhistorien og i familien blev døbt: Søndagmorgen på sengen.

Men var det for tidligt at interessere mig for verdenshistorisk beretning, regnede han til gengæld med, at jeg var åben for de gamle sagn. En eftermiddag, vi sad på Palatinen — der dengang var offentlig park og livligt besøgt af barnepiger og soldater — fik jeg historien om Kastor og Pollux, og engang vi passerede Via Quattro Fontane fortalte han om Theseus og Ariadne, så tårerne flød, da de sorte sejl var oppe og gamle Aigeus styrtede sig i havet.

En elsket søndagstur gik ud ad den antikke Via Appia, hvor vi spiste frokost under pinjer og cypresser ved et af gravmonumenterne og siden travede videre, til vi hen ad aften nåede bjergene og trætte tog sporvognen hjem til pensionen på Piazza Barberini.

En meget kort overgang førte jeg dagbog dernede. Da jeg senere fandt den frem, viste det sig, at notitserne fortrinsvis kommenterede måltiderne i en lige så affektisk som stereotyp form: dejlig frokost — afskyelig middag. Set på en lidt anden måde var der dog det om det, at måltiderne var dagens højdepunkter. Først skulle vi have overstået overhøringen af den lille tabel, som hørte til den danske skolelærdom, mor vedligeholdt. Så slap hvidvinen humøret løs i respektløse bemærkninger om de andre pensionærer, som da et par ældre norske damer af bistert udseende og vidt forskellig statur kom til at hedde Dovrefjeld og Galdhøpiggen.

Den frie sorgløshed, der udtrykker den voksnes rejseglæde, gav en grundstemning af festlig uvirkelighed, som skærpede alle indtryk. Nok var det jo en lige så stor oplevelse, om jeg fulgte med far ned for at købe en ny lommekniv hos tobakshandleren i Via Sistina som at være med på Forum Romanum. Alligevel fæstnede der sig ret klare erindringer om fremmed landskab og livsform, der blev en levende baggrund, da interessen for det antikke Rom senere dukkede op.

Måske regnede far netop med den umiddelbare oplevelses betydning, i hvert fald forsømte han sjældent en lejlighed til at lade mig se berømte steder, vi passerede, selv under kort ophold. På hjemrejsen kom vi sent om aftenen til Berlin og skulle videre tidligt næste formiddag. Far stod imidlertid op kl. 6 og lejede en hestedroske for at vise mig de vigtigste

pladser og monumenter — vældige grå gader i morgenlys og stilhed, mens far hyggeligt snakkede med kusken. Da jeg ikke senere har været i Berlin og aldrig fik set den før ødelæggelsen, er dette meget vage barndomsindtryk alligevel blevet en lille frisk kerne i de senere erhvervede andenhåndsforestillinger.

Under min første rejse havde jeg været uden bevidsthed om, at det kunne være noget enestående og mærkværdigt — eller næsten. På en forårstur til Sicilien fik de farverige indtryk og for megen læsning mig til at forfatte et langt brev til min bedstemor, som jeg heller ikke ville forholde far, hvis tavshed var uforståelig, men trykkende, så det blev ved dette tilløb. Gennemgående tog jeg opholdet med selvfølgelighed og havde endda en del hjemlængsel, men indrettede mig på forholdene og nød det nære familiesamvær, som snæver hotelplads giver anledning til.

Men hjemme igen begyndte snart glæden ved »kan du huske«, når vi genopfriskede de muntre historier, og efterhånden fik vor rejsetid et så lyst skær af tabt paradis over sig, at far engang i min backfish-alder måtte drille med, at jeg blev treds år ældre ved den hyppige brug af udtrykket »jeg mindes«. Tit morede det dog også far at snakke rejseminder, fordi de supplerede hinanden, når han huskede de præcise tildragelser, mens jeg havde opbevaret de små momenter, maden, humøret og vejret, så billedet blev dagligt og nærværende. Efterhånden som der var gået så mange år, at vi syntes generationsforskellen var noget udvisket, kaldte han ofte spøgende rejsetiden »vor fælles barndom«.

Under fars sidste lange sygdom var jeg i Rom, men kom hjem i februar, hvor han skønt meget syg formåede ganske at være sig selv. Dagen efter jeg var kommet, havde vi om formiddagen — det var den 9. — læst det meste af aviserne og holdt så inden kronikkerne en lille pause, hvor far ville høre, hvordan min rejse var forløbet og derunder spurgte: »Hvad var det nu den hed, den lille station ved St. Gotthard, hvor vi sloges med sne?« »Göschenen.«

Rom, juni 1950.

Edith Frisch

HARTVIG

Hartvig og jeg blev gift den 25. december 1931. Vi havde begge været gift før. Han havde datteren Irene; jeg havde Mimi.

Hartvigs lykkeligste evne var den at kunne gøre dagliglivet muntert, lige meget hvor travlt han end havde. Selv om han i reglen kun fik få timers nattesøvn, var han veloplagt og udhvilet hver morgen, når han vågnede ved, at avisen lidt over 6 faldt ind ad døren. Han talte og sang gerne, mens han klædte sig på, og når han da stod ude på den store altan foran soveværelset, kunne han pludselig udbryde: »Hvor er her smukt. Vi digter for lidt.«

Hartvig elskede at leve. Han har ofte spøgende sagt, at der på hans gravsten — med et citat fra Puccinis opera »Tosca« — skulle stå: »Nu ved jeg først, hvor højt jeg elsker livet«. De små, tilfældige hændelser vedblev at kunne overraske og glæde ham, selv under det sidste hospitalsophold. En dag, han blev transporteret fra den pavillon, hvor han var lagt ind, over til røntgenafdelingen, oplevede han undervejs at se to mågers flugt hen over himlen. Det optog ham længe.

De gange Hartvig var syg, var det altid alvorligt. Da han var 12 år, konstateredes en byld på tarmen; i hele sin opvækst led han af pandehulebetændelse og gennemgik en trepanering af venstre pandehule, der efterlod det dybe ar, som alle vi, der elskede ham, fandt var et fortrin ved hans smukke hovede. Efter operationen følte han sig befriet for et årelangt tryk, så hans livsappetit steg. I 1946 blev han to gange opereret

for en absces på den indvendige side af kraniet. Forbavsende kort tid efter tog han igen fat på nye, store opgaver. Intet kunne kue hans energi.

Hans energi, ja! men man måtte følge ham i dagliglivet for helt at kunne bedømme den. Herhjemme i Hørsholm var det hans lyst at fælde træer i haven, save brænde, klippe hæk, skuffe gange, slå plæne eller at stable tørv i kælderen. »Jeg tænker så godt imens,« sagde han og svedte, så det haglede af ham. Ved kropsligt arbejde sang han gerne — ikke rent, men elskværdig falsk. Eller vi »pludrede«, som vi kaldte det, med mange små citater og hentydninger til fælles oplevelser, som nu står tilbage og råber i luften, fordi kun han og jeg og pigebørnene forstod dem. Hvor var han opfindsom til at planlægge en søndagstur, der som oftest på et eller andet tidspunkt skulle indeholde et politisk møde. Og når alle andre ville være blevet trætte, var det, som om Hartvig satte en anden del af sin hjerne i funktion; så gik han oplagt og henrykt i lag med selskabelighed. Både var han en strålende vært og en festlig gæst ... så utrættelig, at det somme tider var svært at få ham hjem.

I årenes løb har vi dyrket højtlæsning meget. Hartvig var den, der læste, og beredvilligt forklarede han alle spørgsmål. Kunne et enkelt stå dunkelt, hvad der var uhyre sjældent — for hvad den mand dog vidste! — så blev det øjeblikkelig slået op og undersøgt, og han gav sig også tid til at hjælpe med skolelektier. Var der kommet noget nyt frem siden hans skolegang (som for eksempel engang, hvor det gjaldt noget astronomisk), satte Hartvig sig straks ind i det og forklarede problemet grundigt og letfatteligt, på samme vidunderlige måde som han kunne belyse store, principielle spørgsmål med små træk. Så tit han bare kunne afse tid til det, tog han ud til Baastrup og besøgte sin mor for blandt andet at holde hende i kontakt med de mange ting, han arbejdede med, og som interesserede hende levende.

Vi måtte alle elske ham!

En forårsdag i 1932 stod Mimi i sin have — et stykke af det store staudebed, som Hartvig havde indhegnet til hende. Da hun så mig kom-

me, udbrød hun: »Åh mor, hvor var vi to heldige, da vi giftede os med Hartvig!«

Når han kom hjem fra sit arbejde i København, holdt han af at fortælle, hvad der var sket i dagens løb, hvem han havde mødt, hvad der skulle bestilles i aftenens løb, om der var noget, der skulle høres i radioen, enten fordi det interesserede ham specielt, eller det måtte høres, fordi han sad i programudvalget. Samtidig blev der lagt kappekabale, for *det* bare at sidde og lytte var ham ikke beskæftigelse nok, ligesom han under de almindelige rigsdagsdebatter skrev breve, mens stoffet, som han kendte i forvejen fra udvalgsmøderne, kun blev fulgt som et akkompagnement i øret. Herhjemme måtte radioens musik eller familiens klaverklimpreri hellere end gerne foregå, mens han arbejdede. I de senere år hvilede han nu og da et par øjeblikke i en stor stol, sov bogstavelig talt øjeblikkelig og tændte, straks han vågnede, den lange pibe og gik så i gang med arbejdet ved skrivebordet; det kunne fortsætte til langt ud på natten. Han holdt af, at jeg sad i stuen imens, helst hele tiden, men det hændte efterhånden ikke så sjældent, at jeg blev søvnig og listede mig hen til ham for at sige godnat, og jeg husker, at jeg lagde min kind ved hans, tog ham om skuldrene og sagde, halvt i spøg og dog helt i alvor: »Hartvig, hvor er du klog og dygtig og smuk!« og han rystede på hovedet og svarede med et smil: »Hvor skulle du skamme dig.«

Når Hartvig var i offentlig modvind, hvad der jo skete nu og da, var han kun optaget af sagen, holdt af at tale den igennem og få den belyst fra alle sider. Der var mange mennesker, der ikke kunne lide ham, når de kun kendte ham fra aviserne og anden omtale, men mange, ja jeg kan vist godt sige *alle*, der kom i personlig berøring med ham, kom uvilkårligt til at holde af ham. Det var en del af hans i mange måder naive natur at være fordomsfri og at tro ukueligt på mennesker. Han havde en stærk solidaritetsfølelse over for sine venner og for partifællerne, men han interesserede sig også åbent for folk af anden politisk opfattelse end hans egen. For eksempel satte han og Christmas Møller stor pris på hinanden, skønt de principielt måtte være modstandere i rigsdagen. Meget, som andre ville være gået udenom som ubehageligt, gik Hartvig lige ind

på livet, og han krøb aldrig i skjul, ligesom det heller ikke i besættelsestiden faldt ham ind at være bange. Da han havde læst en kronik af dr. Svend Hoffmeyer — en kronik om hvorledes vi i den næste verdenskrig næppe ville blive transporteret til Sibirien pr. tog men nok ville komme til at gå vejen til fods — sagde Hartvig til mig: »Hvis vi to bare kan komme til at gå sammen, så skal jeg lære dig græsk undervejs; vi skal nok få tiden til at gå.«

Hans nysgerrighed var enorm. Da der i den sidste sygdomsperiode havde dannet sig en svulst i hans venstre tinding — den kunne både føles og ses — fandt han det selv ganske praktisk, at den sad netop dér, fordi det så ville være lettere at følge virkningen af behandlingen med isotoper — det middel, der endnu var så nyt, at metoden kun kunne blive et eksperiment. Som professor Busch efter Hartvigs død sagde: »Hvor gjorde han det let for os læger.«

I denne bog kan gentagelser ikke undgås, men de kan så måske til gengæld tjene til at understrege det væsentlige. Hartvig må have været sig selv lig i alle aldre, ved sin flid, pligtfølelse, nøjsomhed og ordenssans. Hvor tit har han ikke, selv med dynger af hverv på sig, rejst en hel nat hjem fra provinsen for at kunne passe en skoletime klokken 8. Han førte en dagbog, der også indeholdt hans regnskaber, og han dikterede den lige til sin sidste levedag. Sammenhængen i hans væsen viste sig også helt ud i, at han på sit sygeleje bad mig læse højt for ham af bøger, han havde holdt af lige fra sin barndom. Han kunne dem næsten udenad. Det var Alexander Dumas' »Greven af Monte Christo«, alle Jules Vernes og Conan Doyles bøger og mange flere. Ind imellem læste vi Karen Blixens »Den afrikanske Farm« og den næstsidste aften Bjørnsons »En glad gut«. Det, der var karakteristisk for ham livet igennem, slap ham ikke i døden, og han slap ikke det. Da han var lammet i begge ben, sagde han til mig: »Vi kan såmænd få det dejligt, selv om jeg må i rullestol. Tænk så mange ture, vi kan få ovre i parken, og så må jeg vænne mig til at tale i en diktafon. Det går nok!«

Een stor luksus tillod vi os; det var vore rejser, og intet kan sammenlignes med den oplevelse, det var at rejse med Hartvig. Han var uopslide-

lig videbegærlig og bestandig så veloplagt, at det til tider næsten kunne knibe rent fysisk at følge med. Som eksempel på en normal rejsedag vælger jeg at afskrive et enkelt dagbogsblad fra vores store rejse i 1933. Hartvig dikterede, og jeg skrev. Turen gik over Polen — Slovakiet — Ungarn — Rumænien — Tyrkiet — Grækenland og hjem over Italien.

»Torsdag den 27. juli. Athen.

Vi vågnede tidligt og nåede morgenbordet klokken 7½; bad om at få regningen, da vi ville med 12-toget til Peloponnes. Så begyndte vi en vidunderlig opstigning til toppen af Lykabettos. Vejen var ret magelig og løb for en del gennem skyggerne af en fyrreplantage; kun de sidste 100 meter snoede den sig op i bagende sol, men da havde vi allerede byen og sletten liggende foran os i fugleperspektiv. På toppen ved klostret blæste der frisk, og de hellige mænd havde øludskænkning lige ved siden af den lille kirke. Da vi kom ned fra Lykabettos, sporenstregs videre til Nationalmuseet, da vi gerne skulle se de store guldskatte, inden vi kom til Mykene. Dette klarede vi på 1½ time. Af nyt var der særlig de store broncer af Zeus og atleten. Vi morede os over Leonidas, der lignede en jysk bonde. (Mærkelig nok kunne Hartvig ikke finde ligene fra Marathonhøjen, som han havde set i 1921.) Fra museet til hotellet, spiste frokost. Så til banegården og satte os til rette i en III klasse med det fjerne mål Korinth. Vi befandt os vel i kupeen og blev ved den første station vækket ved råb om lemonades.

Efter Eleusis går ruten lige langs kysten, hvor også landevejen slynger sig i pragtfulde kurver med udsigt over det æventyrligt blå hav. Vi skiftede tog i Argos og kom til at sidde sammen med en græsk bondefamilie, der snakkede om os, som om vi var dyr. Og vi om dem. De begreb ikke, at vi ville af i Mykene, hvor de ikke troede, vi kunne komme til at sove. Så lidt kendte de til »Den skønne Helene«.

Da vi efter stigningen op til Nemea havde passeret højden og svingede ned mod Argos-sletten, pegede en af vores sidemænd ud og viste Mykene. Men fra toget var der næsten intet at se, kun en lille landsby og til venstre for den en lav høj med murbrokker. Vi var de eneste, der stod

Hartvig Frischs datterdatter Korinna og Bess.

Hartvig Frisch med Korinna i Hørsholm.

Hartvig og Edith Frisch med K. K. Steinicke ved åbningen af den nordiske kunstudstilling, maj 1949.

Hartvig Frisch og de øvrige medlemmer af det første ministerium Hedtoft.

ud ved stationen, og vi gik alene ad vejen til Khardaki. Klokken var 6, mildt og fredeligt mellem de dybtgrønne tobaksmarker; det var første gang, vi så planten, som forresten netop var ved at blomstre. Bagfra hørte vi hurtige skridt; det viste sig at være selve opsynsmanden ved ruinerne; han talte et sjovt overdrevent engelsk »yeas sir«. Det var et held, vi traf ham, for han hjalp os herefter som tolk og vejleder, til sidst som ven, og ved hans hjælp fik vi minerne at se samme aften. Han hed Aristoteles Tzetzos, og hans bror, der vartede op, hed Agamemnon.

Da der var 2 kilometer til minerne, måtte vi nøjes med en lille forfriskning for at kunne nå seværdighederne ved dagens lys. Vi mødte en hyrde, der drev en flok får op mod den lille kirkegård med cypresserne, der ligger dér, hvor vejen svinger, og hvorfra man kan se de første rækker af de kyklopiske mure, og pludselig stod vi ved den kæmpemæssige »dromos«, der fører op til Atreus' skatkammer, eller som de nu siger »Agamemnons grav«. Mest overraskende ved kuppelgraven er størrelsesforholdet: det var uventet mægtigt og ledte tanken hen på ægyptiske gravkamre. Endelig stod vi foran »Løveporten«; indenfor sås den mærkeligt kredsrunde Agora, der ligner en cirkusmanege. Fra dette parti stiger vejen brat op gennem en labyrint af småbygninger, der viser, at Mykene ikke blot har været en borg men en hel by.

Fra gårdspladsen var udsigten over dalen aldeles imponerende; man kom til at tænke på salene i Wartburg, idet murene er ganske velbevarede ...«

Her følger nu flere sider nøjagtige optegnelser med indføjelse af muntre iagttagelser. Men dagen var langt fra forbi endnu. »Klokken halv 9 var vi tilbage i »Den skønne Helene«, og der var folkefest. Til os var der dækket under en mægtig akacie, hvorfra en lampe hang ned over vort bord. Vi spiste og drak af hjertens lyst, den røde bitre krasi, og Hartvig måtte hilse med sit glas på de mange mennesker, der var samlet, med ordene »til sundhed« (is igjean)«.

Jeg springer nu helt frem til Hartvigs sidste levedag, hvor han viste en så sjælden ro, styrke og menneskelighed, at det har syntes mig og

flere, der har hørt derom, værd at skildre, hvorledes han gik ind i døden. Jeg håber, at man ikke vil finde disse linier for private.

Hartvig havde ligget syg i to og en halv måned, havde gennemgået en langvarig operation og havde stadige smerter. Begge hans ben og den ene arm var lammede. Han havde svære svulster i nakken og den ene tinding, tværs over underlivet, i leveren og i den ene lunge.

Da jeg den sidste dag trådte ind til ham, havde han fået stærk åndenød, og lammelserne havde bredt sig yderligere. Jeg kom klokken 11, lidt senere end jeg plejede, men jeg vidste, at Irene var hos ham og læste avisen højt, og jeg tænkte, at de skulle være lidt sammen alene. Hun var kun få dage forinden kommet hjem fra Rom.

Kirkeminister Frede Nielsen, der fungerede som undervisningsminister, havde været hos Hartvig om morgenen for at tale med ham om biblioteksagen. Hartvig fulgte stadig med i alt, hvad der skete inden for ministeriet.

Da jeg kom, sagde han: »Jeg har ikke taget morfin siden i morges klokken 6, for det lammer mig helt.« Han måtte ellers have indsprøjtninger hver anden-tredie time. Han kunne på det tidspunkt kun bevæge den venstre arm; med den kunne han åbne radioen, og han havde som sædvanligt hørt skibspositionerne klokken 6,50. »Det sætter fantasien så dejligt i sving,« plejede han at sige. Afdelingslægen, dr. Broager, Hartvigs tidligere elev fra Metropolitanskolen og vores gode ven i nødens stund, kom og gav ham en intravenøs indsprøjtning og sagde ham, at han skulle tage alt, hvad der kunne lette smerterne og åndenøden, for »De kan ikke leve; der er svulster i hele legemet nu.« Doktor Broager måtte sige det, fordi det ville være en umenneskelig kamp for Hartvig at kæmpe imod. Isotopbehandlingen havde ingen virkning haft, og alt håb var ude.

Vi havde ventet, at Hartvig nu ville sove, men han lå kun stille et øjeblik; så sagde han: »Jeg skal have skrevet forordet til bogen.« Det var »Tragediens anden Del«. Så dikterede han det. »Der er et sted, hvor jeg siger *da* to gange for tæt på hinanden. Vær sød og ret det,« sagde han.

Derefter gav han forskellige praktiske råd, og så kom vi begge til at græde. »Ja, vi har lov til at græde,« sagde han, »... fordi vi to skal

skilles.« Noget senere, efter et besøg af kredslæge Lemche, kom professor Busch, der gav Hartvig en injektion, så han faldt i en dejlig, rolig søvn. Mellem 4 og 5 kom Hedtoft, og jeg måtte fortælle ham, at Hartvig sandsynligvis ville sove tre-fire timer, men at han havde sagt, at han gerne ville tale med ham. »Kald på mig, så snart han vågner,« sagde Hans ... »jeg har ikke været i seng de sidste to døgn. Jeg ta'r hjem og hviler lidt.«

Da Hartvig vågnede ved 8-tiden, kom Hans igen, og Hartvig viste med hånden, at han ønskede, han skulle sætte sig på hans venstre side. »Det kniber nok med at trække vejret,« sagde Hans. »Det gør ikke noget,« svarede Hartvig ... »der er noget, jeg må have sagt dig. Du skal hilse alle kammeraterne og sige tak til dem for alt. Og tak til dig, Hans, for hvad du har været for mig personlig. Der er to ting, du må hjælpe mig med,« og Hartvig nævnede to mennesker, for hvis ve og vel han var urolig. Hans lovede, at han skulle følge sagerne op, og at alt skulle blive ordnet. Så gjorde Hartvig den lille håndbevægelse, han endnu kunne gøre, som om han ville sige: Nu er audiensen forbi, og Hans rejste sig og sagde: »Farvel, Hartvig. Jeg kommer ind til dig i morgen.« Hans var meget grebet, og Hartvig sagde trøstende til ham, med ordene fra et digt af Johannes V. Jensen: »Det varer ved, det fagre spil ...« Og Hans sluttede: »Om også vi ej mer er til.« »Sig du bare du,« sagde Hartvig.

Lidt senere, da Irene og jeg sad hos ham, bad Hartvig om noget at spise, og ud på aftenen forlangte han en cigar. Dens navn bragte ham til at tænke på endnu et menneske, hvis skæbne lå ham på sinde. Derpå sagde han: »Læs lidt af Georg Brandes' levned.« Jeg læste de første tyve sider, og da Hartvig lå med lukkede øjne, troede jeg, han sov, men pludselig så han op og sagde: »Nej, du må læse videre. Nu kommer det mærkelige sted.« Det er der, hvor Brandes som lille dreng kommer hjem til sin mor og vil have besked om, hvad det er, drengene råber efter ham på gaden. Det er ordet jøde.

»Hvad er en jøde?« spurgte jeg.

»Jøde,« sagde min moder, ... »jøder, det er nogle mennesker.«

»Stygge mennesker?«

»Ja,« svarede moder smilende, ... »undertiden ret grimme mennesker. Dog ikke altid.«

»Kan jeg få en jøde at se?«

»Det kan du godt,« svarede hun og løftede mig op foran det store, ovale spejl, der hang over sofaen ...

Jeg læste endnu nogle sider, indtil Hartvig sov.

Professor Busch havde stillet et værelse med en seng til rådighed for Irene og mig. Da hun var meget træt, bad jeg hende gå og prøve på at sove lidt.

Hartvig vågnede endnu et par gange, så over på mig og sagde:

»Hils lille mor.«

En anden gang sagde han: »Åh, sidder du her endnu? Skal du ikke have et tæppe på; her er så koldt.« Det var sne og storm udenfor. Engang kort før klokken tolv kom hans lille yndlingssygeplejerske ind, og han hviskede bagefter til mig: »Husk hende!« Endnu et par gange fik vi talt sammen, og han rakte mig sin hånd. Han lå ganske roligt hen. Vejrtrækningen blev hurtigere, men der kom ingen kvælningsanfald; han lå med lukket mund. Ved 3-tiden blev han bevidstløs.

Ud på morgenen kom Irene ind, og klokken 10 minutter før 7 satte kandidaten stetoskopet til Hartvigs bryst og sagde:

»Nu slår hjertet ikke mere.«

Tegning af Mogens Lorentzen

Mogens Lorentzen

BEDST AF SIT SLÆGTLED —

Ved mindehøjtideligheden for Hartvig Frisch den 19. februar 1950.

Melodi: Integer vitæ.

Bedst af sit slægtled — stolte var vi af ham! —
ædel og helstøbt, kyndig og retsindig.
Frygtløs i livet blev han under dødens tugt
grækernes ligemand!

Hverdagens arbejd lyned af hans livslyst;
bag om idéen søgte han mod sindet;
ingenting fremmed, intet ufremkommeligt
for hans hellener-sjæl.

Fortid og nutid var ham lige nære:
Hørsholm blev Hellas, Folketinget Forum.
Åndfuldt og enkelt æred han ukueligt
Platon og menigmand.

Hører hans latter! husker hans begejstring!
flokkes i lyset fra hans væsens fakkel!
Muntert det var at være i hans følgeskab.
Hil dem han elsked højst!

Nu blir der tomt og stille blandt hans bøger —
øksen, der toned, tier i hans have.
Ordet, han rejste, opfyld dets forpligtelse!
Ærer hans efterklang!

BIBLIOGRAFI

Bibliografien omfatter dels Hartvig Frischs i hæfte- eller bogform udgivne skrifter (forsynet med en *), dels et udvalg af hans talrige kronikker, tidsskriftartikler m. v., idet bemærkes, at de i de to samlinger »Tænkt og talt under krigen« og »Store og små kulturproblemer« indeholdte kronikker og artikler ikke er medtaget.

1918

Overs. fra latin af *Th. Bartholins: Den praktiske anatomi.* Særtr. af Bibliotek for Læger.

*Overs. fra græsk af *Hippokrates: To polemiske indlæg fra lægekunstens første dage.*

1918-19

Anmeld. af Georg Brandes: Caius Julius Cæsar I-II. Tilskueren.

Græskundervisning og lydlære. Vor Ungdom.

1920

Herbert Iversen, et eftermæle. Tilskueren.

Atheisme i oldtiden. Politikens kronik 6/9.

1922

Pompeianske dage, I-II. Tilskueren.

Anmeld. af Johannes V. Jensens Cimbrernes Tog. Tilskueren.

Henimod den socialistiske stat. Socialisten.

En moderne Odysseus. Autentisk beretning om en rejse fra Brindisi til Athen. Hver 8. Dag. 9/6, 16/6, 23/6 og 30/6.

1923

Anmeld. Norske romaner. Tilskueren.

Anmeld. Historiske romaner. Tilskueren.

Historiens love. Socialisten.

Symbol og virkelighed. Politikens kronik 15/12.

1924

**Platons stat.* (Anm. af Henning Kehler i Politiken 30/8 og 1/9 1924, med svar af H. F. i Soc.-Dem. kronik 5/9 1924, endvidere af O. Gelsted i Atlantis 1924 og af Fr. Brandt i Tilskueren 1925).

Danske sofister. Tilskueren.

Chr. Fr. Wilster (dansk Homer-overs.). Tilskueren.

**Sokrates og oldtidens filosofi.* Folkeuniversitets grundrids.

Ungdom og nyt liv, rustale i Studentersamfundet. Soc.-Dem. kronik 12/10.

Den delfiske gud og hans helligdom. Politikens kronik 20/10.

Utopi og politik. Soc.-Dem., 5 kronikker, nov. 1924.

J. L. Heiberg 1854-1924. Soc.-Dem. kronik 26/11.

Johannes V. Jensen. Soc.-Dem. kronik 19/12.

**G. Bernard Shaw.* Studiekredsforeningens skrifter.

1925

**Rom, oldtidens verdensby.* Udg. af Studentersamfundets Oplysningsforen. Svensk oversættelse, Stockholm 1930.

**Cæsar og hans tid.* Folkeuniversitets grundrids.

**Johannes V. Jensen.* Studiekredsforeningens skrifter.

Et samlet Norden. Socialisten.

Den intellektuelle udvikling. Soc.-Dem., 5 kronikker, feb. 1925.

Digter og naturforsker. - En afsked (Johannes V. Jensen). Soc.-Dem. kronikker 17/3 og 4/9.

Bogen om Hellas (Georg Brandes). Soc.-Dem. kronik. 15/4.

To bøger om Sokrates. Soc.-Dem. kronik 8/5.

Demokratiet og skolen. Soc.-Dem., 2 kronikker, juli 1925.

Videnskab og livsanskuelse. Soc.-Dem. kronik 18/12.

Bogen i oldtiden. »Frem«.

Ruslands Termidor. Tilskueren.

Clarté. »Quod Felix«.

Sorø. Tilskueren.

1926

Individets moral og samfundets moral. Soc.-Dem., 3 kronikker, apr. 1926.

Portræt, epigram og Johannes V. Jensen. Soc.-Dem. kronik 13/10.

Fra barndom til ungdom (borgerlig konfirmation). Soc.-Dem. kronik 18/10.

Clarté. - De intellektuelle.- Generalstrejken. - Klarhed om Clarté. - Krigsårsagerne og deres bekæmpelse. »Clarté«.

**Sofisten Protagoras.* (Studier fra sprog- og oldtidsforskning).

1927

Valget og det nye år. - Åndslivets fornyelse. »Clarté«.

Lytterne - og de i den anden ende. Soc.-Dem., 4 kronikker, jan. 1927.

Bourgeoisiet. Soc.-Dem., 3 kronikker, nov. 1927.

1928

Et ord om den frie skole. Socialisten.

**Europas kulturhistorie* I-II. (Anm. af Svend Ranulf i Soc.-Dem. 10/10, af Hans Jensen i Nationaltidende 20/12, af Otto Gelsted i Kritisk Revy 1928, af C. P. O. Christiansen i Dansk Udsyn 1929, af Kr. Amby i Det nye Danmark 1929 og af A. Drewsen Christensen i Højskolebladet).

Anm. af Johannes V. Jensens Aandens Stadier, Soc.-Dem. kronik 6/12.

1929

Fordomme. Tale ved rusmodtagelsen i Studentersamfundet. Socialisten.

Marx og Engels om det slesvigske spørgsmål. Soc.-Dem., 3 kronikker, maj 1929.

Læsning. Soc.-Dem. kronik 10/7.

Demosthenes. Hjemmet 29/10.

Kunsten og folket. Soc.-Dem. 12/12.

1930

Xenofon og de 10.000's tilbagetog. Hjemmet 8/4.

Carl Gandrup. Teatret, maj 1930.

Mineudlægningerne i 1914 og Danmarks neutralitet. Soc.-Dem., 3 kronikker, sept. 1930.

Toms »Hærværk«. Soc.-Dem. kronik 10/12.

Akademikerne og arbejderbevægelsen. Under Dusken. Trondhjem.

1931

Tale til studenter 1931. Soc.-Dem. kronik 10/9.

Samfundskriser i ældre tid. Soc.-Dem., 2 kronikker, sept. 1931.

Klassekamp og tåregas. Rød Ungdom, okt. 1931.

Akademikerne og arbejderbevægelsen. Soc.-Dem. kronik 27/11.

Tilbage til fornuften. - Svar fra Andersen Nexø. - *Såret løve.* 3 kronikker, Soc.-Dem., dec. 1931.

Dansk arbejderkultur. Dansk Udsyn.

**(Litteratur og kritik af i dag.* En radiodebat mellem Rich. Gandrup, Hartvig Frisch, Henning Kehler og Bertel Budtz-Müller).

Konfirmation. Soc.-Dem. kronik 3/10

**Sokrates' domfældelse og død.* Overs. (4. oplag 1949).

Socialismens psykologi. Soc.-Dem., 2 kronikker, dec. 1932.

Lidt religionshistorie. Ungdomsbogen 1932.

1933

Mellem sovjetstjerne og hagekors. Socialisten.

**Pest over Europa* (4. opl. 1950). - (Anm. af Hans Hedtoft i Soc.-Dem. 1/12 1933, af Johannes V. Jensen i Politiken 6/12 1933, af Frejlif Olsen i Ekstrabladet 9/12 1933 og af Henning Kehler i Berl. Tid. 22/12 1933).

Herodot skrev den første verdenshistorie af nysgerrighed. Hjemmet 18/4.

1934

Pest over Europa. Fritt Ord. Oslo 1934.

1935-36

Fornuft eller instinkt i samfundslivet. Socialisten 1935.

**Fra Brest-Litowsk til Rapallo,* I-II. (Udv. for Folkeoplysnings Fremme).

Arbejderne og freden. - Indtryk fra Genève. Socialisten 1936.

Hvad fortæller en digtning om sin tids kulturliv. Arbejderhøjskolen 1936.

Socialismen i tidens strøm. Karl Marx Klubben 50 år.

Norden og den internationale politik. Samtiden.

1937

Den danske Hamlet. Soc.-Dem., 2 kronikker, juli 1937.

Danmark og Folkeforbundet. Soc.-Dem., 2 kronikker, aug. 1937. (På engelsk i The International Observer).

1938

**Danmark gennem 25 år.*

**Grundlovens historie.* (Særtryk af 3 kronikker i Soc.-Dem. aug. 1938).

Vort Nationalmuseum. Soc.-Dem. kronik 20/5.

Fra krisepolitik til planøkonomi. - Folkeforbundet. Socialisten.

1939

Omkring folkeafstemningen. - Et gammelt brev. Socialisten.

Ideologi og virkelighed hos Thukydid. Festskrift til Niels Møller.

1940

Et stykke klassisk geopolitik. Socialisten.

**Faget oldtidskundskab.* Særtryk af Vor Ungdom, juni 1940.

1941

**Athenernes statsforfatning.* Doktordisputats. 2. oplag samme år, med tilføjelse af tale på universitetet 29/5 1941. Engelsk overs. *The Constitution of the Athenians.* 1942. (Anm. af Per Krarup i Politikens kronik 29/5 1941 og af Knud Fabricius i Hist. Tidsskr. 1939-41).

K. K. Steincke og materialismen (1940) og *Steinckes »Lig i lasten«*. Socialisten. (Udgivet af Svend Johansen som privattryk, nytår 1942).

Almenmenneskelige værdier. Soc.-Dem. kronik 30/12.

1942

**Ciceros kamp for Republiken.* Engelsk overs. *Cicero's Fight for the Republic.* 1946. (Anm. af Ernst Christiansen i Soc.-Dem. 30/10 1942, af Carsten Høeg i Politiken 16/11 1942, af A. Kragelund, Nationaltidende 19/12 1942, af Henning Kehler, Berl. Aft. 16/1 1943, af A. Afzelius i Hist. Tidsskr. 1942-44 og af Per Krarup i Gads danske Magasin 1943).

**Buthrotier-affæren.* (Studier fra sprog- og oldtidsforskning).

Danmarks riges breve. Soc.-Dem. kronik 14/4.

Stauning som kulturpersonlighed. Mindebogen om Th. Stauning.

Johannes V. Jensen og tiden. I bogen til Johannes V. Jensens 70 års dag.

Det kongelige Teater. Teatrets program.

1944

**Magt og ret i oldtiden.* Engelsk overs. *Might and Right in Antiquity.* 1949. (Anm. af Frederik Poulsen i Politiken 21/12 1944).

*Hartvig Frisch og Vinding Kruse: *Vinding Kruses »Kommende samfund«*. En diskussion. (Kronikker i Soc.-Dem. nov. 1944 »Den kommende reaktion«).

Hippocratica, with special reference to De corde. Classica et mediaevalia.

1945-46

(Sammen med Carsten Høeg og Otto Foss): **Latinske teksthæfter, Cicero I-IV* (heraf IV Cicero og Cæsar ved Hartvig Frisch).

Indtryk fra San Francisco-konferencen. Soc.-Dem., 2 kronikker, aug. 1945.

**Tænkt og talt under krigen.*

**Danmark besat og befriet I.* (2 halvbind 1945-46).

**Cicero og Cæsar.* 1946. (Særudgave af afsnit i En Cicero antologi 1945).

Til hug og parade i UNO. Månedsbladet »i Dag«.

1947

**Den første catilinariske sammensværgelse.* (Studier fra sprog- og oldtidsforskning).

Humanismen og dens fremtid. Samtiden. Oslo 1947.

1948

Skueplads, publikum og folk. Det kgl Teaters program.

Socialistisk kultur. Verdens Gang.

**Danmark besat og befriet* III.

1949

**Store og små kulturproblemer.*

1950

**Tragediens anden del.*